

Turystyka w Lasach Państwowych

Tom II

Szlaki konne w Lasach Państwowych

TURYSTYKA W LASACH PAŃSTWOWYCH
Tom II

SZLAKI KONNE
W LASACH PAŃSTWOWYCH

Wydawca
Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych w Bedoniu
Nowy Bedoń 2016

Szlaki konne w Lasach Państwowych

**Wykonano na zlecenie
Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych
przez Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych w Bedoniu**

Autor: dr Wioletta Kacprzyk
Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych w Bedoniu

Recenzja i weryfikacja merytoryczna opracowania: prof. dr hab. inż. Bohdan Ważyński,
dr Edward Marszałek, mgr Marzena Józefczyk

Nadzór merytoryczny: Wydział Edukacji i Udostępniania Lasu – Dyrekcja Generalna
Lasów Państwowych
Uzupełnienia i korekta: Miłostawa Hyży – Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów
Państwowych w Bedoniu

Konsultacje:

Jednostki organizacyjne PGL LP biorące udział w „Spotkaniu informacyjnym” w dniach
14–15 maja 2014 w Łodzi.

Michał Zarzyka – korekta i uzupełnienia rozdziałów, w tym projekty rysunków: 13.9.2;
13.9.3; 13.9.6; 15.3.

Kancelaria AKGK Adwokaci Kostański Gradzi Kuczara oraz Kancelaria Radców
Prawnych A. Krawczyk, A. Sygnet s.c. – korekta i uzupełnienia pod względem prawnym
rozdziałów: 4; 5; 6; 7; 12 i załączników nr 1; 6; 7; 8; 9; 10.

Dr inż. Grzegorz Cholewiński – Zakład Hodowli Koni Uniwersytetu Przyrodniczego
w Poznaniu – rozdział 13.8.

Rysunki: Maria Agnieszka Bińczyk

Tłumaczenia: HOTIA, Wioletta Kacprzyk

Korekta językowa: Wawrzyniec Milewski

© Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część tego wydania, adaptacja całości lub
części niniejszej publikacji nie może być powielana, reprodukowana, kopiowana do baz
danych, rozpowszechniana w postaci elektronicznej, mechanicznej, fotokopii
dźwiękowej lub innej bez pisemnego zezwolenia Wydawcy i właściciela praw
autorskich.

Wydanie I

Skład techniczny: Firma ZEPPELIN
ul. Rokicińska 146a, 95-020 Andrespol
e-mail: biuro@zeppelin.com.pl, www.zeppelin.com.pl

Druk i oprawa: Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych w Bedoniu
Nowy Bedoń, ul. Sienkiewicza 19, 95-020 Andrespol
e-mail: orwlp@bedon.lasy.gov.pl, www.bedon.lasy.gov.pl

ISBN 978-83-942898-4-3

Spis treści:

Wstęp	5
CZĘŚĆ I – OGÓLNA	7
1. Zagadnienia ogólne	7
2. Co to są szlaki konne i czy ich wyznaczenie to konieczność?	8
3. Koń jaki jest, każdy widzi... ..	11
4. Ogólne podstawy prawne organizacji turystyki konnej w lasach	13
5. Odpowiedzialność karna i cywilna udostępniającego teren oraz odpowiedzialność organizatora turystyki konnej	17
6. Ubezpieczenia OC	24
7. Bezpieczeństwo turystów konnych w lesie	26
8. Bezpieczeństwo koni	30
9. Pozyskanie funduszy i instytucje współpracujące	32
10. Ogólne zasady projektowania szlaków konnych	34
11. Podsumowanie	38
CZĘŚĆ II – SZCZEGÓŁOWA	40
12. Procedura tworzenia szlaków konnych w nadleśnictwie	40
12.1. Zagadnienia ogólne	40
12.2. Przygotowanie prac związanych z tworzeniem szlaków konnych	41
12.3. Uzgodnienia dotyczące organizacji szlaków konnych	44
12.4. Realizacja inwestycji szlaków konnych	50
12.5. Funkcjonowanie szlaków konnych	53
13. Korytarze szlaków konnych	55
13.1. Zagadnienia ogólne	55
13.2. Charakter i nieformalny poziom trudności szlaków konnych	58
13.3. Lokalizacja, kształt i długość szlaków konnych	61
13.4. Nawierzchnia szlaków konnych	68
13.5. Wysokość i szerokość szlaków konnych	71
13.6. Pochylenie podłużne i poprzeczne nawierzchni szlaków konnych	75
13.7. Przeszkody terenowe na szlakach konnych	79
13.8. Roślinność w obrębie systemu szlaków konnych	82
13.9. Miejsca potencjalnie niebezpieczne	84
13.9.1. Szlaki turystyczne wielofunkcyjne	84
13.9.2. Szlaki konne a skrzyżowania z drogami publicznym	86
13.9.3. Szlaki konne a torowiska kolejowe	91
13.9.4. Szlaki konne a przecięcia cieków, zbiorników i urządzeń wodnych	96
13.9.5. Szlaki konne a przejścia przez nadmorskie plaże	99
13.9.6. Szlaki konne a przejścia przez mosty i kładki	101
14. Urządzenia obsługi ruchu turystycznego towarzyszące szlakom konnym	105
14.1. Zagadnienia ogólne	105
14.2. Bramy do lasu (wjazdowe) na szlak konny	108
14.3. Szlabany na szlakach konnych	111
14.4. Zagrody popasowe dla koni	115
14.5. Ogrodzenia i bariery porządkowe	121

Szlaki konne w Lasach Państwowych

14.6.	Koniowiązy i belki do rozsiadłania koni	128
14.7.	Bloki do wsiadania na konia	134
14.8.	Pojemniki na obornik	137
14.9.	Wodopój dla koni	140
14.10.	Ławki, stoły, ławostoly	143
14.11.	Wiaty	147
14.12.	Kosze na śmieci	150
14.13.	Paleniska na ognisko	154
15.	Powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe towarzyszące szlakom konnym	157
15.1.	Zagadnienia ogólne	157
15.2.	Miejsca odpoczynku z zagrodami popasowymi lub koniowiazami	162
15.3.	Parkingi leśne przy szlakach konnych	167
16.	Infrastruktura informacyjno-porządkowa towarzysząca szlakom konnym	182
16.1.	Zagadnienia ogólne	182
16.2.	Znak szlaku konnego	184
16.3.	Tablice kierunkowe	187
16.4.	Tablice informacyjne i edukacyjne	190
16.5.	Tablice z regulaminem	194
16.6.	Znaki o potencjalnym niebezpieczeństwie i ograniczeniach	196
16.7.	Znaki drogowe	198
16.8.	Wydawnictwa promocyjne i informacyjne	201
17.	Zakończenie	204
	Literatura	206
	Załącznik nr 1 – Propozycja wzoru regulaminu szlaku konnego	209
	Załącznik nr 2 – Propozycja wzoru regulaminu powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego, np. parkingu leśnego	212
	Załącznik nr 3 – Propozycja formularza okresowej kontroli obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego na terenie zarządzanym przez PGL LP	213
	Załącznik nr 4 – Propozycja formularza okresowej kontroli szlaku konnego na terenie zarządzanym przez PGL LP	214
	Załącznik nr 5 – Konwersja pochylenia nawierzchni	215
	Załącznik nr 6 – Propozycja wzoru wniosku ws. przebiegu i funkcjonowania szlaków konnych w regionie	216
	Załącznik nr 7 – Propozycja wzoru protokołu końcowego odbioru robót budowlanych	217
	Załącznik nr 8 – Propozycja wzoru zarządzenia o udostępnieniu szlaku konnego w nadleśnictwie	219
	Załącznik nr 9 – Podstawy i tryb zawierania umów przez nadleśnictwo	220
	Załącznik nr 10 – Propozycja umowy dzierżawy (najmu) dróg wewnątrzzakładowych nadleśnictwa dla organizatora turystyki konnej celem turystycznych przejazdów konnych	225

Wstęp

Turystyka konna jest w Polsce coraz popularniejszą formą rekreacji, również na terenach leśnych. Jest ona szczególnie widoczna w pobliżu większych ośrodków miejskich, gdzie na ogół organizowane są krótkie wyjazdy rekreacyjne, w których biorą udział osoby o bardzo zróżnicowanych umiejętnościach jeździeckich. Turystyka ta uwidacznia się również poza terenami podmiejskimi, gdzie przybiera charakter bardziej rozproszony przestrzennie i ma często formę rajdów konnych. **Turystyka konna może mieć zatem dwojaki charakter: rekreacji jeździeckiej realizowanej na krótkich pętach wyznaczonych w pobliżu ośrodków jeździeckich, stadnin itd., lub turystyki dalekodystansowej, gdzie podczas wielodniowych wypraw konnych przemierza się kilometry szlaków prowadzących m.in. przez polskie lasy.**

Do chwili obecnej na polskim rynku wydawniczym nie ukazała się żadna publikacja, która podjęłaby próbę zebrania zasad i dobrych praktyk udostępniania lasów dla tej formy aktywności. Konieczność podjęcia takiej próby wynika zdaniem autorki przede wszystkim, po pierwsze, z coraz silniejszej presji społeczeństwa na rozwój rekreacji konnej w lasach, po drugie – z troski o środowisko naturalne i konieczności prowadzenia zrównoważonej gospodarki leśnej, po trzecie – z zapisów ustawy o lasach, które wskazują na potrzebę udostępniania lasów dla społeczeństwa. Prowadzenie przemyślanej i spójnej turystyki konnej może przyczynić się ponadto do kreowania pozytywnego wizerunku zarządcy terenu – Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe (PGL LP), jak również do zrodzenia zupełnie nowych inicjatyw, mogących pozytywnie wpłynąć na gospodarczy rozwój regionów.

Zakres problemów związanych z organizacją turystyki konnej jest bardzo szeroki. **W opracowaniu tym skupiono się na wąskiej kwestii organizacji rekreacji konnej „w siodle” na krótkich pętach, wyłącznie na terenach zarządzanych przez PGL LP, znajdujących się w pobliżu ośrodków jeździeckich, stadnin itd.** Kwestie turystyki rajdowej czy jazdy zaprzęgami konnymi, również w obrębie terenów pozaleśnych, wymagają oddzielnych studiów i analiz.

Niniejsza książka ma charakter poradnika¹, w którym opisane są **propozycje zasad projektowania szlaków konnych, powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych², urządzeń obsługi ruchu turystycznego³ oraz infrastruktury informacyjno-porządkowej im towarzyszącej.**

¹ Z uwagi na charakter opracowania oraz wielokrotną modyfikację tekstów źródłowych, którymi posługiwano się podczas jego tworzenia, dostosowując go do potrzeb Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe, nie było możliwe podawanie źródeł na końcu każdego tekstu, np. rozdziału czy akapitu. Wszystkie zamieszczone w książce rysunki mają charakter poglądowy.

² Powierzchniowy obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy to miejsce często towarzyszące liniowym obiektom rekreacyjno-wypoczynkowym, podnoszące atrakcyjność pobytu turystów w lesie, którego charakterystycznym parametrem jest powierzchnia. Powierzchniowym obiektem rekreacyjno-

Szlaki konne w Lasach Państwowych

Opracowanie ma na celu ukazanie możliwości i ograniczeń udostępniającego teren – jednostek organizacyjnych PGL LP, potrzeb turystów konnych, jak również wskazanie przykładowych rozwiązań w tym zakresie. **Niniejsze opracowanie jest propozycją podejścia do tworzenia szlaków konnych w lasach, a nie obligatoryjnym standardem. Nie przedstawia jedynie słusznego podejścia, lecz zestaw pomysłów płynących z doświadczeń m.in. nadleśnictw, które mają na swym terenie szlaki konne.** Z uwagi na złożoność problemu organizacji rekreacji konnej w polskich lasach, parametry proponowane w książce należy każdorazowo przeanalizować przez pryzmat lokalnych uwarunkowań i potrzeb. Nie należy ich traktować jako jednoznacznego stanowiska, gwarantującego pełne bezpieczeństwo udostępniającego lasy i najwyższy komfort wypoczynku turystów konnych.

Niniejsza publikacja adresowana jest do pracowników Służby Leśnej PGL LP, odpowiedzialnych za koordynację działań z zakresu udostępniania lasu, w tym dla turystyki konnej, oraz do osób i firm posiadających konie, chcących w sposób nieskrępowany i zgodny z prawem korzystać z gościnności polskich lasów. Może być pomocna szczególnie na etapie projektowania, ale również realizacji inwestycji czy modernizacji istniejącej infrastruktury turystycznego udostępniania lasu.

Jeśli są Państwo zainteresowani uporządkowaniem i rozwojem rekreacji konnej oraz turystyki konnej na swoim terenie, zapraszamy do lektury.

wypoczynkowym są np. miejsca odpoczynku, parkingi leśne itp. Powierzchniowy obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy powinien być zlokalizowany w miejscach atrakcyjnych krajobrazowo, dogodnych komunikacyjnie i bezpiecznych zarówno dla turystów, jak i przyrody. Jego wyposażenie mogą stanowić ławki, stoły, wiaty itp. Każdy powierzchniowy obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy powinien mieć infrastrukturę informacyjno-porządkową, w szczególności regulamin.

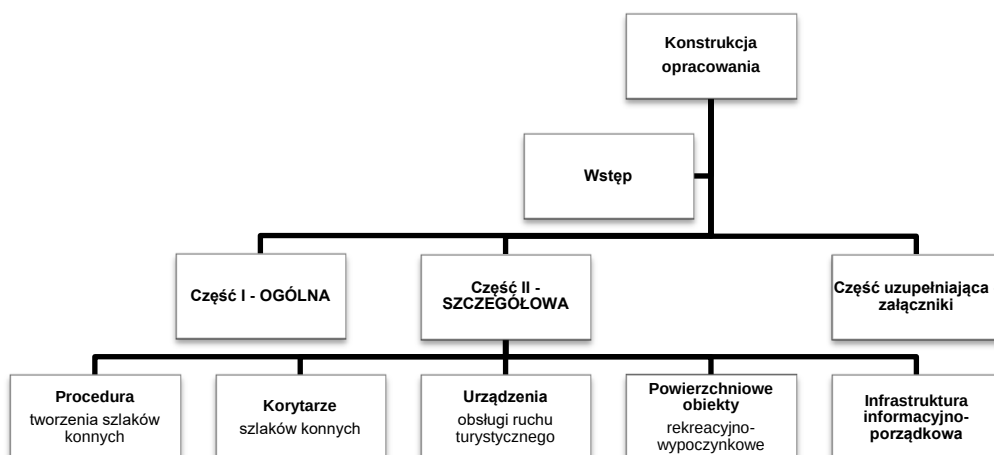
³ Urządzenia obsługi ruchu turystycznego to infrastruktura zlokalizowana na terenach zarządzanych przez PGL LP, mająca na celu podniesienie komfortu i bezpieczeństwa wypoczynku turystów. Urządzeniami obsługi ruchu turystycznego są m.in.: bramy do lasu, wiaty, ławki, stoły, ławostoly, paleniska na ognisko, pojemniki na śmieci i sanitariaty, zagrody popasowe i koniowiązy, obiekty widokowe itd.

CZĘŚĆ I – OGÓLNA

1. Zagadnienia ogólne

Opracowanie powstało w ramach zlecenia Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych „Turystyka w Lasach Państwowych”, realizowanego w latach 2012–2014. Przedstawia ono praktyczne wskazówki w zakresie zasad udostępniania lasu na potrzeby rekreacji konnej wierzchem, realizowanej na krótkich pętłach w pobliżu np. ośrodków jeździeckich. **Znajdują się w nim wytyczne na temat kształtowania korytarzy szlaków konnych, powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych oraz urządzeń obsługi ruchu turystycznego czy infrastruktury informacyjno-porządkowej**, ze zwróceniem uwagi, aby były bezpieczne dla turystów i koni.

Książka została przygotowana na podstawie analizy wybranej literatury polskiej i zagranicznej (wykaz literatury znajduje się na końcu opracowania), wieloletnich doświadczeń jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych oraz uwag stowarzyszeń, organizacji i innych podmiotów pozaleśnych zaangażowanych w rozwój turystyki konnej w Polsce. W roku 2013 na terenie trzech nadleśnictw, w obrębie wybranych kompleksów leśnych, testowano proponowane rozwiązania techniczne. W kolejnym roku przeprowadzono konsultacje opracowania z wybranymi jednostkami organizacyjnymi PGL LP oraz związkami, stowarzyszeniami i towarzystwami związanymi z organizacją turystyki konnej lub jeździectwem i hodowlą koni, dopasowując je do polskich realiów środowiskowych i formalnoprawnych oraz potrzeb i oczekiwań społecznych. Zgłoszone uwagi i spostrzeżenia zostały uwzględnione, o ile były spójne z możliwościami i koncepcją rozwoju turystyki i rekreacji konnej w PGL LP.

Schemat opracowania

2. Co to są szlaki konne i czy ich wyznaczenie to konieczność?

Szlaki konne to system korytarzy, którymi dozwolony jest ruch konny. Wzdłuż nich mogą znajdować się powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe wyposażone w urządzenia obsługi ruchu turystycznego oraz elementy informacyjno-porządkowe. Przy tworzeniu szlaków konnych nie należy pomijać żadnego z ww. segmentów, gdyż każdy z nich wpływa na prawidłowe funkcjonowanie szlaków turystycznych, w tym przypadku konnych, oraz na bezpieczeństwo zarówno turystów, jak i formalnoprawne udostępniającego teren.

Dynamika rozwoju turystyki konnej w ostatnich latach wyraźnie wzrosła. Potwierdzeniem tej tezy są coraz liczniejsze prywatne ośrodki jeździeckie, umożliwiające zarówno początkującemu, jak i zaawansowanemu jeźdźcowi aktywny wypoczynek. Coraz częściej istnieje potrzeba wyjazdu poza teren samych ośrodków. Chętnie wybieranym kierunkiem są wówczas tereny leśne, niezależnie od tego, czy znajdują się tam wyznaczone szlaki, czy też nie. Należy jednak pamiętać, że **ruch konny na terenach zarządzanych przez PGL LP zgodnie z ustawą o lasach z dnia 28 września 1991 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 12, poz. 59 z późn. zm.) może się odbywać wyłącznie wyznaczonymi przez nadleśniczego drogami leśnymi.** Oznacza to, że jazda konna poza nimi, jak również w obrębie oznakowanych szlaków konnych, ale niezgodnionych z terytorialnie właściwym nadleśnictwem, jest niedozwolona. Zagadnieniem dyskusyjnym jest, czy drogi leśne są najwłaściwszym miejscem prowadzenia szlaków konnych (więcej: rozdział 13.3).

Konieczność jazdy konnej po wyznaczonych drogach leśnych nie wynika wyłącznie z prawnych uwarunkowań. Rekreacja konna zgodnie z badaniami naukowymi może mieć w szczególnych przypadkach negatywny wpływ na

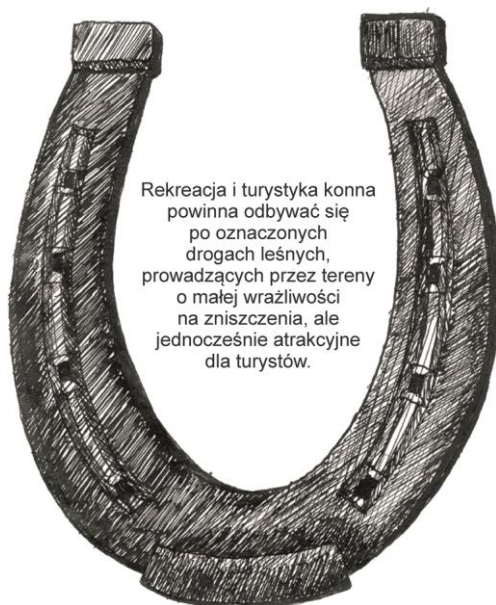
środowisko przyrodnicze⁴. Dotyczy to sytuacji, kiedy ruch konny jest bardzo intensywny, a ekosystemy leśne są podatne na zniszczenie. Skutki uboczne mogą się wówczas przejawiać m.in. w postaci zmian głównie cech fizycznych udostępnionych przestrzeni⁵, zmian spowodowanych bezpośrednim oddziaływaniem kopyt konia na podłoże, ale również – choć w mniejszym stopniu – chemiczno-gatunkowych⁶, związanych z oddziaływaniem produktów przemiany materii pozostawianych przez konia w środowisku leśnym. Oznacza to, że niekontrolowany, bardzo intensywny ruch konny po drogach leśnych może przyczynić się do zniszczenia ich nawierzchni. Z tego też względu **rekreacja konna powinna być ograniczona wyłącznie do dróg prowadzących przez tereny o małej wrażliwości na destrukcyjny wpływ turystyki, w tym konnej, nie objęte ochroną prawną**. Mimo prawnych i przyrodniczych uwarunkowań szlaki konne o charakterze rekreacyjnym należy jednak wyznaczać (z uwzględnieniem istniejących i ewentualnych zagrożeń) i prowadzić przez tereny atrakcyjne dla turystów, wyposażając je w infrastrukturę obsługi ruchu turystycznego niezbędną do komfortowego i bezpiecznego wypoczynku.

⁴ Destrukcyjne działanie końskich kopyt zostało uznane w badaniach za najbardziej niszczące spośród innych typów turystyki: pieszej, rowerowej, w tym rowerów górskich, a nawet motocyklowej (D.N. Cole, D.R. Spildie, 1998). Zgodnie z badaniami M.J. Liddle'a (1997) oddziaływanie końskiego kopyta na jednostkę powierzchni jest nawet 10 razy większe niż turysty pieszego, gdyż średni nacisk konia dochodzi do 4380 g/cm², podczas gdy turysty pieszego do 416 g/cm².

⁵ Zmiany o charakterze fizycznym w większości mają cechy liniowości – są widoczne głównie w miejscach ich powstania. Tworzą się głównie w wyniku nacisku kopyt konia na jednostkę powierzchni nawierzchni szlaku konnego. Pod wpływem pionowych i ścinających sił nacisku końskich kopyt nawierzchnia może ulegać zniszczeniu. Intensywność niszczenia uzależniona jest od wielu parametrów, w tym szczególnie typu podłoża. Im bardziej miękkie, tym mniej wytrzymałe na niszczenie. Tym bardziej prawdopodobne jest powstanie procesów erozyjnych. Erozja nawierzchni wiąże się jednak również z intensywnością ruchu konnego. Jak podają W. Kacprzyk, M. Rothert, 2013, niewielki ośrodek jeździecki może wyrządzić zniszczenia w środowisku leśnym, gdy trasy konne będą poprowadzone przez teren o dużej wrażliwości ekosystemów i nie po drogach leśnych. Turystyka konna z uwagi na masę i roślinność konia może ponadto powodować:

- powstawanie ubytków w leśnej szacie roślinnej. Zmiany te mają zarówno charakter ilościowy, jak i jakościowy. Straty w pokrywie wegetacyjnej wiążą się z jej deptaniem i zjadaniem przez konia, prowadząc w konsekwencji do zwiększania udziału roślin odpornych na złamanie i zgniecenie, zwiększenie powierzchni „gołej ziemi” oraz zmniejszenie roślinności wysokiej;
- powstanie uszkodzeń drzewostanu, kory i korzeni drzew, w skrajnych przypadkach prowadzących do trwałego okaleczenia, zmniejszenia tolerancji na zmiany stosunków wodnych i odporności na działanie chorób i szkodników, a zatem do osłabienia ich stanu zdrowotnego;
- zmniejszenie infiltracji wód opadowych w wyniku poszerzenia i pogłębienia nawierzchni ubitej i pozbawionej roślinności, a w skrajnych przypadkach zmianę stosunków wodnych danego terenu;
- zwiększenie powierzchni tras o złych parametrach technicznych, tj. błotnistych i nierównych, w tym stałe zwiększanie szerokości trasy oraz tworzenia nieformalnych tras konnych, czyli zwiększanie powierzchni potencjalnie niebezpiecznych dla jeźdźców i ich zwierząt.

⁶ Zmiany o charakterze chemiczno-gatunkowym mogą mieć charakter nie tylko liniowy, ale i powierzchniowy. Uwidaczniają się one nie tylko w miejscach ich powstania, ale również w sąsiedztwie. Ponadto trudniej jest je zaobserwować w początkowej fazie negatywnego wpływu turystyki konnej na środowisko przyrodnicze. Mogą też znacznie bardziej i na dłuższy czas wpływać na obniżenie wartości estetycznej szlaku niż czynniki fizyczne.

3. Koń jaki jest, każdy widzi...

Koń jest ssakiem nieparzystokopytnym z rodziny koniowatych. Niegdyś był wykorzystywany jako zwierzę pociągowe. Obecnie coraz częściej służy do celów rekreacyjnych i sportowych czy hipoterapii.

Organizując rekreację konną na terenie lasów, należy pamiętać, że w Polsce istnieje wiele ras koni, które różnią się między sobą cechami psychofizycznymi. Jedne będą miały lepsze predyspozycje do jazdy po trudnym terenie górskim, inne do dalekodystansowych wypraw rajdowych. **Niezależnie jednak od tego niezmiennie ważne jest pochodzenie konia i jego odpowiednie wyszkolenie, gdyż od tego w znacznej mierze zależy bezpieczeństwo jeźdźców i innych turystów przebywających w lesie.**

Typując tereny, przez które powinny być prowadzone szlaki konne oraz gdzie warto zlokalizować powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe wyposażone w urządzenia obsługi ruchu turystycznego, należy pamiętać o tym, że **koń jest zwierzęciem o nadzwyczajnej wrażliwości psychicznej i zmysłowej, wykształconej w związku z pierwotnie koczowniczym trybem życia oraz częstym przemieszczaniem się z miejsca na miejsce. Jest bardzo płochliwy i ostrożny.** Z drugiej jednak strony jest zwierzęciem bardzo uważnym. Dzięki swoim zmysłom dużo wcześniej może wyczuć ewentualne zagrożenie, zanim dostrzeże je jeździec.

Koń jest zwierzęciem wyłącznie roślinożernym. W środowisku naturalnym był drugim ogniwem łańcucha pokarmowego, padając często ofiarą zwierząt mięsożernych – drapieżników. Mimo zmiany warunków, w których konie są hodowane, instynkt samozachowawczy zachował do dziś. Automatyczną reakcją konia na ewentualne zagrożenie jest jego ominięcie lub ucieczka. Dla jeźdźców to zarówno zaleta (gwarancja większego bezpieczeństwa, o ile koń będzie mógł

Szlaki konne w Lasach Państwowych

niebezpieczeństwo ominąć), jak i wada, kiedy koń ulegnie spłoszeniu. **Niekontrolowane reakcje konia na szlaku konnym mogą pojawić się jednak nie tylko w sytuacji faktycznego zagrożenia, ale również w miejscach i zdarzeniach, które z ludzkiego punktu widzenia są typowe i w pełni bezpieczne.** Konia mogą spłoszyć lśniąca kawałki blachy przy moście w lesie, foliowe odpadki czy chociażby dzwonek nagle przejeżdżającego roweru. Jeżeli do tych cech dodamy **świetny zmysł słuchu i wzroku**, może się okazać, że reakcje konia na pojawiające się wzdłuż szlaku konnego elementy i miejsca mogą być dla człowieka absolutnym zaskoczeniem. Z tego też względu, **projektując szlaki konne, należy pamiętać, aby prowadzone były z dala od źródeł hałasu (dróg publicznych), intensywnie użytkowanych szlaków turystycznych, a infrastruktura (nawierzchnie, mosty, wiaty itd.) wtapiała się w lokalne krajobrazy leśne.**

4. Ogólne podstawy prawne organizacji turystyki konnej w lasach

Kreując turystykę konną na danym terenie, warto już na samym początku zdecydować, czy mają to być szlaki konne o charakterze rajdowym, czy też rekreacyjnym (więcej: rozdział 13.2). Różnica polega na tym, że w przypadku szlaków rajdowych trudno jest określić, kto dokładnie będzie ich użytkownikiem. Ze względów technicznych wskazane jest zatem, aby szlaki te były wyznaczane i udostępniane zgodnie z ustawą o lasach, nieodpłatnie. Nieco inna sytuacja dotyczy szlaków konnych o charakterze rekreacyjnym, które mogą tworzyć sieć krótkich pętli o różnym nieformalnym poziomie trudności⁷, które służyłyby zwłaszcza np. pobliskim ośrodkom jeździeckim. Z uwagi na ich komercyjny charakter oraz potencjalnie większą intensywność użytkowania, a zatem i na większe koszty ponoszone przez jednostki udostępniające teren na utrzymanie dróg leśnych we właściwym stanie, **wskazane jest podpisywanie z takimi ośrodkami (formalnymi organizatorami turystyki konnej) umów cywilnoprawnych.**

Jednostki organizacyjne PGL Lasy Państwowe udostępniające teren pod turystykę konną, niezależnie od charakteru szlaków konnych, muszą czynić to **zgodnie z polskim prawem i wewnętrznymi regulacjami PGL LP, w tym szczególnie z ustawą z dnia 28 września 1991 r. o lasach**⁸ (Dz. U. z 2011 r. Nr 12, poz. 59 z późn. zm.). Zgodnie z nią:

⁷ Nieformalny poziom trudności szlaku konnego to nieoficjalna, nigdzie nie podawana przez udostępniającego teren i/lub organizatora turystyki konnej informacja dotycząca parametrów technicznych korytarzy szlaku konnego i powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych. Nieformalny poziom trudności to cecha, która powinna być brana pod uwagę na etapie projektowania szlaku, nie powinna być jednak podawana jeźdźcom rozpoczynającym wycieczkę konną po lesie. W dalszej części opracowania określenie „poziom trudności” należy rozumieć jako nieformalny poziom trudności.

⁸ Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt 8 ustawy o lasach drogi leśne to drogi położone w lasach niebędące drogami publicznymi w rozumieniu przepisów o drogach publicznych. Drogi leśne to drogi znajdujące się

Szlaki konne w Lasach Państwowych

- art. 26 ust. 1: lasy stanowiące własność Skarbu Państwa, z zastrzeżeniem ust. 2 i 3, są **udostępniane dla ludności**. Powinno to dotyczyć szczególnie szlaków rajdowych, które nie byłyby dedykowane konkretnym np. ośrodkom jeździeckim. **W przypadku szlaków rekreacyjnych mających charakter bardziej komercyjny udostępnianie to powinno rekompensować koszty utrzymania przez jednostkę organizacyjną liniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych;**
- art. 29 ust. 1a: jazda konna w lesie dopuszczalna jest **tylko drogami leśnymi wyznaczonymi przez nadleśniczego**⁹ (więcej: rozdział 13.2). Nie ma dziś formalnej możliwości wydania pozwolenia na jazdę konną po wybranych powierzchniach leśnych, drogami podziału liniowego, duktami, innymi liniami naturalnymi czy ścieżkami, choć z punktu widzenia prowadzonej gospodarki leśnej oraz bezpieczeństwa jeźdźców i koni może to być uzasadnione. Ponadto **ruch konny wzdłuż szlaków konnych – niezależnie, czy są to szlaki o charakterze rekreacyjnym czy rajdowym – wyznaczonych przez inne organizacje i instytucje, które uprzednio nie uzyskały stosownych pozwoleń od nadleśniczego, nie jest dozwolony z mocy prawa;**
- ustawa o lasach nie reguluje w jasny i jednoznaczny sposób kwestii poboru opłat od turystów znajdujących się na terenie lasów zarządzanych przez PGL LP. Co więcej, w art. 26 ust. 1 zapisano, że *las* stanowiące własność Skarbu Państwa, z zastrzeżeniem ust. 2 i 3, są **udostępniane dla ludności**. Lasy PGL LP są zatem terenami ogólnodostępnymi, do których **wstęp nie powinien być ograniczany przez jakikolwiek pobór opłat od użytkowników. Dotyczy to osób prywatnych nie prowadzących działalności gospodarczej związanej z organizacją turystyki konnej.** Z uwagi jednak na komercyjny charakter szlaków konnych tworzonych w sąsiedztwie np. ośrodków jeździeckich lub innych tego typu podmiotów wskazane jest podpisywanie **umów¹⁰ dzierżawy¹¹ lub najmu gruntów**

w granicach kompleksu leśnego, niezaliczone do dróg publicznych. Źródło: „Instrukcja zarządzania lasu”, Warszawa 2003. Przebudowa, ochrona i utrzymanie dróg leśnych należy do administracji leśnej.

⁹ Ustawodawca nie wskazuje, w jaki sposób nadleśniczy wyznacza takie drogi i jak podaje je do publicznej wiadomości. Z pewnością nie jest to decyzja administracyjna, w tym akt o charakterze prawa powszechnie obowiązującego. **W tym wypadku nadleśniczy działa jako reprezentant właściciela – Skarbu Państwa. Podanie do publicznej wiadomości powinno nastąpić w taki sposób, aby każdy mógł się z tym systemem dróg zapoznać, np. poprzez umieszczenie stosownej tablicy czy wywieszenie informacji w budynku urzędu gminy** (B. Rakoczy, Ustawa o lasach. Komentarz. Komentarz do art. 29 ustawy o lasach, nb. 2, Warszawa 2011).

¹⁰ Udostępnianie wszelkich gruntów będących w zarządzie PGL LP odbywa się na podstawie zapisów art. 39 ustawy o lasach, który stanowi, że *Lasy, o których mowa w art. 3 pkt 1 lit. a oraz pkt 2, pozostające w zarządzie Lasów Państwowych mogą być za zgodą dyrektora regionalnej dyrekcji Lasów Państwowych wydierżawiane przez nadleśniczego, z zachowaniem celów i zadań gospodarki leśnej określonych w planie urządzenia lasu. Inne nieruchomości, o których mowa w art. 4 ust 3, pozostające w zarządzie Lasów Państwowych mogą być wydierżawiane i wynajmowane przez nadleśniczego za zgodą dyrektora regionalnej dyrekcji Lasów Państwowych.*

¹¹ Umowa dzierżawy gruntu leśnego na potrzeby organizacji turystyki konnej nie będzie zatem de facto umową dzierżawy, gdyż dzierżawca nie będzie pobierał z gruntu pożytków naturalnych, a pobór pożytków cywilnych jest sprawą dyskusyjną (pożytki cywilne daje dzierżawcy pewien zespół składników majątkowych jego przedsiębiorstwa, nie zaś sam grunt PGL LP). Jeśli jednak uznać, że dojdzie do zachowania celów i zadań gospodarki leśnej określonych w planie urządzenia lasu, można by uznać, iż mamy do czynienia z umową, która ma cechy zbliżone do umowy dzierżawy. Powyższe zastrzeżenia dotyczące dzierżawy dotyczyły gruntów wskazanych w art. 3 pkt 1 lit. a oraz pkt 2 tegoż artykułu, choć uwagi dotyczące pożytków naturalnych lub cywilnych odnoszą się zarówno do art. 3 pkt 1 lit. a oraz pkt 2, jak i art. 4 ust. 3 ustawy o lasach.

dróg leśnych przez nadleśnictwa. Na podstawie art. 35 ust. 1 pkt 1 ustawy o lasach nadleśniczy reprezentuje Skarb Państwa w stosunkach cywilnoprawnych¹², a na podstawie zasady swobody umów (art. 353¹³ Kodeksu cywilnego¹³) oraz art. 39 ustawy o lasach¹⁴ może zawrzeć umowę dzierżawy gruntu/ dróg leśnych. Z punktu widzenia nadleśnictwa ważne jest zamieszczenie w umowach zapisów:

- wskazujących na organizatora turystyki konnej, którym powinien być dzierżawca lub najemca, z adnotacją odnoszącą się do możliwości udostępniania społeczeństwu lasu jako realizacji postanowień art. 26 ust. 1 ustawy o lasach,
- precyzujących wzajemne prawa i obowiązki w zakresie tworzenia i funkcjonowania szlaków konnych, w tym również zakres odpowiedzialności i koszty ich utrzymania (więcej: podrozdział „Odpowiedzialność karna i cywilna udostępniającego teren i organizatora turystyki konnej”).

Procedura podpisywania umów dzierżawy czy też najmu jest regulowana przez Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych. Na jej podstawie regionalne dyrekcje Lasów Państwowych wydają stosowne zgody, dostosowane do warunków lokalnych, zawierające m.in. kalkulacje stawek czynszu.

Podpisywanie porozumień zamiast umów z podmiotami trzecimi prowadzącymi komercyjną działalność gospodarczą, np. ośrodkami jeździeckimi, nie jest właściwe, gdyż nie są one równorzędne w stosunku do jednostek organizacyjnych PGL LP, tj. nie posiadają tożsamesgo statusu. Ponadto ustawa o lasach nie przewiduje udostępniania gruntu leśnego, lasu w innej formie niż na podstawie umowy cywilnej. Wobec powyższego wydaje się słuszne, zwłaszcza jeśli ma się na uwadze wspomniane wcześniej regulacje ustawy o lasach, by udostępnianie gruntów leśnych na cele komercyjne podmiotom trzecim odbywało się na podstawie umów cywilnoprawnych. Nie ulega też wątpliwości, że udostępnianie terenu za wynagrodzeniem podmiotom, które czerpią korzyści z organizowanych przez siebie imprez, są jak najbardziej pożądaną formą rekompensaty za środki wydatkowane przez jednostki LP na utrzymanie infrastruktury dróg leśnych na danym terenie.

Udostępniając teren, jednostki organizacyjne PGL LP oraz formalni organizatorzy turystyki konnej muszą ją realizować zgodnie z:

¹² W sprawach o roszczenia związane z działalnością państwowych jednostek organizacyjnych powołanych na podstawie ustawy z 1991 r. o lasach **stroną jest Skarb Państwa, reprezentowany przez właściwą jednostkę organizacyjną wchodzącą w skład Lasów Państwowych, tj. Dyрекcję Generalną Lasów Państwowych, regionalne dyrekcje Lasów Państwowych i nadleśnictwa** (art. 32 ust. 1 i ust. 2 ustawy z 1991 r. o lasach), (wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 10 kwietnia 2013 r., sygn. akt: I ACa 26/13, LEX nr 1307392).

¹³ Art. 353¹ Kodeksu cywilnego: Strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swojego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego.

¹⁴ Art. 39 ustawy o lasach: Lasy, o których mowa w art. 3 pkt 1 lit. a oraz pkt 2, pozostające w zarządzie Lasów Państwowych, mogą być za zgodą dyrektora regionalnej dyrekcji Lasów Państwowych wydzierżawione przez nadleśniczego, z zachowaniem celów i zadań gospodarki leśnej określonych w planie urządzenia lasu. Inne nieruchomości, o których mowa w art. 4 ust. 3, pozostające w zarządzie Lasów Państwowych mogą być wydzierżawiane i wynajmowane przez nadleśniczego za zgodą dyrektora regionalnej dyrekcji Lasów Państwowych.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

- ustawą z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. z 2010 r. Nr 215, poz. 1415 ze zm.). Projekty szlaków konnych, szczególnie zlokalizowanych na terenie rezerwatów przyrody, należy uzgodnić z terytorialnie właściwą Regionalną Dyrekcją Ochrony Środowiska;
- „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP” w zakresie elementów informacyjno-porządkowych stosowanych w obrębie obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych PGL LP;
- „Instrukcją ochrony przeciwpożarowej lasu”, będącą załącznikiem do Zarządzenia nr 54 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r., obowiązującą w jednostkach organizacyjnych Lasów Państwowych od dnia 1 stycznia 2012 r.;
- ustawą z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93 ze zm.);
- ustawą z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013 r., poz. 1232 ze zm.);
- ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2013 r., poz. 627 ze zm.);
- ustawą z dnia 6 lipca 2001 r. o zachowaniu narodowego charakteru strategicznych zasobów naturalnych kraju (Dz. U. z 2001 r. Nr 97, poz. 1051 ze zm.).

5. Odpowiedzialność karna i cywilna udostępniającego teren oraz odpowiedzialność organizatora turystyki i rekreacji konnej

Jednostki organizacyjne PGL LP jako podmioty zarządzające mieniem Skarbu Państwa i reprezentujące Skarb Państwa przez swoich kierowników w stosunkach cywilnoprawnych, w zakresie zarządzanego mienia i w granicach wynikających z obowiązujących przepisów prawa, **ponoszą odpowiedzialność¹⁵ za udostępnianie społeczeństwu zarządzanych przez siebie terenów leśnych.** Odpowiedzialność ta dotyczy organizacji sportu, rekreacji i turystyki w lasach, w tym również turystyki i rekreacji konnej. Należy jednak podkreślić, że Lasy Państwowe nie prowadzą działalności gospodarczej w zakresie turystyki, a zatem powinny być jednostkami udostępniającymi teren, a nie formalnym jej organizatorem.

Nadleśnictwo udostępnia tereny leśne celem organizacji szlaków konnych.

Formalnym organizatorem turystyki i rekreacji konnej na mocy podpisanych umów cywilnoprawnych powinny być **ośrodki jeździeckie lub inne podmioty zewnętrzne.**

Proponowany sposób organizacji turystyki konnej w lasach zarządzanych przez PGL LP

¹⁵ Odpowiedzialność cywilna dotyczy zarówno jednostek organizacyjnych PGL LP, jak i ich pracowników. Odpowiedzialność karna ogranicza się wyłącznie do osób fizycznych.

Wyznaczając szlaki konne na swoim terenie, jednostka organizacyjna PGL LP powinna pamiętać, że mogą chcieć z nich skorzystać jednocześnie:

- **lokalne podmioty gospodarcze, np. ośrodki jeździeckie** – nadleśnictwa, przez które prowadzone są szlaki konne dedykowane tym podmiotom, powinny zawrzeć umowy cywilnoprawne, w których jasno i wyraźnie określony byłby rodzaj i zakres odpowiedzialności organizatora rekreacji konnej – powinien być nim dzierżawca lub najemca tych szlaków;
- **osoby fizyczne będące miłośnikami turystyki konnej, którzy nie korzystają z usług lokalnych ośrodków jeździeckich** – wówczas umowy nie znajdują zastosowania i całość odpowiedzialności spoczywa wyłącznie na udostępniającym las, tj. nadleśnictwie;
- **kluby, towarzystwa, stowarzyszenia itd., które nie zawsze prowadzą działalność gospodarczą i nie świadczą usług turystycznych** – w ich przypadku wskazane jest również podpisywanie umowy dzierżawy/najmu, jeśli chcą być dysponentem zależnym (posiadaczem zależnym) udostępnianego gruntu. W przeważających jednak sytuacjach podmioty te, ze względu na formę funkcjonowania i finansowania, nie będą zainteresowane wydzierżawianiem lub też wynajmowaniem gruntów Skarbu Państwa w omawianym celu. Ich działalność w tym zakresie będzie się więc ograniczać do podpisania z jednostkami porozumień, które w swej istocie nie będą umowami dotyczącymi udostępniania terenu. Będą to pewnego rodzaju listy intencyjne – porozumienia określające raczej wzajemne zasady współpracy w propagowaniu w społeczeństwie idei aktywnego odpoczynku w siodle na terenach Lasów Państwowych.

Odpowiedzialność cywilna i karna za ewentualne zdarzenia w obrębie szeroko rozumianych szlaków konnych i ich powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych uzależniona jest od wystąpienia przesłanek¹⁶ określonych w powszechnie obowiązujących przepisach prawa. Zasady ponoszenia odpowiedzialności karnej reguluje przede wszystkim Kodeks karny, który jest podstawowym aktem prawnym z dziedziny prawa karnego. Na podstawie jego przepisów odpowiadać może **wyłącznie osoba fizyczna**, która popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia (art. 1 Kodeksu karnego). Zachowanie może zostać uznane za przestępstwo, jeżeli stanowi ono bezprawne działanie lub zaniechanie wbrew obowiązкови prawnie określonego działania, którego szkodliwa społeczność jest wyższa niż znikoma, odpowiada opisowi przestępstwa znajdującego się w części szczególnej Kodeksu karnego lub innego przestępstwa, skodyfikowanego w ustawie szczególnej, a ponadto sprawcy można postawić zarzut winy. **Uwzględniając specyfikę turystyki i rekreacji konnej, ewentualna odpowiedzialność karna osoby organizującej usługi turystyczne może dotyczyć m.in. nieudzielenia pomocy osobie znajdującej się w bezpośrednim niebezpieczeństwie utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu**, jeżeli nie ma szczególnych okoliczności, które nie pozwoliły na udzielenie pomocy. Oczywiście dotyczy to sytuacji, gdy osoba ta znajduje się w pobliżu osoby potrzebującej pomocy¹⁷ oraz gdy nie naraża to jej na

¹⁶ Przesłanka to inaczej wymagania konieczne do spełnienia, przewidziane w przepisach prawa, aby dana jednostka ponosiła dany rodzaj odpowiedzialności. W wypadku odpowiedzialności odszkodowawczej są to np.: wina, bezprawność, szkoda, związek przyczynowy.

¹⁷ Art. 162 § 1 Kodeksu karnego: *Kto człowiekowi znajdującemu się w położeniu groźącym bezpośrednim niebezpieczeństwem utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu nie udziela pomocy, mogąc jej*

bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu¹⁸.

Kwestie odpowiedzialności cywilnej zostały uregulowane w Kodeksie cywilnym, mianowicie w Tytule I Księgi trzeciej (art. 415–449). Ogólne zasady odpowiedzialności określone są w art. 415 Kodeksu cywilnego¹⁹, a składają się na nie:

- bezprawne zachowanie (tj. sprzeczne z miernikami i wzorcami zachowania wynikającymi z przepisów, zwyczajów, utartej praktyki, zasad współżycia społecznego²⁰) w postaci działania bądź zaniechania w przypadku, gdy istniał prawnie określony obowiązek działania;
- wystąpienie szkody;
- adekwatny związek przyczynowy pomiędzy wystąpieniem szkody a bezprawnym zachowaniem;
- wina w postaci umyślnej bądź nieumyślnej²¹.

Zgodnie z art. 361 Kodeksu cywilnego naprawienie szkody obejmuje straty, które poszkodowany poniósł, oraz korzyści, które mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono. Naprawienie szkody powinno nastąpić, według wyboru poszkodowanego, bądź przez przywrócenie stanu poprzedniego, bądź przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej; jednakże gdyby przywrócenie stanu poprzedniego było niemożliwe albo gdyby pociągało za sobą dla zobowiązanego nadmierne trudności lub koszty, roszczenie poszkodowanego ogranicza się do świadczenia w pieniądzu (art. 363 Kodeksu cywilnego). Zgodnie z art. 362 Kodeksu cywilnego, jeżeli poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, obowiązek jej naprawienia ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosownie do okoliczności, a zwłaszcza do stopnia winy obu stron.

Okoliczność, że **szlaki konne były stworzone w uzgodnieniu z nadleśnictwem czy też bez jego wiedzy, nie ma znaczenia dla faktu wystąpienia szkody, może jednak wpływać na kwestię odpowiedzialności.** Jeżeli turysta jeździ konno poza wytyczonymi szlakami, a zatem niezgodnie z przepisami, i w związku z tym dochodzi do zdarzenia, w wyniku którego ponosi

udzielić bez narażenia siebie lub innej osoby na niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Art. 162 § 2: *Nie popełnia przestępstwa, kto nie udziela pomocy, do której jest konieczne poddanie się zabiegowi lekarskiemu albo w warunkach, w których możliwa jest niezwłoczna pomoc ze strony instytucji lub osoby do tego powołanej.*

¹⁸ Art. 160 § 1 Kodeksu karnego: *Kto naraża człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.*

§ 2. *Jeżeli na sprawcy ciąży obowiązek opieki nad osobą narażoną na niebezpieczeństwo, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.*

§ 3. *Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 lub 2 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.*

§ 4. *Nie podlega karze za przestępstwo określone w § 1–3 sprawca, który dobrowolnie uchylił grożące niebezpieczeństwo.*

§ 5. *Ściganie przestępstwa określonego w § 3 następuje na wniosek pokrzywdzonego.*

¹⁹ Art. 415 Kodeksu cywilnego: *Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia.*

²⁰ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 września 1986 r., sygn. akt: IV CR 279/86, LEX nr 530539.

²¹ *W świetle bowiem art. 415 k.c. nawet najmniejszy stopień winy sprawcy szkody wystarcza do obciążenia go odpowiedzialnością cywilną* (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 października 1975 r., sygn. akt: I CR 656/75, LEX nr 7759).

szkodę, wydaje się, że brak jest możliwości dochodzenia odszkodowania od PGL LP. Jak wskazuje Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 19 kwietnia 1974 r., sygn. akt: II CR 157/74, OSP 1975/5/104, *Skarb Państwa nie ponosi odpowiedzialności za powstałą na drodze ruchu publicznego szkodę, w wyniku zderzenia się zwierzęcia, żyjącego w stanie wolnym, z mechanicznym środkiem komunikacji, gdy do zderzenia doszło poza obszarem, którego charakter uzasadniałby ustawienie ostrzegającego znaku drogowego*. Co prawda szlak konny nie jest drogą publiczną, jednak jego wytyczenie i odpowiednie oznaczenie wraz ze wskazaniem, że zboczenie ze szlaku grozi niebezpieczeństwem, powinno być wystarczające dla ustalenia, że PGL LP jako reprezentant Skarbu Państwa dopełnił wszelkich wymaganych czynności i nie można mu postawić zarzutu winy niezachowania należytej staranności.

Jednostki organizacyjne PGL LP współpracujące z zewnętrznymi podmiotami przy organizacji turystyki i rekreacji konnej powinny dążyć do podpisania z nimi umów cywilnoprawnych²². Zawarcie umów stanowi dla LP zabezpieczenie interesów, można bowiem w nich określić zasady ponoszenia odpowiedzialności za dane zdarzenia. Przy braku takich umów, a w konsekwencji braku jakiegokolwiek dowodu na okoliczność zawarcia pisemnych ustaleń z organizatorem, udowodnienie ich istnienia będzie utrudnione, a w konsekwencji koszty mogą obciążyć PGL LP. Prawną przesłanką do podpisania tego typu umów jest zasada swobody umów, wynikająca z art. 353¹ Kodeksu cywilnego, a także cytowany wcześniej art. 39 ustawy o lasach.

Zgodnie z art. 431 § 1 Kodeksu cywilnego, *kto zwierzę chowa albo się nim posługuje, obowiązany jest do naprawienia wyrządzonej przez nie szkody niezależnie od tego, czy było pod jego nadzorem, czy też zabłąkało się lub uciekło, chyba że ani on, ani osoba, za którą ponosi odpowiedzialność, nie ponoszą winy*. Oznacza to, że teoretycznie **jeźdźcy, niezależnie od tego, czy korzystają ze szlaków za pośrednictwem np. ośrodków jeździeckich, z którymi podpisane są umowy cywilnoprawne, czy też są osobami fizycznymi – indywidualnymi turystami konnymi i korzystają z lasu na podstawie art. 26 ust. 1 ustawy o lasach²³, mają obowiązek naprawy szkód powstałych w wyniku uprawnienia przez nich turystyki konnej²⁴**. W pierwszym wypadku odpowiedzialność będzie rozpatrywana w odniesieniu do zapisów podpisanej umowy cywilnoprawnej, a w drugim – w odniesieniu do art. 415 Kodeksu cywilnego, a odpowiedzialność karna turysty konnego będzie uzależniona od jego zachowania i rodzaju naruszonego dobra.

W umowach cywilnoprawnych pomiędzy Skarbem Państwa, reprezentowanym przez odpowiedniego nadleśniczego, a ośrodkami jeździeckimi (wzór umowy: załącznik nr 10) wskazane jest określenie m.in.:

²² Celem ww. umów cywilnoprawnych jest, aby **formalnym organizatorem turystyki konnej w rozumieniu ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 223, poz. 2268) były np. ośrodki jeździeckie, a nie jednostki organizacyjne PGL LP**. Zawarcie umów cywilnoprawnych powinno sędować odpowiedzialność na dzierżawcę lub najemcę oraz być poprzedzone uprzednim **oszacowaniem kosztów utrzymania szlaków konnych** (dróg leśnych) i ich infrastruktury, aby rekompensowały one ponoszone nakłady na ich utrzymanie w należytym stanie technicznym.

²³ *Lasy stanowiące własność Skarbu Państwa, z zastrzeżeniem ust. 2 i 3, są udostępniane dla ludności*.

²⁴ Zgodnie z art. 431 Kodeksu cywilnego odpowiada hodowca zwierzęcia, którego zachowanie doprowadziło do powstania szkody. Odpowiedzialności tej nie wyłącza okoliczność, że hodowca nie zawarł umowy z PGL LP.

- stron zawierających umowę i ich reprezentantów;
- zasad udostępnienia szlaków i ich obiektów, w tym ramy czasowe²⁵ oraz liczbę koni, które mogą wjechać do lasu z określonego ośrodka jeździeckiego w określonym momencie oraz w ciągu całego dnia²⁶, oraz sposób ewidencji przestrzegania tych zasad;
- zasad utrzymania szlaków i obiektów, w tym szczególnie:
 - częstotliwość oraz sposób dokumentowania **nadzoru technicznego** korytarzy szlaków konnych, obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i urządzeń/elementów zlokalizowanych w ich obrębie. Ze względów bezpieczeństwa ważne jest zobowiązanie organizatora turystyki do niezwłocznego informowania udostępniającego teren (nadleśnictwa) o zaistnieniu na szlaku konnym i jego powierzchniowych obiektach rekreacyjno-wypoczynkowych jakichkolwiek utrudnień, np. zwalonego drzewa,
 - zasady prowadzenia **prac porządkowych** w obrębie szlaków i urządzeń tam zlokalizowanych, w tym zakres i częstotliwość,
 - zasady prowadzenia **prac konserwacyjnych/naprawczych** realizowanych w obrębie szlaków, obiektów i urządzeń tam zlokalizowanych,
 - **podział kosztów**²⁷ związanych z funkcjonowaniem i utrzymaniem szlaków i ich obiektów;
- zasad, rodzaju i zakresu ponoszenia odpowiedzialności za ewentualne skutki zdarzeń w obrębie korytarzy szlaków konnych i powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych tam zlokalizowanych;
- zasad odstąpienia od umowy.

Z uwagi na odpowiedzialność organizatora turystyki i rekreacji konnej za ewentualne wypadki i zdarzenia, niezależnie, czy będzie nim jednostka organizacyjna PGL LP, czy też zewnętrzny podmiot gospodarczy, wskazane jest umieszczenie **przy wejściach lub na początkach szlaków** (oraz w miarę możliwości na stronach internetowych i w innych miejscach) **tablic informacyjnych i regulaminu udostępniania lasu**. Potrzeba ta wynika nie tylko z konieczności ułatwienia dostępu turystom do niezbędnych informacji na temat szlaków konnych. Jasne wyartykułowanie zasad udostępniania lasu ma również pośredni związek z zapisami Kodeksu cywilnego, m.in. z art. 384. Przekładając jego zapisy na organizację turystyki i rekreacji konnej, tworząc i zamieszczając informacje

²⁵ Ustalenie ram czasowych udostępnienia szlaków konnych dla ośrodków jeździeckich jest wskazane w sytuacji, kiedy na dany system szlaków jest podpisanych kilka umów cywilnoprawnych z kilkoma podmiotami, np. ośrodkami jeździeckimi. Dzięki temu uporządkowana będzie kwestia natężenia ruchu w obrębie korytarzy szlaków konnych, a tym samym zostanie dochowana przez nadleśnictwo należąta staranność w celu maksymalnego zwiększenia bezpieczeństwa ruchu konnego na udostępnionych terenach leśnych.

²⁶ Liczba koni wjeżdżających w tym samym momencie na dany odcinek szlaku konnego nie powinna być większa niż 10 (zastęp). W ciągu doby szlakiem nie powinno przemieszczać się więcej niż 10 zastępów konnych, tj. około 100 koni.

²⁷ W umowie zawartej między stronami należy ustalić stosowną opłatę z tytułu dzierżawy lub najmu wyznaczonych dróg leśnych, wyliczoną na podstawie **cennika** ustalonego decyzją nadleśniczego na podstawie wcześniej przygotowanej kalkulacji kosztów utrzymania szlaku. **Koszty najmu lub dzierżawy dla poszczególnych ośrodków jeździeckich mogą być jednakowej lub różnej wysokości, w postaci jednorazowych lub comiesięcznych opłat.** Nie zaleca się nieodpłatnego przekazywania terenu w najem lub dzierżawę ze względu na niekorzystne konsekwencje podatkowe dla dzierżawcy/najemcy (wycena korzyści wykonana przez Urząd Skarbowy).

Szlaki konne w Lasach Państwowych

o szlakach turystycznych poprzez oznakowanie ich w terenie, zaprasza się turystów do zawarcia umowy. **Organizator zobowiązany jest wówczas dostarczyć regulamin²⁸ udostępniania terenu, na podstawie którego turysta złoży oświadczenie woli o przystąpieniu lub nieprzystąpieniu do umowy skorzystania z oferty rekreacyjnej szlaku poprzez wejście na trasę szlaku konnego lub rezygnację z tego zamierzenia.**

Utworzenie i funkcjonowanie szlaków konnych na terenie nadleśnictw nie jest jednoznaczne z możliwością **organizacji w ich obrębie imprez masowych²⁹ czy świadczenia usług turystycznych**, np. wyjazdów i wycieczek konnych. W odniesieniu do imprez masowych nadleśnictwo może być ich formalnym organizatorem³⁰, choć łatwiejsze z formalnoprawnego punktu widzenia będzie podpisanie stosownych umów dzierżawy terenu na organizację imprez **z zewnętrznym organizatorem³¹, w których określone będą warunki ich przeprowadzenia**, m.in. środki bezpieczeństwa, odpowiedzialność za ewentualne szkody oraz inne kwestie przewidziane ustawą o bezpieczeństwie imprez masowych, kwestie ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone osobom w niej uczestniczącym, odpowiedzialności za szkody powstałe podczas imprez oraz roszczeń, z jakimi zwrócą się do PGL LP uczestnicy imprez.

Świadczenie usług turystycznych jest działalnością gospodarczą i zgodnie z ustawą o lasach jednostki organizacyjne PGL LP nie mogą się taką działalnością zajmować. Zaleca się, aby zawierały one stosowne umowy dzierżawy lub najmu terenów pod świadczenie usług turystycznych bezpośrednio z zewnętrznymi organizatorami usług turystycznych, unikając jednak zawierania umów z lokalnymi stowarzyszeniami, co znacznie ułatwi ustalenie stron, ich zobowiązań oraz odpowiedzialności. Ponadto rozwiązywanie takie

²⁸ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 4 października 2011 r., sygn. akt: VI ACa 281/11, Legalis nr 440209; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 4 października 2011 r., sygn. akt: VI ACa 282/11, Legalis nr 440210; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 stycznia 2011 r., sygn. akt: I CSK 218/10, MoP 2011 nr 18, str. 997, Biul. SN 2011 nr 3, Legalis nr 309870.

²⁹ Impreza masowa w rozumieniu ustawy z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (Dz. U. z 2013 r. poz. 611) może mieć formę imprezy artystyczno-rozrywkowej lub sportowej dla minimum 1000 osób. Definicje imprezy masowej – imprezy masowej artystyczno-rozrywkowej oraz masowej imprezy sportowej – znajdują się w ww. ustawie o bezpieczeństwie imprez masowych i nie mogą być dowolnie zmieniane. Przepisy tej ustawy są bezwzględnie obowiązujące, w związku z czym impreza może zostać uznana za masową w rozumieniu tejże ustawy jedynie w tych przypadkach, gdy spełnia wymagania w niej określone. Jeżeli impreza nie spełnia wymagań przewidzianych w tej ustawie, nie jest imprezą masową w jej rozumieniu, w związku z czym nie znajdują zastosowania jej uregulowania.

³⁰ Aby być formalnym organizatorem imprez masowych, trzeba posiadać zezwolenie na ich organizację, wydaną w drodze decyzji przez wójta, burmistrza lub prezydenta. Wniosek składa się na minimum 30 dni przed planowaną imprezą. Zgodnie z art. 27 ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych *Organ może zażądać od organizatora dodatkowej dokumentacji w postaci:*

1) *kopii aktualnych protokołów z kontroli, o których mowa w art. 62 ust. 1 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2010 r. Nr 243, poz. 1623, z późn. zm.³⁾;*

2) *dokumentu poświadczającego spełnienie obowiązku zawarcia umowy ubezpieczenia, o którym mowa w art. 53 ust. 1;*

3) *pisemnej zgody na przeprowadzenie imprezy masowej, wydanej przez kierownika jednostki organizacyjnej PGL LP, parku narodowego lub krajobrazowego – w razie przeprowadzania imprezy na terenach będących w zarządzie tej jednostki.* (Podkr. W.K.).

³¹ Zgodnie z art. 29 ust. 4 ustawy o lasach imprezy sportowe oraz inne imprezy o charakterze masowym organizowane w lesie **wymagają zgody właściciela lasu**. W związku z tym organizator ma obowiązek uzyskania zgody na taką imprezę, która ma się odbywać w nadleśnictwie, od nadleśniczego. Jak bowiem wynika z art. 35 ust. 1 pkt 1 ustawy o lasach, nadleśniczy reprezentuje Skarb Państwa w stosunkach cywilnoprawnych w zakresie swojego działania i zarządza mieniem mu powierzonym, tj. lasem.

pozwole uniknąć ryzyka, m.in. braku możliwości dochodzenia roszczeń w postępowaniu cywilnym w razie braku zdolności sądowej stowarzyszenia, braku możliwości ustalenia zobowiązań stron, wynikających z łańcucha połączonych umów, a także pozwoli na efektywne wykonywanie kontroli podejmowanych działań i racjonalizację kosztów związanych z obsługą tych umów. Zgodnie z art. 4 ust. 1 i art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 223, poz. 2268 ze zm.) organizowanie/świadczenie usług turystycznych jest działalnością regulowaną i wymaga wpisu w stosownym rejestrze prowadzonym przez marszałka województwa. Organizator usług turystycznych powinien zawrzeć z zarządzającym terenem umowę dzierżawy lub najmu terenu, w której strony określą, kto jest organizatorem usługi turystycznej, czas jej trwania, ograniczenia co do liczby osób oraz zakres odpowiedzialności i rozliczeń. Umowa dzierżawy lub najmu wraz z umową cywilnoprawną będą regulowały prawa i obowiązki danego ośrodka jeździeckiego oraz nadleśnictwa.

6. Ubezpieczenia OC

Nadleśnictwa posiadające na swoim terenie obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe, w tym szlaki konne, muszą być zgodnie z Zarządzeniem nr 1 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 5 stycznia 2000 r. ubezpieczone od OC w Towarzystwie Ubezpieczeń Wzajemnych CUPRUM. **Z uwagi na stały wzrost odszkodowań wypłacanych ze składek PGL LP w zakresie OC**, o których mowa w piśmie Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 6 czerwca 2012 r. do wszystkich dyrektorów regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych (zn. spr. ZI-2-2520-2/12), **konieczne jest, aby sumy gwarantowane w ubezpieczeniach były adekwatne do rodzaju i zakresu prowadzonej przez jednostkę organizacyjną PGL Lasy Państwowe działalności**. Oznacza to, że jeżeli formalnym organizatorem turystyki i rekreacji konnej na danym terenie jest jednostka organizacyjna PGL LP, a nie podmiot zewnętrzny (z którym nadleśnictwo zawarło stosowną umowę cywilnoprawną), wówczas ubezpieczenie OC nabiera szczególnego znaczenia. Jeżeli natomiast formalnym organizatorem rekreacji konnej jest podmiot inny niż jednostka organizacyjna PGL LP, obowiązkiem ww. podmiotu powinno być wykupienie stosownego ubezpieczenia OC w dowolnie wybranym towarzystwie ubezpieczeniowym.

Nadleśnictwa mają ponadto możliwość wykupienia w Towarzystwie CUPRUM ubezpieczenia środków trwałych (np. wiat, zagród popasowych) na wypadek pożaru. Ubezpieczenia te nie obejmują jednak kradzieży czy dewastacji infrastruktury turystycznej, co jest zasadniczym problemem w odróżnieniu od pożarów.

J.o LP muszą być ubezpieczone od OC w TUW Cuprum. W związku z coraz wyższymi sumami odszkodowań, sumy gwarantowane w ubezpieczeniach powinny być adekwatne do rodzaju i zakresu prowadzonej działalności.

7. Bezpieczeństwo turystów konnych w lesie

Bezpieczeństwo turystów konnych w lesie uzależnione jest od wielu czynników, w tym m.in. od parametrów technicznych szlaków oraz stanu i rodzaju urządzeń obsługi ruchu turystycznego zlokalizowanych zarówno w ich obrębie, jak i na terenie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych. **Obecnie brak jest unormowań formalnych czy standardów, które określałyby minimalne parametry techniczne szlaków konnych lub infrastruktury turystycznego udostępniania lasu. Rozstrzygnięcie powyższych zagadnień leży indywidualnie w gestii każdego nadleśniczego. Niniejsze opracowanie jest propozycją podejścia do tworzenia szlaków konnych w lasach, a nie jedynie słusznym i obligatoryjnym wzorcem.** Prezentowane rozwiązania wynikają z doświadczeń wielu krajów, w tym Polski i polskich leśników.

Realizując inwestycję związaną z tworzeniem szlaków konnych w lasach, należy pamiętać, że:

- **brak jest precyzyjnych parametrów technicznych (zarówno minimalnych, jak i maksymalnych) korytarzy szlaków konnych³²**, które w pełni zapewniłyby bezpieczeństwo turystom. Lokalizacja szlaków konnych powinna być ustalana na podstawie znajomości specyfiki terenu z uwzględnieniem propozycji i wskazówek zawartych w niniejszej książce;
- **brak jest uregulowań prawnych dotyczących minimalnego wyposażenia szlaków konnych w infrastrukturę udostępniania lasu.** Dobór urządzeń obsługi ruchu turystycznego powinien odbywać się m.in. na podstawie znajomości lokalnych potrzeb turystycznych oraz możliwości finansowych jednostki organizacyjnej PGL LP;

³² Korytarz szlaku konnego to oznaczona droga leśna, służąca i przystosowana do uprawiania turystyki konnej.

- **brak jest jednoznacznych wskazań, jakie parametry techniczne powinny spełniać poszczególne urządzenia obsługi ruchu turystycznego, aby były bezpieczne dla turystów.** Istnieją dwa sposoby potwierdzenia, że korzystanie z nich nie jest potencjalnie niebezpieczne:
 - wystąpienie do producentów bądź dystrybutorów produktów (urządzeń) o certyfikaty zgodności z Polską Normą. Należy jednak pamiętać, że zgodnie z ustawą z dnia 12 września 2002 r. o normalizacji (Dz. U. z 2002 Nr 169, poz. 1386 ze zm.) stosowanie norm jest dobrowolne³³, a nie obligatoryjne i zależy wyłącznie od woli producenta lub dystrybutora danego produktu. Polskie Normy są dokumentami technicznymi, w których można odnaleźć obecny poziom wiedzy w danej dziedzinie. Mogą one też przedstawiać sposób spełniania wymagań stawianych przez przepisy jako jeden z możliwych, ale nie jedyny. Urządzenia obsługi ruchu turystycznego powinny spełniać m.in. następujące normy: PN-EN 1176-1:2009 oraz PN-EN1176-7:2009,
 - wystąpienie do producentów lub osób wprowadzających produkt do obrotu z pytaniem, czy produkowane/sprzedawane produkty spełniają Polskie Normy. Potwierdzeniem tego mogą być:
 - **deklaracja zgodności** wystawiana przez producenta. Deklaracja dotyczy pojedynczego, dostarczonego egzemplarza wyrobu,
 - **certyfikat** wystawiany przez zewnętrzną instytucję na podstawie przedstawionego egzemplarza lub precyzyjnego projektu. Certyfikat zaświadcza, że każdy tak wykonany produkt jest zgodny z normami,
 - **świadczeń lub sprawozdań z kontroli** wystawianych przez zewnętrzną instytucję na podstawie kontroli z natury, czyli dla pojedynczego obiektu, tj. grupy urządzeń znajdujących się w danym miejscu udostępnionym turystycznie.

Troszcząc się o bezpieczeństwo turystów, organizator turystyki konnej lub udostępniający dany teren powinni dolożyć należytej staranności, aby:

- stan techniczny obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i urządzeń obsługi ruchu turystycznego odpowiadał wymaganym parametrom przez cały okres udostępnienia ich dla turystów;
- **nadzór nad jakością obiektów i urządzeń, w tym i korytarzy szlaków konnych, był sprawowany systematycznie, szczególnie dokumentowany, z częstotliwością adekwatną m.in. do intensywności ich eksploatacji.**

Zaleca się, aby wszystkie elementy informacyjno-porządkowe zlokalizowane wzdłuż szlaków konnych były spójne i zgodne z „Księgą identyfikacji wizualnej PGL Lasy Państwowe” lub z „Instrukcją znakowania szlaków turystycznych”, wydaną przez ZG PTTK³⁴. Elementami informacyjno-porządkowymi są: znaki szlaku konnego, kierunkowskazy, tablice informacyjne

³³ Art. 5 ust. 3 ustawy o normalizacji: *Stosowanie Polskich Norm jest dobrowolne.*

³⁴ http://www.pttk.pl/pttk/przepisy/instrukcja_znakowania_szlakow_0707.pdf (dostęp 25.02.2014 r.).

(więcej: rozdział 16). Na każdym wjeździe na szlak powinny znajdować się tablica informacyjna i regulamin udostępnienia szlaku, a przy wejściu na teren każdego powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego – umieszczony regulamin korzystania z obiektu. Zaleca się również, aby wszelkie regulaminy były dostępne na oficjalnych stronach jednostek organizacyjnych PGL LP, udostępniających teren, oraz na stronach organizatorów turystyki konnej.

Tworząc przy szlakach konnych parkingi leśne przeznaczone do parkowania samochodów z przyczepami do transportu koni, na ogół nie ma konieczności budowy nawierzchni przystosowanych do większych obciążeń niż 3,5 tony na oś. Nośność ta jest w pełni wystarczająca dla koniowozów przystosowanych do jednorazowego przewozu nawet 4 koni. Jeżeli natomiast istnieje prawdopodobieństwo korzystania z parkingu przez większe pojazdy, wówczas na etapie tworzenia projektu koncepcyjnego lub budowlanego wskazane jest przeprowadzenie specjalistycznych **badan geotechnicznych**. Pozwolą one na precyzyjne określenie poziomu nośności gruntu oraz optymalizację rodzaju nawierzchni niezbędnej do jego budowy. Należy jednocześnie pamiętać, że obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe, szczególnie parkingowe, muszą spełniać **przepisy przeciwpożarowe**, o których mówi „Instrukcja ochrony przeciwpożarowej lasu”, będąca załącznikiem do Zarządzenia nr 54 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r., obowiązująca w jednostkach organizacyjnych PGL LP od dnia 1 stycznia 2012 r.

Z uwagi na bezpieczeństwo turystów korzystających z lasów, szlaki konne, szczególnie o charakterze rekreacyjnym, powinny się znajdować w dobrym zasięgu telefonii komórkowych. Jest to szczególnie ważne na odcinkach, które są przeznaczone dla turystów o mniejszych umiejętnościach jeździeckich, tj. wzdłuż szlaków o łatwym poziomie trudności. Innym ważnym zagadnieniem jest możliwość podania swojej lokalizacji w lesie. Turyści przemierzający lasy, szczególnie szlakami o charakterze rajdowym, zawsze powinni mieć **możliwość podania np. współrzędnych geograficznych** swojego położenia. Będzie to konieczne w razie wypadku lub innego incydentu, który wydarzył się na szlaku. Aby było to możliwe, wskazane jest, by każda pętla miała określone współrzędne, łatwe do wprowadzenia do mobilnego urządzenia wyposażonego w system GPS, dzięki czemu realne byłoby wezwanie pomocy (więcej: rozdział 16.8).

Projektując szlaki konne, należy wziąć pod uwagę istniejące już w terenie szlaki piesze i rowerowe. Wskazane, choć nie jest to warunek obligatoryjny, aby były one prowadzone rozdzielnie (więcej: rozdział 13.9.1). **Ponadto, by szlaki konne lub tereny w ich pobliżu dawały możliwość dojazdu służb ratunkowych, leśnych czy innych.** Ze względu na specyfikę przestrzeni leśnych będzie to niejednokrotnie zadanie trudne do zrealizowania, niemniej wskazane jest, by na etapie ich projektowania przeanalizować te elementy.

Brak jest regulacji prawnych, które jednoznacznie określałyby parametry bezpiecznych dla turystów urządzeń i szlaków.

Jest to sprawa indywidualna, a niniejsza publikacja jest tylko propozycją podejścia w tym zakresie. Ważne jest, aby szlaki konne nie były prowadzone po istniejących szlakach turystycznych, szczególnie rowerowych.

8. Bezpieczeństwo koni

Szlaki konne na terenach leśnych powinny być bezpieczne nie tylko dla turysty, ale i dla koni. **Przepisy weterynaryjne nie nakładają obowiązku posiadania atestów weterynaryjnych przez urządzenia zlokalizowane w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych wzdłuż szlaków konnych, a przeznaczonych dla koni.** Urządzenia te jednak, zgodnie z art 12 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt, **nie mogą powodować urazów i uszkodzeń ciała lub innych cierpień.** Oznacza to, że muszą być bezpieczne dla koni pod względem konstrukcyjnym (np. być stabilne) i wykończenia (np. być pomalowane impregnatem nietoksycznym dla koni), jak również **muszą nadawać się do czyszczenia i odkażania**³⁵.

Zgodnie z pismem przekazanym do ORWLP w Bedoniu przez Polski Komitet Normalizacyjny **brak jest ponadto norm, które wskazywałyby na prawidłowe rozwiązania techniczne konstruowania urządzeń przeznaczonych dla koni**, tj. koniowiązów, zagród popasowych czy pojemników na obornik. Podano jedynie Polską Normę w odniesieniu do plastikowych poidel dla koni – PN-B-12078:1997P. Oznacza to, że bezpieczeństwo koni przebywających w obrębie udostępnionych do turystyki konnej dróg leśnych nie jest sprawą jasno uregulowaną. Należy zatem zarówno szlaki konne, jak i powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe projektować i wykonywać z zachowaniem ogólnych zasad hodowli i utrzymania koni, zachowując przy tym zdrowy rozsądek. Zalecane jest ponadto:

³⁵ Konieczność czyszczenia i odkażania urządzeń przeznaczonych dla koni nakłada § 6 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 28 czerwca 2010 r. w sprawie minimalnych warunków utrzymywania gatunków zwierząt gospodarskich innych niż te, dla których normy ochrony zostały określone w przepisach Unii Europejskiej (Dz.U.2010.116.778).

- **ochrona roślinności rosnącej wzdłuż korytarzy szlaku, a szczególnie w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych oraz koniowiążów i zagród popasowych³⁶;**
- wykazywanie dbałości o to, by powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe zlokalizowane wzdłuż szlaków konnych podnosiły komfort i bezpieczeństwo wypoczynku koni, by były wyposażone w **zagrody popasowe lub koniowiązy oraz belki służące do rozsiadania koni**. Jeżeli zaszłaby taka konieczność, mogą się tam również znajdować pojemniki na obornik lub miejsca pojenia zwierząt (więcej: rozdział 14);
- dążenie do tego, by urządzenia przeznaczone dla koni były **wykonane z materiałów pozbawionych elementów metalowych, lśniących w słońcu** lub innych mogących wypłoszyć konie. Powinny one znajdować się w bezpiecznej odległości od innych urządzeń obsługi ruchu turystycznego. Uznaje się, że jest to minimum 3 m (więcej: rozdział 14).

³⁶ Roślinność rosnąca w ich obrębie nie powinna być trująca ani powodować okaleczenia konia. Wprawdzie koń nie powinien zjeść trującej rośliny, niemniej dla bezpieczeństwa udostępniającego teren czy organizatora turystyki konnej należy zwrócić uwagę i na ten problem.

9. Pozyskanie funduszy i instytucje współpracujące

Wskazane jest, aby jednostki organizacyjne PGL LP, projektując i tworząc jakiegokolwiek obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe na swym terenie, współpracowały z podmiotami zewnętrznymi już od chwili pojawienia się idei utworzenia systemu szlaków konnych. Dzięki temu będą one w większym stopniu spełniać potrzeby i oczekiwania turystów. Inwestycja taka może być ponadto zrealizowana w znacznie szerszym zakresie terytorialnym czy też przy wsparciu finansowo-technicznym instytucji pozaleśnych. W efekcie końcowym podjęta współpraca może stać się znakomitym narzędziem budowania pozytywnego wizerunku PGL LP jako instytucji otwartej na pomysły i inicjatywy szeroko rozumianego społeczeństwa.

Lasy Państwowe nie mają osobowości prawnej i często nie mogą być samodzielnym beneficjentem środków unijnych (wyjątkiem są sytuacje, kiedy jednostki takie są wymienione w zasadach realizacji unijnych programów dofinansowań jako potencjalni beneficjenci). **Współpracując z innymi podmiotami, np. ośrodkami jeździeckimi czy lokalnymi samorządami, jednostki LP mają dużą możliwość dofinansowania inwestycji** np. z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko, Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Programu SAPARD, Programu SPO Strukturalny Program Operacyjny i innych.

Podmiotami, które mogą współpracować z nadleśnictwem i merytorycznie je wspierać przy tworzeniu szlaków konnych, są m.in.:

- Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK) – <http://www.pttk.pl/> – wsparcie przy wytyczaniu szlaków konnych;
- regionalne stowarzyszenia, towarzystwa, kluby i zrzeszenia jeździeckie – wsparcie przy wytyczaniu szlaków konnych w kontekście lokalnych potrzeb i oczekiwań;
- lokalna administracja samorządowa i instytucje publiczne, takie jak: urzędy marszałkowskie, urzędy powiatowe, urzędy miast i gmin,

powiatowa, wojewódzka i Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad, regionalne dyrekcje ochrony środowiska, zarządy gospodarki wodnej lub morskiej itd.;

- przedsiębiorstwa, firmy i osoby prywatne regionalnie zaangażowane w organizację i funkcjonowanie turystyki konnej.

10. Ogólne zasady projektowania szlaków konnych

Z punktu widzenia troski o środowisko naturalne, jego estetykę, potrzeby i bezpieczeństwo turystów, niezmiernie ważna jest prawidłowa lokalizacja szlaków konnych oraz towarzyszących im powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, wyposażonych w urządzenia obsługi ruchu turystycznego. Często gruntowa droga leśna w złym stanie technicznym jest atrakcyjniejsza i bezpieczniejsza dla jeźdźców, a przede wszystkim tańsza w utrzymaniu w dłuższej perspektywie czasowej dla jednostek organizacyjnych PGL Lasy Państwowe, niż szlak o wysokim standardzie technicznym.

! Im przestrzeń leśna będzie bardziej naturalna, tym jazda konna może sprawić więcej satysfakcji. Dotyczy to zarówno parametrów korytarza szlaku konnego, jak i wyposażenia w urządzenia obsługi ruchu turystycznego powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych.

Lokalizacja szlaków konnych powinna ograniczyć potencjalne interakcje i konflikty funkcjonalne turystów konnych z innymi użytkownikami lasu czy zwierzętami. Oznacza to, że nie powinny one prowadzić tym samym korytarzem z innego typu oznakowanymi szlakami turystycznymi. Jeżeli nie ma technicznej możliwości ich rozdzielenia, wówczas odcinki takie powinny być możliwie najkrótsze i specjalnie oznakowane (więcej: rozdział 16). Wskazane jest, aby szlaki konne nie pokrywały się zwłaszcza z korytarzami szlaków rowerowych.

Z inicjatywą tworzenia szlaków konnych na danym terenie na ogół powinny wychodzić podmioty zewnętrzne. Jednostki organizacyjne PGL LP mogą odpowiadać na to zapotrzebowanie jako podmiot udostępniający teren, a nie formalny organizator turystyki konnej. Wskazane jest zatem tworzenie szlaków konnych we współpracy np. z lokalnymi ośrodkami i klubami jeździeckimi, lokalną społecznością, jednostkami samorządu terytorialnego i innymi podmiotami zainteresowanymi rozwojem turystyki konnej w regionie. Dzięki takiej współpracy

inwestycja może mieć większy zasięg terytorialny, być zrealizowana właściwym nakładem sił i środków finansowych jednostek organizacyjnych PGL LP, jak również przybliżać do siebie różne środowiska działające na danym terenie.

Szlaki konne powinny być funkcjonalne, atrakcyjne i bezpieczne dla jeźdźców o różnym stopniu zaawansowania, czyli:

- powinny tworzyć **system pętli składający się z odcinków o różnej długości i poziomie trudności**. Pojedyncza pętla może mieć długość **10–40 km**. Krótkie pętle powinny znajdować się możliwie najbliżej np. ośrodków jeździeckich, umożliwiając codzienną jazdę konną. Pętle dłuższe natomiast mogłyby służyć do organizacji rajdów i wielodniowych wypraw konnych. Wskazane jest, aby każda pętla zawsze pozwalała na powrót w to samo miejsce, z którego rozpoczęto wyprawę, ale innym korytarzem szlaku;
- powinny być tak zaprojektowane, aby były **atrakcyjne dla jeźdźców z różnymi umiejętnościami jeździeckimi**. Pętle krótkie, tj. szlaki o charakterze rekreacyjnym, na ogół będą służyć lokalnym organizatorom turystyki, np. ośrodkom jeździeckim, i mało wprawnym jeźdźcom za miejsce wycieczek. Powinny one się wówczas charakteryzować łatwym poziomem trudności. Natomiast im szlaki będą dłuższe, tym mogą być trudniejsze i w znacznym stopniu dedykowane jeźdźcom o większym doświadczeniu. Z uwagi na bezpieczeństwo turystów **poziom trudności szlaków** nie powinien być określany przez udostępniającego teren czy organizatora turystyki konnej. Tablice informacyjne ustawione przy wjeździe na szlaki powinny szczegółowo informować jedynie o istniejących i potencjalnych przeszkodach, tak aby każdy jeździec sam indywidualnie mógł ocenić własne umiejętności i poziom trudności szlaku;
- muszą być **bezpieczne dla jeźdźców oraz koni**. **Minimalna szerokość korytarza szlaku konnego musi pozwalać na bezpieczny przejazd jeźdźcy na koniu**. W przypadku pętli o charakterze rekreacyjnym, szczególnie o **łatwym poziomie trudności**, powinna ona wynosić **2,5 m, a wysokość podczyszczeń – około 3 m**. W przypadku innych pętli, w tym i odcinków o charakterze rajdowym, istotne jest, aby szerokość szlaku, w tym i rosnących wzdłuż niego drzew, pozwalała na przejazd konia wraz z jeźdźcą na jego grzbiecie. Ponadto nad korytarzem szlaków nie mogą zwisać konary, które mogą „zdjąć” jeźdźcę z konia. Dozwolone są natomiast zwisające od czasu do czasu gałęzie, swobodnie poddające się odchyleniu. Ponadto, z uwagi na czułe zmysły konia, w tym szczególnie słuch, szlaki konne powinny być prowadzone z dala od źródeł hałasu, np. dróg publicznych. Bezpieczeństwu turystów sprzyja infrastruktura informacyjno-porządkowa umieszczona w lesie, np. znaki szlaków konnych, kierunkowskazy, tablice informacyjne itd. (więcej: rozdział 16);
- szlaki, szczególnie o charakterze rekreacyjnym, powinny **rozpoczynać się i kończyć** na terenie np. ośrodków jeździeckich, z którymi jednostka organizacyjna PGL LP ma podpisaną umowę cywilnoprawną, lub też w obrębie wybranych powierzchniowych obiektach rekreacyjno-wypoczynkowych, np. **parkingów leśnych**, gdzie istnieje możliwość zaparkowania samochodów z przyczepami do transportu koni. Osoby prywatne trzymające konie na własne cele i nie prowadzące działalności komercyjnej w zakresie organizacji turystyki czy rekreacji konnej powinny korzystać ze szlaków nieodpłatnie.

Projektując szlaki konne w lasach, należy dążyć do **minimalizowania wpływu turystyki i rekreacji konnej na biofizyczne cechy udostępnianych przestrzeni leśnych**. Oznacza to, że powinny być prowadzone po drogach położonych z dala od miejsc chronionych, terenów podmokłych czy bagiennych. Konieczne jest również, aby zlokalizowane były z dala od ostoi zwierzyny, miejsc gniazdowania rzadkiego ptactwa itd. Celem jest zminimalizowanie ewentualnego płoszenia dzikiej zwierzyny przez goszczących w lesie turystów, w tym jeźdźców.

Nawierzchnia szlaków powinna spełniać kilka podstawowych parametrów technicznych:

- musi być **bezpieczna dla końskich kopyt**. Ponieważ nie wszystkie konie są podkuwane, dlatego też zaleca się prowadzenie szlaków drogami gruntowymi. Nawierzchnia, nawet na krótkich odcinkach, nie powinna być kamienista, zwłaszcza zawierać frakcji ostrokrawędzistych czy być twarda, np. asfaltowa. Wskazane jest również omijanie terenów wydumowych z uwagi na delikatność ekosystemów roślinnych, plaż (z wyjątkiem miejsc udostępnionych do turystyki konnej) oraz miejsc, gdzie pod wpływem deszczu nawierzchnia staje się błotniska i grząska lub pyli (więcej: rozdział 13.4);
- **pochylenie podłużne szlaków konnych nie powinno przekraczać 20%, a poprzeczne 15%**. Dotyczy to szczególnie pętli o charakterze rekreacyjnym, zlokalizowanych w pobliżu np. ośrodków jeździeckich, gdzie ruch konny jest relatywnie najintensywniejszy. Szlaki takie mogą być trudne do przejścia, szczególnie dla początkujących jeźdźców, nawierzchnia w wyniku częstych przejazdów konnych może ulegać szybszej erozji mechanicznej, wodnej czy powietrznej, co w konsekwencji może podnieść koszty utrzymania i konserwacji ich nawierzchni. Z uwagi na dbałość o zdrowie koni należy ponadto unikać prowadzenia korytarzy szlaków konnych w miejscach o długich, jednostajnych spadkach podłużnych i/lub poprzecznych, zwłaszcza gdy przekraczają one 10%. **Szlaki konne nigdy nie powinny być ponadto prowadzone krawędzią urwiska czy wzdłuż stromego stoku** (więcej: rozdział 13.6). Jeżeli projektowany jest przebieg szlaków o charakterze rajdowym, szczególnie na terenach górskich i podgórskich, spełnienie wyżej opisanych kryteriów może być niekiedy problematyczne. Wówczas wskazane jest kierowanie się zasadą, że ruch konny dozwolony jest po wyznaczonych przez nadleśniczego drogach leśnych, a wyżej podane parametry nie muszą znaleźć zastosowania;
- w obrębie korytarzy szlaków konnych nie powinny rosnąć **gatunki roślin nieodpornych na zniszczenia** lub trudno się regenerujących, a tym bardziej objętych ochroną. Wskazane jest ponadto, aby w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych nie rosły **gatunki roślin toksycznych dla konia** (np. cis pospolity, paprocie czy starzec jakubek) **lub ciernistych** (więcej: rozdział 13.8).

Szlaki konne powinny
być tworzone jako
inicjatywa oddolna np.
ośrodków jeździeckich.

Projektując szlaki
konne należy pamiętać,
aby były prowadzone po
lasach o możliwie naturalnym
krajobrazie, tworzyły system
pętli o różnym nieformalnym
poziomie trudności, oraz
były bezpieczne
dla ekosystemów
leśnych,
jeźdźców i koni.

11. Podsumowanie

Tworzenie szlaków konnych i powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych wyposażonych w urządzenia obsługi ruchu turystycznego to konieczność wynikająca z coraz większego zainteresowania społeczeństwa turystyką w lasach. Dzięki nim możliwe jest **przekierowanie konnego ruchu turystycznego na wybrane odcinki dróg i powierzchnie leśne**, co może pozytywnie wpłynąć nie tylko na bezpieczeństwo jeźdźców, ale również prowadzone prace gospodarcze jednostek organizacyjnych PGL LP czy stan zdrowotny ekosystemów leśnych.

Na jednostkach organizacyjnych PGL LP i ich pracownikach, którzy zdecydują się tworzyć szlaki turystyczne, w tym i konne, **spoczywa odpowiedzialność karna i cywilna za ewentualne wypadki** zdarzające się w ich obrębie. Dotyczy to wszystkich obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych – liniowych, punktowych, jak i powierzchniowych – utworzonych zarówno w uzgodnieniu z nadleśnictwami, jak i bez ich wiedzy.

W odpowiedzi na zapotrzebowanie zgłoszone przez podmioty zewnętrzne zaangażowane lokalnie w tworzenie i rozwój turystyki konnej wskazane jest podejmowanie przez jednostki organizacyjne PGL LP współpracy z takimi podmiotami. **Zaleca się podpisywanie umów cywilnoprawnych, w których wyraźnie byłoby zaznaczone, że to właśnie podmioty inicjujące są formalnymi organizatorami turystyki konnej.** Z uwagi na coraz większą wiedzę na temat praw i obowiązków polskiego społeczeństwa bardzo ważne jest ponadto posiadanie przez nadleśnictwa ubezpieczeń, których wysokość sum gwarantowanych będzie adekwatna do zakresu i intensywności prowadzonej działalności.

W celu minimalizacji ewentualnych wypadków i zdarzeń w obrębie udostępnionych do turystyki kompleksów leśnych **konieczne jest, aby korytarze szlaków konnych oraz urządzenia były bezpieczne, a ich stan był systematycznie monitorowany i dokumentowany.** Ponadto lokalizacja poszczególnych miejsc odpoczynku i infrastruktury turystycznego udostępniania lasu powinna uwzględniać ewentualne niebezpieczeństwa dla jeźdźców i koni.

Niezmiernie ważną rolę odgrywa infrastruktura informacyjno-porządkowa, w tym m.in. tablice informacyjne z regulaminem, dzięki którym wypoczynek może stać się bezpieczniejszy i przyjemniejszy.

CZĘŚĆ II – SZCZEGÓŁOWA

12. Procedura tworzenia szlaków konnych w nadleśnictwie

12.1. Zagadnienia ogólne

Niniejsze opracowanie jest propozycją podejścia do tworzenia szlaków konnych w lasach, a nie obligatoryjnym standardem. Oznacza to, że proponowane w nim parametry należy każdorazowo przeanalizować przez pryzmat lokalnych uwarunkowań i potrzeb. Nie należy ich traktować jako jedynie słusznego stanowiska, gwarantującego pełne bezpieczeństwo i najwyższy komfort jeźdźców. Niemniej procedura tworzenia i późniejsze funkcjonowanie szlaków konnych w jednostkach organizacyjnych PGL LP powinny składać się z kilku etapów:

- pierwszy powinien dotyczyć **prac przygotowawczych nad stworzeniem systemu szlaków konnych i ich infrastruktury**. Efektem finalnym tego etapu powinno być przygotowanie wstępnej wersji przebiegu szlaków konnych na terenie nadleśnictwa;
- drugi wiązałby się z **wszelkiego rodzaju ustaleniami i stworzeniem projektu koncepcyjnego systemu szlaków konnych dla danego terenu**, który byłby następnie poddany administracyjnym uzgodnieniom;
- trzeci nastąpiłby po uzyskaniu wszystkich uzgodnień i **polegałby na realizacji inwestycji**, tj. budowie szlaków i powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych oraz montażu urządzeń obsługi ruchu turystycznego;
- czwarty wiązałby się z **systematycznym dozorem technicznym i konserwacją korytarzy szlaków konnych oraz obiektów i urządzeń obsługi ruchu turystycznego**.

Prezentowana poniżej procedura uwzględnia najbardziej aktualne podejście jednostek organizacyjnych PGL LP do szlaków konnych jako ich twórcy i podmiotu w pełni odpowiedzialnego. Przy maksymalnej współpracy z zewnętrznymi organizatorami turystyki procedura ta może ulec znacznemu uproszczeniu i skończyć się dla jednostek organizacyjnych PGL LP na etapie drugim – projektowym.

12.2. Przygotowanie prac związanych z tworzeniem szlaków konnych

Lp.	Czynność	Wykonawca	Opis/uwagi
1.	Wyznaczenie w nadleśnictwie koordynatora prac nad tworzeniem szlaków konnych	nadleśniczy	Koordinators to osoba organizująca wszelkie prace związane z wyznaczeniem i udostępnieniem szlaków konnych (np. tworzenie pism, zbieranie dokumentacji)
2.	Uzyskanie od lokalnej administracji samorządowej: • wykazu podmiotów gospodarczych posiadających hodowlę lub trzymających konie wierzchowe służące szeroko rozumianej rekreacji, • wykazu podmiotów gospodarczych prowadzących działalność agroturystyczną w zakresie turystyki konnej, • wykazu stowarzyszeń działających na rzecz turystyki konnej na danym terenie, • aktualnych dokumentów	koordynator i leśniczowie	Przygotowanie pism do lokalnej administracji samorządowej. Informacje te pozwolą na: • identyfikację miejsc, w których konie wierzchowe są wynajmowane, oraz gdzie w sąsiedztwie lasu prowadzona jest działalność agroturystyczna. Wskazane jest, aby informacje te były naniesione przez koordynatora na aktualną leśną mapę numeryczną; • ustalenie, jak silny i w jakim kierunku będzie nacisk na rozwój turystyki w okolicy; • ustalenie, jakie będzie przeznaczenie gruntów w sąsiedztwie kompleksów leśnych, w których planowane jest wyznaczenie szlaków konnych

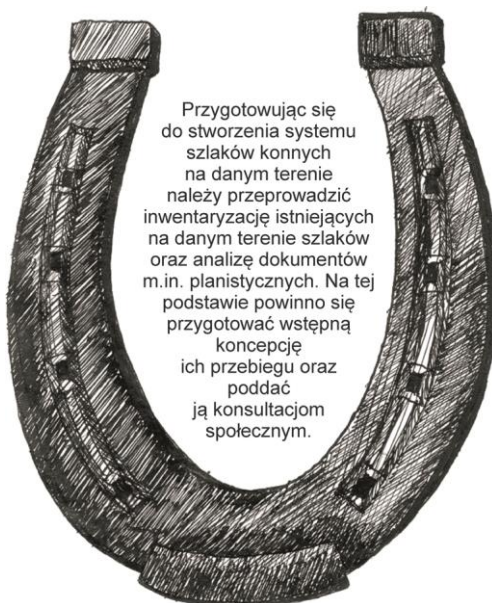
Szlaki konne w Lasach Państwowych

	planistycznych ³⁷ i strategicznych ³⁸ , w których mowa o kierunkach rozwoju turystyki w regionie. Weryfikacja uzyskanych danych przez lokalnych leśniczych, którzy najlepiej znają dany teren		
3.	Identyfikacja przebiegu istniejących szlaków konných oraz innych szlaków turystycznych na terenie nadleśnictwa oraz analiza aktualnego wykorzystania lasów do turystyki konnej	leśniczowie	Informacje o przebiegu szlaków powinny być nanesione na aktualną leśną mapę numeryczną. Wskazane jest również przy tej okazji określenie: • kto lub jaka instytucja/organizacja wyzaczyła szlak konny na danym terenie, • czy z uwagi na uwarunkowania środowiskowe i gospodarcze przebieg szlaków jest korzystny, • jakie jest natężenie ruchu konnego na terenie istniejących szlaków konnych (bardzo duże, duże, średnie, małe, znikome)
4.	Analiza obowiązującej dokumentacji, np. planów urządzenia lasu, szczególnie w zakresie ograniczeń w organizacji turystyki konnej	koordynator	Identyfikacja terenów, przez które nie mogą przebiegać szlaki konne, np. w związku z istnieniem drzewostanu nasiennej, użytków ekologicznych, stanowisk ochrony roślin i zwierząt (więcej: rozdział 13.3) czy brakiem zasięgu telefonii komórkowej (dotyczy to szczególnie szlaków konnych o nieformalnie łatwym poziomie trudności). Proponuje się, aby informację tę nanieść na aktualną mapę numeryczną, na której znajdują się informacje zebrane przez leśniczych – punkt powyżej
5.	Wypracowanie wstępnej koncepcji przebiegu szlaków konnych w nadleśnictwie na podstawie konsultacji z wybranymi lokalnymi organizatorami turystyki konnej, np. ośrodkami jeździeckimi	koordynator, leśniczowie oraz wybrani lokalni organizatorzy turystyki konnej	Dyskusja koordynatora, leśniczych i organizatorów turystyki i rekreacji konnej celem stworzenia wstępnego systemu szlaków konnych i lokalizacji powierzchniowych obiektów rekreacyjno- wypoczynkowych. Z uwagi na bezpieczeństwo turystów na terenie lasu wskazane jest, aby szlaki o charakterze rekreacyjnym i łatwym poziomie trudności prowadzone były po terenach, gdzie dostępny jest sygnał telefonii komórkowej i GPS
6.	Zamieszczenie na stronie internetowej nadleśnictwa lub w inny zwyczajowy sposób informacji o zbieraniu wniosków dotyczących proponycji przebiegu szlaków konnych na terenie danego nadleśnictwa	koordynator	Celem tego działania jest włączenie lokalnych społeczności w możliwość kreowania turystyki w regionie. Termin zgłaszania wniosków dotyczących propozycji przebiegu szlaków konných nie powinien być krótszy niż 30 dni od daty ogłoszenia informacji
7.	Podsumowanie zbierania wniosków dotyczących propozycji przebiegu i funkcjonowania	koordynator	Naniesienie na wstępną koncepcję przebiegu szlaków konnych propozycji ich przebiegu i funkcjonowania na podstawie otrzymanych przez nadleśnictwo wniosków. Propozycja wniosku dotyczącego przebiegu

³⁷ Dokumentami planistycznymi są m.in. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego, Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego.

³⁸ Dokumentami strategicznymi mogą być m.in. Strategia Rozwoju Gminy/Powiatu/Województwa itd.

	szlaków konnych	i funkcjonowania szlaków konnych w nadleśnictwie stanowi załącznik nr 6
--	------------------------	--

Przygotowując się
do stworzenia systemu
szlaków konnych
na danym terenie
należy przeprowadzić
inventaryzację istniejących
na danym terenie szlaków
oraz analizę dokumentów
m.in. planistycznych. Na tej
podstawie powinno się
przygotować wstępną
koncepcję
ich przebiegu oraz
podać
ją konsultacjom
społecznym.

12.3. Uzgodnienia dotyczące organizacji szlaków konnych

Lp.	Czynność	Wykonawca	Opis/uwagi
1.	Zorganizowanie roboczego spotkania przedstawicieli j.o. LP oraz potencjalnie zainteresowanych tą inicjatywą środowisk, przedstawicieli: • lokalnego samorządu terytorialnego, • ośrodków jeździeckich itp., • innych zainteresowanych stron, które zgłosiły wnioski w zakresie propozycji ich przebiegu i funkcjonowania	koordynator	Stworzenie rekreacyjnych szlaków konnych powinno być inicjatywą oddolną, wypływającą z lokalnych potrzeb społeczeństwa. Na zorganizowanym spotkaniu, j.o. LP powinny zaprezentować możliwości w zakresie stworzenia systemu szlaków konnych z prośbą o: • wskazanie najbardziej dogodnego przebiegu szlaków konnych oraz lokalizacji powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych z punktu widzenia zaproszonych gości, • wypracowanie optymalnego przebiegu szlaków konnych i lokalizacji powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych z punktu widzenia nadleśnictwa i zaproszonych gości. Celem jest prezentacja pomysłów na funkcjonowanie szlaków konnych oraz wypracowanie wspólnej koncepcji opartej na możliwościach PGL LP (z podkreśleniem uwarunkowań formalnoprawnych), potrzebach lokalnych organizatorów turystyki konnej oraz innych zainteresowanych stron. Należy pamiętać o tym, że podmioty zewnętrzne na ogół nie znają ustawy o lasach i zasad udostępniania ich na potrzeby turystyki, w tym szczególnie konnej. Wskazane jest zatem szczegółowe przedstawienie uwarunkowań prawnych możliwości funkcjonowania turystyki konnej na terenach zarządzanych przez PGL LP
2.	Sporządzenie wstępnej koncepcji szlaków konnych	koordynator	Naniesienie na aktualną leśną mapę numeryczną wstępnego przebiegu szlaków konnych i lokalizacji powierzchniowych obiektów

Szlaki konne w Lasach Państwowych

	po konsultacjach z lokalnymi organizatorami turystyki i rekreacji konnej oraz innymi zainteresowanymi stronami		rekreacyjno-wypoczynkowych oraz wszystkich ośrodków jeździeckich i gospodarstw agroturystycznych zlokalizowanych w granicach nadleśnictwa
3.	Konsultacje wstępnego projektu przebiegu szlaków konnych z sąsiednimi nadleśnictwami	koordynator	Przedstawienie inicjatywy stworzenia systemu szlaków konnych nadleśnictwom ościennym. Celem powinno być dążenie do stworzenia spójnej sieci szlaków konnych o charakterze rekreacyjnym i rajdowym, prowadzących przez teren kilku nadleśnictw
4.	Sporządzenie właściwego projektu koncepcyjnego przebiegu szlaków konnych oraz lokalizacji powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, np. miejsc odpoczynku, parkingów leśnych itd.	koordynator i biuro projektowe	Celem jest przygotowanie dokumentacji niezbędnej do rozpoczęcia formalnych uzgodnień z administracją samorządu terytorialnego. Tworząc projekty koncepcyjne szlaku i/lub powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, należy pamiętać, że niektóre organy administracji samorządowej podczas składania wniosku o zgłoszenie prac budowlanych i/lub wniosku o pozwolenie na budowę mogą traktować ww. inwestycje jako budowanie obiektu użyteczności publicznej. Konsekwencją tego może być konieczność dołączenia map geodezyjnych do projektów. Ponadto niektóre powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe, np. parkingi leśne dostosowane do postoju pojazdów przystosowanych do przewozu koni, mogą wymagać stworzenia projektu koncepcyjnego, a następnie budowlanego, niezbędnego do uzyskania pozwolenia na budowę. Samo wyznaczenie przebiegu szlaków konnych nie powinno wymagać dodatkowych uzgodnień z lokalną administracją samorządową
5.	Wystąpienie z wnioskiem do Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska (dalej: „RDOŚ”) o udostępnienie informacji o środowisku i jego ochronie, jeżeli szlak konny przebiega przez obiekty objęte ochroną przyrody	koordynator	Na podstawie wniosku przesłanego do RDOŚ nadleśnictwo może uzyskać informację, czy planowana inwestycja na danym terenie ma z formalnego punktu widzenia szansę realizacji. Należy pamiętać, że zgodnie z art. 15 ustawy o ochronie przyrody w rezerwatach przyrody zabrania się ruchu pieszego, rowerowego, narciarskiego i jazdy konnej wierzchem, z wyjątkiem szlaków wyznaczonych przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska
6.	Ewentualna korekta i uzupełnienie projektu koncepcyjnego przebiegu szlaków konnych w nadleśnictwie oraz lokalizacji i wyposażenia powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych	koordynator i biuro projektowe	Korekta ta dotyczy sytuacji, kiedy RDOŚ zgłosi swoje uwagi
7.	Opcjonalnie – wystąpienie do wójta/ burmistrza/ prezydenta miasta z wnioskiem o wydanie decyzji o środowiskowych	koordynator	Uzyskanie decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach jest wymagane dla planowanych: • przedsięwzięć mogących zawsze znacząco oddziaływać na środowisko, • przedsięwzięć mogących potencjalnie znacząco oddziaływać na środowisko

Szlaki konne w Lasach Państwowych

	uwarunkowaniach. W wypadku szlaków konnych sytuacja taka bardzo rzadko będzie miała miejsce		Lista przedsięwzięć mogących zawsze lub potencjalnie znacząco oddziaływać na środowisko została ustalona Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko (Dz. U. z 2010 r. Nr 213, poz. 1397). Zgodnie z § 3 pkt 56 ww. rozporządzenia do przedsięwzięć mogących potencjalnie znacząco oddziaływać na środowisko zalicza się m.in. parkingi samochodowe lub zespoły parkingów wraz z towarzyszącą im infrastrukturą, o powierzchni użytkowej nie mniejszej niż: • 0,2 ha na obszarach objętych formami ochrony przyrody, o których mowa w art. 6 ust. 1 pkt 1–5, 8 i 9 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, lub w otulinach form ochrony przyrody, o których mowa w art. 6 ust. 1 pkt 1–3 tej ustawy; • 0,5 ha na obszarach innych niż wymienione w lit. a – przy czym przez powierzchnię użytkową rozumie się sumę powierzchni zabudowy i powierzchni zajętej przez pozostałe kondygnacje nadziemne i podziemne mierzone po obrysie zewnętrznym rzutu pionowego obiektu budowlanego. Ponadto takim przedsięwzięciem, mogącym znacząco oddziaływać na środowisko, zgodnie z § 3 pkt 60, są drogi o nawierzchni twardej³⁹ o całkowitej długości przedsięwzięcia powyżej 1 km inne niż wymienione w § 2 ust. 1 pkt 31 i 32
8.	Rozpoczęcie uzgodnień z lokalną administracją samorządową oraz innymi urzędami i jednostkami	koordynator	Większość powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych wzdłuż szlaków konnych będzie mogła być realizowana na podstawie zgłoszenia prac budowlanych. Należy jednak zwrócić uwagę, aby na terenie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych nie znajdowały się wiaty czy altany o powierzchni zabudowy większej niż 35 m², przy czym łączna liczba tych obiektów na działce nie może przekraczać dwóch na każde 500 m² powierzchni działki. W przeciwnym razie dla tego obiektu trzeba będzie wykonać projekt budowlany i wystąpić o pozwolenie na budowę. Konieczność wystąpienia z wnioskiem o wydanie pozwolenia na budowę w przypadku organizacji szlaków konnych będzie czynnością rzadką i będzie musiała być dokonana na podstawie przepisów prawa budowlanego (Dz. U. z 1994 r. Nr 89, poz. 414 ze zm.), m.in. art. 28. Wymóg uzyskania pozwolenia na budowę zależeć będzie od charakteru drogi leśnej. Przyjmuje się, że niczym nieutwardzona droga leśna nie jest obiektem budowlanym i nie wymaga uzyskania pozwolenia na budowę⁴⁰.

³⁹ Zgodnie z art. 2 pkt 2 ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. z 2012 r. poz. 1137 ze zm.) **przez drogę twardą rozumie się** drogę z jezdnią o nawierzchni bitumicznej, betonowej, kostkowej, klinkierowej lub brukowcowej oraz z płyt betonowych lub kamienno-betonowych, jeżeli długość nawierzchni przekracza 20 m.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

			W przypadku, gdy droga leśna powstała w wyniku prowadzenia robót budowlanych z zastosowaniem wyrobów budowlanych i stanowi całość techniczno-użytkową wraz z urządzeniami, instalacjami i obiektami inżynierskimi, budowa takiej drogi musi być poprzedzona uzyskaniem pozwolenia na budowę⁴¹. Obowiązek uzyskania pozwolenia na budowę na drogę o nawierzchni twardej wynika również z art. 29 pkt 3 ustawy Prawo budowlane, zgodnie z którym pozwolenia na budowę wymagają przedsięwzięcia, które wymagają przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko, oraz przedsięwzięcia wymagające przeprowadzenia oceny oddziaływania na obszar Natura 2000, zgodnie z art. 59 ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. Obowiązek przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko dla drogi twardej wynika z § 3 pkt 60 Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko z dnia 9 listopada 2010 r., w związku z art. 59 ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku. Należy ponadto wystąpić z wnioskiem do właściwego zarządcy drogi publicznej⁴² o uzgodnienie zjazdu na teren powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego lub krzyżowanie się szlaku konnego z drogą publiczną. W sytuacji przebiegu szlaków konnych przez np. plaże lub tereny będące pod zarządem innych organów administracji państwowej należy wystąpić z prośbą o zgodę na ich przebieg
9.	Ewentualna korekta i uzupełnienie projektu koncepcyjnego przebiegu szlaków konnych w nadleśnictwie oraz zagospodarowania powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych	koordynator i biuro projektowe	Korekta ta dotyczy sytuacji, kiedy inne urzędy i instytucje zgłoszą swoje uwagi. Wskazane jest, aby ostateczny projekt koncepcyjny szlaków konnych zawierał nazwy poszczególnych powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych
10.	Podpisanie umów cywilnoprawnych z podmiotami zewnętrznymi – organizatorem turystyki i rekreacji konnej	nadleśniczy, koordynator i pozaleśne podmioty	Nadleśnictwo, które wyznaczyło na swym terenie szlaki konne, ponosi odpowiedzialność⁴³ z tytułu Kodeksu cywilnego (art. 415–449). Aby ją ograniczyć, choćby z uwagi na fakt, że turystyka i rekreacja konna będzie dla jednostek organizacyjnych wyłącznie kosztem,

⁴⁰ Por. Wyrok WSA w Lublinie z dnia 6 maja 2008 r., sygn. akt II SA/Lu 76/08; interpretację Głównego Urzędu Nadzoru Budowlanego w sprawie budowy i remontu dróg leśnych z 14 stycznia 2009 r. (http://www.gunb.gov.pl/dziala/interpret_p.html).

⁴¹ Por. interpretację Głównego Urzędu Nadzoru Budowlanego w sprawie budowy i remontu dróg leśnych.

⁴² Art. 20 pkt 8 ustawy z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych (Dz. U. z 2013 r. poz. 260).

⁴³ Dla ustalenia odpowiedzialności cywilnej niezbędne jest wykazanie wystąpienia szkody, związku przyczynowego pomiędzy zachowaniem/zaniechaniem a wystąpieniem szkody, bezprawnością zachowania/zaniechania oraz zawinienia. Sankcją za wyrządzenie szkody jest obowiązek naprawienia szkody, obejmujący rzeczywiste straty oraz utracone korzyści, chyba że ustawa przewiduje inne zasady, poprzez przywrócenie stanu naturalnego sprzed wystąpienia szkody.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

			a nie przychodem, wskazane jest, aby nadleśnictwa podpisały z lokalnymi ośrodkami jeździeckimi, stadninami, gospodarstwami agroturystycznymi itd. stosowne umowy cywilnoprawne⁴⁴. Dotyczy to szczególnie szlaków potencjalnie najczęściej użytkowanych – o charakterze rekreacyjnym, zlokalizowanych w sąsiedztwie obiektów posiadających lub hotelujących konie. Umowy cywilnoprawne powinny jednoznacznie wskazywać organizatora turystyki konnej, tj. podmioty nie będące jednostkami organizacyjnymi PGL LP, osoby prowadzące działalność gospodarczą, ewentualnie stowarzyszenia itd. Na ich podstawie organizatorzy turystyki konnej czerpiący korzyści finansowe ze swojej działalności mogliby np. partycypować w kosztach utrzymania szlaków konnych oraz brać odpowiedzialność za ewentualne wypadki zdarzające się na szlakach konnych. Propozycja umowy cywilnoprawnej (dzierżawy/najmu dróg wewnątrzskładowych nadleśnictwa dla organizatora turystyki konnej celem turystycznych przejazdów konnych) – załącznik nr 10. Należy ponadto pamiętać, że jeżeli w obrębie szlaków istnieją miejsca odpoczynku wyposażone w urządzenia obsługi ruchu turystycznego, np. pojemniki na obornik, nadleśnictwo może zobligować organizatora turystyki konnej do zachowania czystości w ich obrębie i uprzątkowania szczególnie obornika końskiego
11.	Pozyskanie zewnętrznych środków finansowych na realizację inwestycji	koordynator, nadleśniczy	Z uwagi na konieczność uporządkowania turystyki konnej w lasach oraz brak przychodów jednostek organizacyjnych PGL LP z tytułu organizacji turystyki, w tym konnej, i generowanie wyłącznie kosztów, konieczne jest wystąpienie do pozaleśnych instytucji i firm z prośbą o dofinansowanie inwestycji. Z tego też względu wskazane jest podjęcie wspólnych działań już na etapie tworzenia koncepcji szlaków konnych np. z lokalnymi, ewentualnymi organizatorami turystyki konnej

⁴⁴ Na podstawie art. 35 ust. 1 pkt 1 ustawy o lasach nadleśniczy reprezentuje Skarb Państwa w stosunkach cywilnoprawnych, a na podstawie swobody umów (art. 353 Kodeksu cywilnego) oraz art. 39 ustawy o lasach może zawrzeć umowę dzierżawy/najmu gruntu dróg leśnych.

Tworząc system
szlaków konnych
konieczne jest wypracowanie
konceptji, godzącej interesy
j.o LP oraz środowisk
zainteresowanych rozwojem
rekreacji i turystyki konnej.
Konceptja ta musi być
również spójna
z procedurami
formalnoprawnymi
instytucji publicznych
związanymi
z realizacją inwestycji.

12.4. Realizacja inwestycji tworzenia szlaków konnych

Lp.	Czynność	Wykonawca	Opis/uwagi
1.	Przygotowanie dokumentacji do realizacji inwestycji zgodnie z procedurami zamówień publicznych	koordynator	Przy realizacji inwestycji organizacji szlaków konnych niekiedy będzie konieczne przygotowanie dokumentacji do: • budowy lub remontu nawierzchni szlaków konnych, • budowy lub remontu powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, w tym urządzeń obsługi ruchu turystycznego. Szczegółowe zasady realizacji procedur zamówień publicznych reguluje Prawo zamówień publicznych z dnia 29 stycznia 2004 r. – Dz. U. z 2004 r. Nr 19, poz. 177 z późn. zm., z którego wynika, że jeśli koszt inwestycji wynosi: • poniżej kwoty 30 000 euro, wówczas zamówienie można realizować z wolnej ręki; • powyżej kwoty 30 000 euro, wówczas jednostka organizacyjna PGL LP musi przygotować przetarg na jej wykonanie
2.	Wstępne wytyczenie przebiegu szlaków konnych w terenie i lokalizacji powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych	koordynator	Celem jest określenie szczegółowej lokalizacji szlaków i obiektów w terenie związanych z organizacją rekreacji konnej, co jest niezbędne do rozpoczęcia wykonania prac znakarskich, budowlanych i innych
3.	Przyjęcie regulaminu szlaku konnego oraz poszczególnych powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych	nadleśniczy	Jeżeli szlaki konne będą wyznaczone w terenie, zgodnie z Kodeksem cywilnym (art. 384) udostępnienie terenu jest jednoznaczne ze złożeniem przez nadleśnictwo propozycji zawarcia umowy, na którą wjeżdżający turysta może się zgodzić (i wjechać na szlak) lub od niej odstąpić (i nie wjeżdżać do lasu). Konieczne jest zatem doręczenie każdemu wjeżdżającemu na udostępniany teren leśny (szlak konny) regulaminu, który powinien znajdować się przy każdym wjeździe na szlak konny oraz na oficjalnych stronach internetowych jednostek organizacyjnych PGL LP

Szlaki konne w Lasach Państwowych

			udostępniających teren oraz formalnego organizatora turystyki konnej. Decyzją nadleśniczego należy określić treść regulaminu korzystania ze szlaków konnych (proponycja wzoru regulaminu – załącznik nr 1). Wskazane jest ponadto, aby każdy powierzchniowy obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy posiadał swój odrębny regulamin, który również powinien być dostępny przy wejściu na ich teren oraz na stronach internetowych
4.	Przygotowanie map szlaków konnych nadleśnictwa	koordynator	Z uwagi na intensywny rozwój nowych technologii wskazane jest przygotowanie map szlaków konnych nadleśnictwa nie tylko w wersji tradycyjnej – papierowej, ale też elektronicznej, zamieszczonej do pobrania na wybranych stronach internetowych , oraz aby była możliwość ich pobrania na różnego rodzaju przenośne urządzenia wykorzystujące m.in. sygnał telefonii cyfrowej i GPS. Wskazane jest, aby mapy te były wykonane na aktualnych leśnych mapach numerycznych zapisanych w formatach umożliwiających wczytanie śladu szlaku na ww. urządzenie. Działanie to może znacząco zwiększyć komfort, a przede wszystkim bezpieczeństwo turystów konnych
5.	Przygotowanie tematyki, treści i składu graficznego tablic informacyjnych i edukacyjnych	koordynator i firma zewnętrzna	Tablice informacyjne i edukacyjne na szlakach konnych są wskazane szczególnie przy każdym wjeździe do lasu, gdzie dozwolona jest jazda konna. Niezależnie od stopnia trudności szlaków mogą one informować o lokalnych uwarunkowaniach środowiska, np. maksymalnym pochyleniu podłużnym, przeszkodach terenowych, przeprawach przez ciek wodne itd. Wizualizacja tablic informacyjnych musi być zgodna z „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP”
6.	Budowa i montaż urządzeń obsługi ruchu turystycznego	firma zewnętrzna	Na tym etapie konieczny jest stały nadzór koordynatora nad postępem prac w zakresie budowy powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i montowania urządzeń obsługi ruchu turystycznego. Wskazane jest zwrócenie szczególnej uwagi na fakt, aby urządzenia miały konstrukcję i były montowane tak, by były łatwo dostępne dla osób niepełnosprawnych
7.	Oznakowanie przebiegu szlaków konnych	koordynator i znakarze szlaków turystycznych	Konieczne jest widoczne i czytelne oznakowanie wjazdu do lasu oraz początku szlaku konnego. Znakując przebieg szlaków konnych, należy przewidzieć kilka typów znaków (więcej: rozdział 16). Wizualizacja znaków turystycznych powinna być zgodna z „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP” ewentualnie z „Instrukcją znakowania szlaków turystycznych” ZG PTTK
8.	Odbiór prac budowlanych	nadleśniczy i koordynator	Przed oficjalnym udostępnieniem szlaków konnych i poszczególnych powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych powinno nastąpić oficjalne odebranie od wykonawcy/ów robót budowlanych. Propozycja wzoru protokołu końcowego odbioru robót budowlanych – załącznik nr 7
9.	Podpisanie przez nadleśniczego zarządzenia	nadleśniczy	Wskazane jest, aby nadleśniczy poprzez podpisane zarządzenie oficjalnie udostępnił szlaki konne dla turystów.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

	o udostępnieniu dla turystów szlaków konnych w nadleśnictwie		Zarządzenie to powinno zawierać: • okres, na jaki jest wydane; • wykaz osób, jednostek i instytucji biorących odpowiedzialność cywilnoprawną za zdarzenia i wypadki na szlakach; • zasady dozoru i przeprowadzania okresowych kontroli szlaków, powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i urządzeń obsługi ruchu turystycznego oraz dokumentacji związanej z tymi czynnościami; • zasady anulowania niniejszego zarządzenia. Propozycję wzoru zarządzenia stanowi załącznik nr 8
--	--	--	--

12.5. Funkcjonowanie szlaków konnych

Lp.	Czynność	Wykonawca	Opis/uwagi
1.	Ubezpieczenie środków trwałych	koordynator	Poza podstawowym ubezpieczeniem odpowiedzialności cywilnej i karnej ⁴⁵ wskazane jest, aby jednostki organizacyjne PGL LP w miarę możliwości posiadały ubezpieczenie środków trwałych (urządzeń obsługi ruchu turystycznego), tj. ławostolów, wiat itd. od pożaru. Zgodnie z Zarządzeniem nr 1 Dyrektora Generalnego LP z dnia 5 stycznia 2000 r. tego rodzaju świadczenia należy wykupywać w Towarzystwie Ubezpieczeń Wzajemnych CUPRUM. Nie istnieje natomiast możliwość ubezpieczenia urządzeń obsługi ruchu turystycznego od kradzieży czy dewastacji. Ta kwestia wymaga indywidualnych negocjacji z TUW CUPRUM
2.	Opracowanie zasad promocji szlaków konnych	koordynator	W uzgodnieniu z organizatorami turystyki i rekreacji konnej, szczególnie z którymi podpisane są umowy cywilnoprawne, lub innymi zewnętrznymi partnerami, wskazane jest wypracowanie wspólnych zasad promocji szlaków konnych , ustalenie charakteru działań poszczególnych stron, zakresu obowiązków oraz podziału kosztów powstałych w ich wyniku
3.	Przygotowanie i wydruk materiałów informacyjnych i promocyjnych, w tym m.in. składanych	koordynator	Wskazane jest wydanie materiałów informacyjnych i promocyjnych, w tym szczególnie składanej, kieszonkowej mapy (w miarę możliwości finansowych udostępniającego teren i organizatorów turystyki

⁴⁵ Niemożliwe jest ubezpieczenie się od ponoszenia odpowiedzialności karnej. Niemniej możliwe jest wykupienie ubezpieczenia, w ramach którego ubezpieczyciel wypłaci odpowiednią sumę orzeczoną w sprawie karnej tytułem naprawienia szkody, albo ubezpieczenie od kosztów postępowania.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

	kieszonkowych map szlaków konnych oraz oprogramowania do pobierania na urządzenia mobilne		konnej) z lokalizacją szlaków konnych, powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, ośrodków jeździeckich i gospodarstw agroturystycznych oraz innych szlaków i miejsc atrakcyjnych turystycznie (więcej: rozdział 16.8). Mapy te powinny mieć możliwość pobierania w formie elektronicznej ze stron internetowych jednostek organizacyjnych PGL LP
4.	Systematyczna kontrola szlaków konnych, powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych oraz urządzeń obsługi ruchu turystycznego	koordynator	Systematyczna kontrola powinna być prowadzona zgodnie z zarządzeniem nadleśniczego ws. udostępnienia dla turystów szlaków konnych w nadleśnictwie (więcej: załącznik nr 8). Kontrola musi być dokumentowana i może być prowadzona z wykorzystaniem propozycji formularza okresowej kontroli obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego oraz szlaku konnego na terenie zarządzanym przez PGL LP (więcej: załączniki nr 3 i 4)
5.	Weryfikacja przebiegu szlaków konnych w terenie oraz lokalizacji powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i urządzeń obsługi ruchu turystycznego	koordynator	Po około trzech latach funkcjonowania szlaków konnych wskazane jest przeprowadzenie weryfikacji zasadności ich dotychczasowego przebiegu oraz lokalizacji powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i urządzeń obsługi ruchu turystycznego. Aktualizacja ta powinna wynikać z doświadczeń osób zajmujących się turystyką w nadleśnictwie, spostrzeżeń organizatorów turystyki konnej, leśniczych oraz samych jeźdźców. Celem tego działania jest maksymalizowanie bezpieczeństwa turystów przebywających w lesie, zmniejszenie kosztów utrzymania szlaków konnych oraz dopasowanie zakresu oferty rekreacyjnej w obrębie lasów do bieżących potrzeb turystycznych

Ze względów bezpieczeństwa, udostępnione przez j.o.LP szlaki konne i towarzysząca im infrastruktura powinny być ubezpieczone, ale przede wszystkim systematycznie kontrolowane i dokumentowane.

13. Korytarze szlaków konnych

13.1. Zagadnienia ogólne

Podstawowym elementem wpływającym na komfort, bezpieczeństwo i atrakcyjność wypoczynku w lesie są korytarze szlaków konnych⁴⁶. Wzdłuż nich dozwolony jest konny ruch turystyczny. **Potencjalnymi ich użytkownikami mogą być osoby w różnym wieku, jeżdżący rekreacyjnie lub profesjonalnie, grupy zorganizowane lub osoby indywidualne, zarówno pełno-, jak i niepełnosprawne.**

Jeźdźcy mogą mieć różne preferencje co do oferty programowej, wyglądu i poziomu trudności udostępnianych szlaków. Niektórzy preferują łagodne, szerokie trasy, a inni nieco bardziej wyczynowe, wąskie i strome. **Wskazane jest, aby szlaki konne wykorzystywały naturalne ukształtowanie terenu, zapewniały atrakcyjne widoki oraz prowadziły w pobliżu lokalnych atrakcji kulturowych i przyrodniczych, np. cieków i zbiorników wodnych.**

Tworząc korytarze szlaków konnych, należy pamiętać o różnych umiejętnościach i możliwościach samych koni. Niektóre z nich są rzadko ujeżdżane poza ośrodkiem jeździeckim i mogą być nieprzyzwyczajone do obcowania z dziką przyrodą. **Wskazane jest zatem tworzenie systemu korytarzy szlaków, które będą charakteryzować się zróżnicowanym nieformalnym poziomem trudności⁴⁷.**

Z uwagi na prowadzoną przez jednostki organizacyjne PGL Lasy Państwowe gospodarkę leśną, niezmiernie ważna jest dbałość o trwałość lokalnych ekosystemów leśnych, wzdłuż których dozwolony jest ruch konny. Korytarze szlaków powinny być tak prowadzone, aby minimalizowały ewentualne skutki uboczne wynikające z udostępniania terenów przyrodniczo cennych, a jednocześnie były atrakcyjne do wypoczynku. **Dobrze zaprojektowana sieć korytarzy szlaków konnych powinna zatem uwzględniać cały zakres potrzeb i oczekiwań samego jeźdźcy, umiejętności konia oraz uwarunkowań środowiskowych i formalnoprawnych.** W gestii nadleśniczego leży podjęcie decyzji, które drogi leśne będą najwłaściwsze do udostępnienia turystyce i którymi może odbywać się ruch konny.

⁴⁶ Korytarz szlaku konnego to oznaczona droga leśna, służąca i przystosowana do uprawiania turystyki konnej. **Podstawowymi parametrami korytarza szlaku konnego są: długość, szerokość i wysokość.**

⁴⁷ Nieformalny poziom trudności szlaków konnych to cecha, która sprawia, że szlak jest łatwiej lub trudniej dostępny dla jeźdźców o różnym poziomie umiejętności. Z uwagi na odpowiedzialność udostępniającego teren, jak również organizatora turystyki konnej, nie jest wskazane informowanie turystów o poziomie trudności szlaków (np. łatwo lub trudno dostępny), gdyż będzie to informacja obciążona dużym błędem subiektywizmu i dla każdego jeźdźcy będzie oznaczać co innego. Dlatego właściwsze jest informowanie o parametrach szlaków niż ich poziomie trudności (więcej: rozdział 13.2). W dalszej części tekstu poziom trudności będzie rozumiany jako nieformalny poziom trudności.

Korytarze szlaków konnych powinny być:

- **bezpieczne dla wszystkich turystów.** Z uwagi na bezpieczeństwo jeźdźców, zwłaszcza początkujących, konieczna jest dbałość o **dostarczenie turystom wjeżdżającym konno do lasu informacji o parametrach technicznych udostępnionych korytarzy szlaków konnych**, w tym m.in. o charakterze nawierzchni, istniejących i ewentualnych przeszkodach, barierach znajdujących się w obrębie poszczególnych pętli szlaku itd. Na ich podstawie będą mogli indywidualnie ocenić poziom trudności szlaku i swoje umiejętności oraz psychicznie przygotować się do wyjazdu w las. Jest to szczególnie ważne, jeżeli jeździec po raz pierwszy będzie poruszać się po danym odcinku szlaku;
- **bezpieczne dla świata przyrody i koni. Liczba pętli szlaków konnych oraz intensywność ruchu turystycznego powinny być dostosowane do odporności lokalnych ekosystemów leśnych na czynniki niszczące.** Oznacza to, że nie powinny one być prowadzone przez obszary np. okresowo podmokłe, których nawierzchnia jest podatna na deformację i erozję, czy też w pobliżu udokumentowanych siedlisk rzadko występujących roślin (więcej: rozdział 13.3). Ponadto wszystkie miejsca i urządzenia zlokalizowane w obrębie szlaków, a szczególnie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych powinny być wykonane z materiałów nieszkodliwych dla zdrowia zwierząt, nadających się do czyszczenia i odkażania (dezynfekcji) oraz niepowodujących urazów i uszkodzeń ciała lub innych cierpień. Wskazane jest, aby w obrębie przestrzeni wydzielonych na postój koni, np. koniowiązów czy zagród popasowych, nie rosły rośliny dla nich toksyczne czy cierniste (więcej: rozdział 13.8);
- **atrakcyjne funkcjonalnie do wypoczynku. Szlaki konne powinny mieć układ pętlowy i docelowo tworzyć większy system połączonych ze sobą korytarzy.** System ten powinien się znajdować nie tylko wewnątrz danego nadleśnictwa, ale i łączyć się z trasami ościennych jednostek organizacyjnych PGL LP. Aby system szlaków był funkcjonalny, wskazane jest, aby poszczególne odcinki lub pętle miały różną długość i poziom trudności. Poziom trudności nie powinien być jednak precyzyjnie określany przez udostępniającego teren czy organizatora turystyki konnej, lecz jedynie sugerowany poprzez szczegółową charakterystykę parametrów technicznych poszczególnych korytarzy szlaków. **Pętle powinny być jednocześnie tak prowadzone, aby łączyły lokalne ośrodki jeździeckie, gospodarstwa agroturystyczne posiadające konie itp. oraz różnego rodzaju atrakcje turystyczne.** Wskazane jest ponadto, aby wzdłuż szlaków konnych co pewien czas znajdowały się powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe, np. miejsca odpoczynku, pozwalające na relaks, wyposażone w infrastrukturę obsługi ruchu turystycznego i pozwalające na popas i rozsiadanie koni;
- **atrakcyjne estetycznie do wypoczynku. Krajobraz korytarzy szlaków konnych powinien być możliwie jak najbardziej naturalny, ale jednocześnie urozmaicony.** Powinien być pozbawiony wszelkich zbędnych elementów infrastrukturalnych i technicznych modyfikujących naturalną estetykę krajobrazów leśnych. Jednocześnie infrastruktura ta oraz urządzenia powinny pasować i wtapiać się w lokalnie występującą scenerię szlaków. Wskazane jest, aby urządzenia obsługi ruchu turystycznego były

wykonane z lokalnie występujących gatunków drewna lub materiałów i surowców budowlanych (więcej: rozdział 14.1).

Z punktu widzenia bezpieczeństwa turystów i zwierząt **konieczny jest systematyczny, stosowny do średniego natężenia ruchu turystycznego dozór korytarzy szlaków konnych**. Do tego celu można wykorzystać propozycję wzoru formularza okresowej kontroli (więcej: załącznik nr 4). Formularz taki może stać się (w przypadku roszczeń użytkowników szlaków) dokumentem potwierdzającym dochowanie należytej staranności jednostek organizacyjnych PGL LP w bezpiecznym udostępnianiu lasu.

13.2. Charakter i nieformalny poziom trudności szlaków konnych

Szlaki konne istniejące na terenie danego nadleśnictwa mogą mieć dwojaki charakter – rekreacyjny lub rajdowy oraz różny nieformalny poziom trudności – łatwo-, średnio- lub trudno dostępny. Obydwa parametry szlaków nie powinny być definiowane przez udostępniającego teren czy organizatora turystyki konnej. W obrębie szlaków konnych nie powinno się ponadto wydzielać odcinków narzucających określone tempo jazdy konnej. Taka sytuacja mogłaby doprowadzić do niebezpiecznych sytuacji i do roszczeń odszkodowawczych za ewentualne szkody, zdarzenia czy też wypadki.

! Każdy jeździec posiada różne potrzeby oraz doświadczenie i każdy inaczej określiłby parametry szlaku o łatwym poziomie trudności czy też trudno dostępnej pętli. Dla jednego jeźdźcy i konia nie będzie problemem przejazd przez np. wąską kładkę, dla innego wręcz przeciwnie. **Charakter szlaków oraz ich poziom trudności są parametrami subiektywnymi i powinny być oceniane indywidualnie przez każdego jeźdźcę samodzielnie na podstawie dostarczonych informacji o parametrach technicznych poszczególnych odcinków trasy.** Niemniej na etapie projektowania szlaków konnych należy pamiętać, aby w miarę możliwości poszczególne korytarze szlaków miały zróżnicowany, po pierwsze, charakter, tj. pozwalały na organizację dalekodystansowych rajdów i krótkich wyjazdów do lasu, a po drugie, by miały różne parametry techniczne. Dzięki temu wypoczynek w lesie stanie się znacznie atrakcyjniejszy, gdyż jeźdźcy będą mogli samodzielnie decydować o przebiegu wycieczek konnych.

Na etapie projektowania szlaków konnych na danym terenie dobrze jest pamiętać, że **im poziom trudności szlaków ma być łatwiejszy, tym korytarze szlaków powinny być szersze, wyżej podczyszczone, mieć mniej przeszkód terenowych, bezpieczniejsze nawierzchnie, bez większych spadków podłużnych i poprzecznych, rzadziej krzyżować się czy łączyć z innymi szlakami turystycznymi itd.** Im poziom trudności ma być większy, tym parametry korytarzy mogą bardziej odbiegać od wyżej wymienionych.

Szlaki konne w lasach mogą mieć dwojaki charakter: szlaków krótkich – rekreacyjnych i szlaków długich – rajdowych.

Szlaki krótkie – rekreacyjne lub krótkodystansowe – powinny:

- umożliwiać realizację krótkich, parogodzinnych wycieczek konnych;
- być przeznaczone szczególnie dla początkujących jeźdźców;
- umożliwiać powrót inną drogą do miejsca, z którego rozpoczęto wycieczkę, powinny zatem mieć kształt pętli;
- być zlokalizowane możliwie najbliżej tzw. punktów węzłowych, np. ośrodków jeździeckich, stadnin, gospodarstw agroturystycznych lub innych miejsc posiadających konie, powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, szczególnie parkingów leśnych itd.;
- mieć zróżnicowany poziom trudności z przewagą odcinków łatwo dostępnych, dzięki czemu będą atrakcyjne dla amatorów oraz dla profesjonalistów;
- przebiegać poza innymi szlakami turystycznymi, szczególnie rowerowymi (nie powinny się z nimi łączyć) oraz przecinać je możliwie jak najrzadziej.

Szlaki krótkie – rekreacyjne – to szlaki, wzdłuż których ograniczone są do niezbędnego minimum miejsca potencjalnie niebezpieczne, takie jak np. przejścia przez drogi publiczne, torowiska itd. lub też istnieje możliwość ich ominięcia drogą alternatywną.

Wzdłuż szlaków rekreacyjnych mogą się znajdować powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe uatrakcyjniające pobyt w lesie, wyposażone w podstawowe (np. ławki i stoły) i ponadpodstawowe (np. wiaty, zagrody popasowe, koniowiązy itp.) urządzenia obsługi ruchu turystycznego (więcej: rozdział 14). Obiekty te z uwagi na ewentualne akty wandalizmu powinny znajdować się w pobliżu innych obiektów i miejsc, w których mieszkają lub przebywają ludzie, lub mieć zapewniony inny sposób dozoru. Polecanym miejscem do lokalizacji urządzeń obsługi ruchu turystycznego jest sąsiedztwo leśniczówek.

Szlaki długie – rajdowe⁴⁸ lub dalekodystansowe – to szlaki, które:

- umożliwiają realizację długich, nawet parodniowych wypraw konnych;
- przeznaczone są szczególnie dla profesjonalistów i wprawnych jeźdźców;
- łączą nawet odległe punkty węzłowe, np. ośrodki jeździeckie lub inne miejsca, oddalone od siebie nawet o kilkanaście, kilkadziesiąt kilometrów;
- mogą mieć zróżnicowany poziom trudności tras, w tym również trasy średnio- i trudno dostępne;
- mogą przecinać lub łączyć się z innymi szlakami turystycznymi, choć sytuacja taka powinna być ograniczona do niezbędnego minimum.

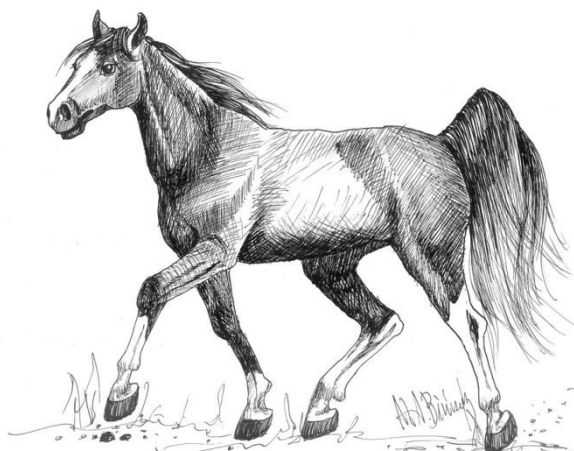
Wzdłuż szlaków rajdowych ograniczone są do niezbędnego minimum miejsca potencjalnie niebezpieczne, takie jak np. przejścia przez drogi publiczne, torowiska itd. (więcej: rozdział 13.9). Rzadko wzdłuż nich znajdują się powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe wyposażone w urządzenia obsługi ruchu turystycznego. Jeżeli są tworzone, to z uwagi na ewentualne akty wandalizmu powinny one

⁴⁸ Szlaki konne w sposób automatyczny mogą uzyskać charakter rajdowy, jeśli na danym terenie stworzony zostanie gęsty system szlaków konnych.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

znajdować się w pobliżu np. leśniczówek. Alternatywą dla budowy powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych może być zaprojektowanie szlaków tak, aby odpoczynek można było zaplanować w lokalnych ośrodkach jeździeckich, stadninach, gospodarstwach agroturystycznych itd. Tam też turyści będą mogli się posilić, napoić konia czy też skorzystać z noclegu.

13.3. Lokalizacja, kształt i długość szlaków konnych

Lokalizacja, długość i kształt szlaków konnych wpływają zarówno na jakość i bezpieczeństwo wypoczynku turystów konnych, jak i na stan udostępnionych ekosystemów leśnych.

Szlaki konne muszą uwzględniać kilka ograniczeń formalnoprawnych wynikających z obowiązującego prawa polskiego, w tym szczególnie ustawy o lasach (Dz. U. z 2011 r. Nr 12, poz. 59 z późn. zm.). Zgodnie z jej zapisami szlaki konne:

- **mogą być prowadzone drogami leśnymi wyznaczonymi przez nadleśniczego⁴⁹.** Z uwagi na współczesne techniki i technologie budowy nawierzchni dróg leśnych coraz częściej mają one charakter utwardzony, a nie gruntowy, jak to było jeszcze kilka lat temu. **Ze względów bezpieczeństwa wskazane jest zatem wyznaczanie szlaków konnych wyłącznie po drogach leśnych nieutwardzonych oraz tych, które nie są istotne z punktu widzenia prowadzonej gospodarki leśnej.** Ustawa o lasach nie wskazuje na możliwość wytyczania ww. szlaków liniami podziału powierzchniowego, duktami, pasami przeciwpożarowymi lub innymi, które niekiedy mogłyby być nawet bezpieczniejsze dla turystów, udostępniającego las oraz organizatora turystyki konnej;
- nie mogą być prowadzone przez:
 - uprawy leśne do 4 m wysokości,
 - powierzchnie doświadczalne i drzewostany nasienne,
 - ostoje zwierzyny,
 - źródła rzek, potoków,
 - obszary zagrożone erozją;
- powinny omijać **tereny o niskiej odporności na degradację**, np. obszary podmokłe, ochrony wód powierzchniowych i głębinowych. Jeżeli nie jest to możliwe, wskazane jest utworzenie (w miarę możliwości) konstrukcji oraz wykorzystanie technicznych narzędzi, które ograniczą negatywny wpływ

⁴⁹ Drogi leśne to drogi znajdujące się w granicach kompleksu leśnego, niezaliczone do dróg publicznych (źródło: „Instrukcja zarządzania lasu”, Warszawa 2003). Przebudowa, ochrona i utrzymanie dróg leśnych należy do administracji leśnej.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

turystyki na ekosystemy leśne, np. grobli, drewnianych kładek itp. Kwestią dyskusyjną jest to, czy powinny one mieć krawężnik, jasno sygnalizujący szerokość szlaku w obrębie ww. konstrukcji. Z jednej strony mogą one podnosić, a z drugiej obniżać poziom bezpieczeństwa turystów, stanowiąc przeszkodę terenową; ich zastosowanie powinno być indywidualną decyzją udostępniającego teren. Ze względu na bezpieczeństwo turystów, szlaki konne nie powinny być prowadzone szlakami zrywkowymi.

Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody (Dz. U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880 ze zm.) **szlaki konne nie mogą oddziaływać bezpośrednio na obszary chronione, np. rezerваты przyrody**. Zgodnie z art. 15 ww. ustawy ust. 1 pkt 15 jazda konna wierzchem jest dozwolona wyłącznie po szlakach wyznaczonych przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska. Odstępstwo od tego zakazu jest możliwe jedynie w uzasadnionych przypadkach, związanych z wykonywaniem badań naukowych lub celami edukacyjnymi, kulturowymi, turystycznymi, rekreacyjnymi lub sportowymi lub celami kultu religijnego i nie spowoduje to negatywnego oddziaływania na cele ochrony przyrody rezerwatu przyrody. Oznacza to, że przebieg szlaków konnych przez obszary chronione powinien być zgłoszony do terytorialnie właściwej Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych.

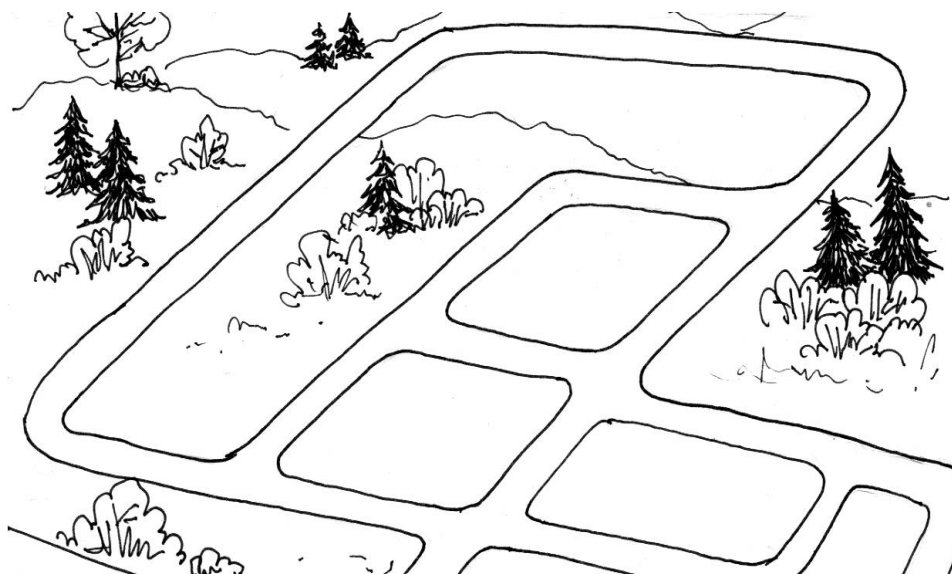

Rys. 1. Propozycja zabezpieczenia nawierzchni szlaków ulegających łatwej erozji

Szlaki konne powinny tworzyć **system szlaków nie tylko wewnątrz danej jednostki organizacyjnej LP, ale również powiązany z sąsiednimi nadleśnictwami**. System taki powinien składać się z wielu pętli o charakterze rekreacyjnym i rajdowym, pozwalających na organizację również

dalekodystansowych wypraw konnych. Każda pętla powinna charakteryzować się różnymi parametrami technicznymi korytarzy, a zatem i poziomem trudności (więcej: rozdział 13.2). Układ wielopętlowy pozwoli wytyczyć większą liczbę i długość szlaków konnych na stosunkowo niewielkim terenie, a użytkownikom przemieszczać się zgodnie z własnymi preferencjami i potrzebami. Dzięki temu turysta konny będzie mógł podziwiać ten sam teren z perspektywy różnych odcinków szlaku oraz swobodnie decydować o czasie spędzonym w siodle.

Dzięki wielopętlowemu układowi szlaków konnych poszczególne jego odcinki będą mogły mieć zróżnicowaną długość. **Żadna pętla, niezależnie od poziomu trudności, nie powinna być jednak krótsza niż 8 km i dłuższa niż 40 km.** Biorąc pod uwagę średnie tempo przemieszczania się turystów konnych, powinny to być pętle pozwalające odpowiednio na jazdę konną: 1–2-godzinną oraz kilkugodzinną⁵⁰. Pętle dłuższe (o długości 16–40 km) powinny znajdować się na zewnątrz systemu, a krótsze (8–16 km) – wewnątrz.

Rys. 2. Propozycja wielopętlowego układu szlaków konnych

Niezmiernie ważną cechą szlaków konnych jest ich zróżnicowanie krajobrazowe. **Jeżeli jest to technicznie możliwe, wskazane jest, aby szlaki konne nie były prowadzone monotonnymi odcinkami prostymi, lecz wiły się pomiędzy drzewami i innymi elementami przestrzeni leśnej.** W przypadku

⁵⁰ Średnia prędkość przemieszczania się konno zależy od wielu czynników, przeciętnie wynosi ona 6–10 km/h. W zależności od chodu konia prędkość ta ulega zmianie:

- stęp – 4–6 km/h,
- kłus – 6–12 km/h,
- galop – 12–20 km/h,
- cwał – 20–45 km/h.

wyznaczania szlaków konnych istniejącymi drogami leśnymi nie zawsze będzie to łatwe zadanie, ale dzięki temu jazda konna może być bardziej atrakcyjna.

Rys. 3. Szlaki konne w układzie nieprostoliniowym

Tworząc system szlaków konnych na danym terenie, należy zdecydować, z jakich punktów lub miejsc będzie można rozpocząć wyprawę konną. Z perspektywy indywidualnych turystów konnych, którzy na ogół nie posiadają własnych koni, a turystykę konną traktują jako sporadyczną formę wypoczynku, najważniejsze i najkorzystniejsze będzie **istnienie rekreacyjnych szlaków konnych lub wejść na nie w pobliżu ośrodków jeździeckich, stadnin, gospodarstw agroturystycznych lub innych obiektów posiadających konie**. Drugim rozwiązaniem korzystnym dla właścicieli koni będzie **tworzenie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, np. parkingów leśnych itp., dostosowanych do postoju koniowozów i wyposażonych w miejsca odpoczynku dla turystów i popasu koni**. Pierwsze rozwiązanie powinno być częściej stosowane w wypadku szlaków rekreacyjnych, a drugie – rajdowych.

Koń jest zwierzęciem o bardzo czułym słuchu, przez co może być płochliwy. Z uwagi na bezpieczeństwo jeźdźców oraz odpowiedzialność udostępniającego teren i organizatora turystyki konnej za ewentualne wypadki i zdarzenia, szlaki powinny być oddalone od źródeł hałasu i bodźców optycznych. Zaleca się ponadto prowadzenie tras, szczególnie rekreacyjnych o łatwym poziomie trudności, **z dala od dróg publicznych**. W wypadku innych szlaków konnych powinny się one znajdować możliwie jak najdalej od dróg, szczególnie kategorii krajowej, wojewódzkiej, powiatowej lub innej, charakteryzujących się dużym natężeniem ruchu pojazdów.

Szlaki konne mogą przecinać na tym samym poziomie wyłącznie drogi o niższych kategoriach, najlepiej tylko gminne, oraz o klasach: główne, zbiorcze, lokalne i dojazdowe. Jeżeli nie jest to możliwe, wskazane jest, aby przejścia przez drogi kołowe znajdowały się w miejscach istniejących przejść dla pieszych, przejść wyposażonych zwłaszcza w sygnalizację świetlną. Znajdują się one na ogół na drogach w pobliżu większych miejscowości. Należy jednak pamiętać, że ze względów bezpieczeństwa jeźdźców, koni oraz użytkowników dróg publicznych **pętle rekreacyjne nie powinny przecinać jakichkolwiek dróg, niezależnie od ich kategorii i klasy** (więcej: rozdział 13.9.2).

Innym potencjalnym niebezpieczeństwem dla jeźdźców i koni są czynne korytarze kolejowe. Osiągana prędkość, hałas i wibracje oraz masywność pociągów mogą powodować lęk u koni. **Konieczne jest zatem prowadzenie szlaków konnych w oddaleniu od torów kolejowych i ewentualnie przecinanie ich jedynie w szczególnie uzasadnionych przypadkach.** Szlaki konne powinny być oddalone od granicy obszaru kolejowego o minimum 10 m, jednocześnie odległość ta od osi skrajnego toru nie może być mniejsza niż 20 m. Wskazane jest ponadto, aby szlaki konne od obszaru kolejowego były oddzielone separatorami ruchu, np. pasami zieleni.

Rys. 4. Odsunięcie szlaku konnego od torowiska i granicy obszaru kolejowego

Przy projektowaniu lokalizacji, kształtu i długości szlaków konnych wskazane jest przestrzeganie kilku dodatkowych niż wyżej wymienione zasad:

- **szlaki konne mogą, choć nie powinny, pokrywać się z innymi szlakami turystycznymi. Nie jest to jednak wskazane w przypadku szlaków rowerowych** oraz gdy szlaki konne mają mieć charakter rekreacyjny o łatwym poziomie trudności;
- z uwagi na bezpieczeństwo innych turystów wypoczywających w lesie wskazane jest, aby szlaki konne **omijały powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe, których urządzenia nie są przystosowane do obsługi turystyki konnej**. Wynika to głównie z odpowiedzialności za ewentualne szkody na mieniu turystów przebywających w obrębie ww. obiektów – dotyczy to w szczególności parkingów leśnych;
- szlaki konne, o ile to możliwe, powinny być **odsunięte od stromych stoków, urwisk, kanałów i rowów melioracyjnych itp. o minimum 150 cm**, a najlepiej o 3 m oraz zabezpieczone, np. poprzez grupy niskiej roślinności lub skały. Dotyczy to szczególnie szlaków rekreacyjnych o łatwym poziomie trudności. W przypadku urządzeń obsługi ruchu turystycznego zlokalizowanych w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych odsunięcie od miejsc potencjalnie niebezpiecznych powinno wynosić również około 3 m (więcej: rozdział 14 i 15);
- szlaki konne mogą przebiegać przez **plaże lub inne tereny atrakcyjne turystycznie, przecinać ciek naturalne i zbiorniki wodne** po uzyskaniu **pisemnej zgody odpowiedniego urzędu lub organu** przez zarządzającego danym terenem/miejscem (więcej: rozdział 13.9.4, 13.9.5). Przy doborze takich miejsc należy pamiętać, że szlaki konne:
 - nie powinny łączyć się lub przecinać terenów o innym przeznaczeniu,
 - powinny być prowadzone przez miejsca rzadko uczęszczane turystycznie;
- **przejścia przez ciek wodne dla wielu jeźdźców to dodatkowa atrakcja**. Decyzja o ich przejściu powinna być jednak podejmowana indywidualnie przez każdego jeźdźcę, a sposób organizacji szlaków nie powinien zmuszać ich do obligatoryjnego przekraczania ciek wodnego w bród. Z tego też względu wskazane jest, aby przebieg szlaków projektować tak, aby zawsze była możliwość kontynuacji wycieczki bez konieczności wchodzenia do wody (więcej: rozdział 13.9.4);
- **wzdłuż szlaków konnych, szczególnie o charakterze rajdowym, mogą znajdować się naturalne, nieformalne wodopoje dla koni**. Ze względów sanitarno-epidemiologicznych tworzenie przez organizatora turystyki i rekreacji konnej oficjalnych wodopojów dla zwierząt nie jest wskazane, gdyż wiązałoby się z odpowiedzialnością za jakość wody, a co za tym idzie koniecznością wykonywania systematycznych analiz wody. Na tablicach informacyjnych nie powinny znajdować się zatem jakiekolwiek informacje o miejscach nieformalnych wodopojów. Turyści mogą poić konie na własną odpowiedzialność w obrębie cieków, zbiorników i innych urządzeń wodnych zlokalizowanych wzdłuż lub w pobliżu szlaków konnych.

Rys. 5. Odsunięcie szlaku konnego od urwiska

13.4. Nawierzchnia szlaków konnych

Nawierzchnia szlaków konnych jest zasadniczym elementem wpływającym na bezpieczeństwo jeźdźców i koni. Zarówno podkuwane, jak i niepodkuwane konie nie powinny przemieszczać się po twardych i śliskich czy kamienistych nawierzchniach.

Najkorzystniejszym typem podłoża szlaków konnych jest **podłoże naturalne, pozbawione kamieni, żwiru i wystających korzeni czy innych przeszkód wypukłych i wklęsłych**. Zgodnie z ustawą o lasach szlaki konne powinny być prowadzone drogami leśnymi, które dziś coraz częściej mają nawierzchnię ulepszoną, utwardzoną kruszywem, a nie naturalną – gruntową. Oznacza to, że udostępniając teren dla turystyki konnej, musimy wiedzieć, jak bardzo ważny jest prawidłowy dobór korytarzy komunikacyjnych, którymi będzie prowadzony ruch konny, i pamiętać, że konie mogą niszczyć i rozbijać kopytami utwardzoną nawierzchnię dróg leśnych⁵¹. Turystyka konna może ponadto stwarzać zagrożenie dla bezpieczeństwa turystów, jeśli szlaki będą prowadzone drogami, z których jednocześnie mogą korzystać pojazdy i urządzenia leśne.

Projektując przebieg szlaków konnych, wskazane jest z uwagi na parametry ich nawierzchni kierowanie się następującymi zasadami:

- nawierzchnia szlaków konnych powinna być w miarę możliwości **nawierzchnią naturalną**. Im jest bardziej miękka, tym lepiej tłumi wstrząsy i hałas, tym samym jest bardziej przyjazna dla koni, bezpieczniejsza dla jeźdźcy oraz atrakcyjniejsza z estetycznego punktu widzenia. Najlepszymi nawierzchniami są: **gleby rodzime, gleby z domieszką piasku lub z darnią, podłoża piaszczyste lub z domieszkami piasku**⁵². Szlaki

⁵¹ Zgodnie z badaniami M.J. Liddle'a (1997) średni nacisk kopyta końskiego na podłoże dochodzi do 4380 g/cm².

⁵² Gleby rodzime, gleby z domieszką piasku lub z darnią, podłoża piaszczyste lub z domieszkami piasku zapewniają dobre odwodnienie i są najbardziej przyjaznymi nawierzchniami dla koni. Aby polepszyć

konne, szczególnie na odcinkach dość często użytkowanych, nie powinny być prowadzone po nawierzchniach z gleb rodzimych o drobnoziarnistej strukturze, bogatej w gliny, iły. W wyniku opadów deszczu mogą ulegać szybkim odkształceniom i zniszczeniu oraz będą trudne do utrzymania w dobrym stanie technicznym. Ponadto mogą stać się błotniste, a po osuszeniu długo utrzymywać się będą na ich powierzchni koleiny i nierówności. Przy tworzeniu szlaków konnych na tego typu nawierzchniach bardzo ważny jest ich systematyczny dozór, zwłaszcza na odcinkach, gdzie spadek podłużny czy poprzeczny jest większy niż 2–5% (więcej: rozdział 13.6);

- nawierzchnia szlaków konnych powinna być **widoczna**, czyli nieporośnięta gęstą roślinnością, wyższą niż 30 cm. W przeciwnym razie może ograniczyć widoczność, zagrażając życiu i zdrowiu jeźdźców oraz koni. Dopuszcza się prowadzenie szlaków konnych po gęsto i wysoko porośniętych roślinnością terenach, w tym groblach, ale z zastrzeżeniem, że w pobliżu będzie znajdować się droga alternatywna, pozwalająca na ominięcie tych odcinków, oraz gdy w okolicy nie ma siedlisk np. bobra europejskiego (z uwagi na niebezpieczeństwo istnienia podziemnych tuneli).

Jeżeli szlaki konne nie mogą być prowadzone po nawierzchniach naturalnych⁵³, należy pamiętać, aby odcinki szlaku o ulepszonych nawierzchniach:

- były możliwie krótkie;
- nie były twarde, choć mogą mieć zwartą strukturę tak, aby były wytrzymałe na nacisk pionowy oraz siły ścinające końskich kopyt. Najgorszymi materiałami użytymi do tego celu w obrębie szlaków konnych są asfalt, płyty i kostka betonowa, różnego rodzaju kruszywa mineralne oraz żużel⁵⁴;
- miały charakter antypoślizgowy oraz nie powodowały ośnień, tj. nie odbijały światła;
- były pozbawione materiału skalnego, tłucznia, żwiru, gdyż może on wbić się między strzałkę a podkowę i spowodować zwichnięcie kostki lub stawu kolanowego u konia;
- nie pyliły, nie kurzyły;
- kolorystycznie nie wyróżniały się od lokalnych krajobrazów, w tym gleb.

W miejscach o dużej intensywności ruchu turystycznego lub na terenie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych możliwe jest wzmocnienie parametrów nawierzchni poprzez zastosowanie:

właściwości mechaniczne gleb zawierających frakcje piaszczyste, zaleca się dodanie do nich gliny i żwiru. Dzięki temu staną się bardziej zwarte, a przez to bardziej stabilne i odporne na procesy erozyjne.
⁵³ Dokonując wyboru materiału, z którego ma być wykonana nawierzchnia szlaku konnego, należy przeanalizować:

- przewidywaną intensywność użytkowania;
- odporność na zgniatanie w wyniku nacisku pionowego końskich kopyt;
- odporność na przemieszczenia poziome, tzw. dyslokację, w wyniku sił ścinających końskich kopyt;
- odporność na erozję wodną i wietrzną.

Im nawierzchnia będzie intensywniej użytkowana, bardziej miękka, mniej odporna na nacisk pionowy kopyt koni oraz przemieszczenia materiału wierzchniego, tym szybciej będzie ulegać degradacji i zniszczeniu.

⁵⁴ Asfalt i beton charakteryzują się małą przyczepnością, stają się śliskie w czasie opadów deszczu, nie amortyzują nacisku końskich kopyt oraz powodują hałas podczas jazdy.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

- **kory lub wiórów.** Są to materiały bezpieczne dla koni i jeźdźców, dobrze amortyzują nacisk kopyt konia, absorbują znaczną ilość wody i hałas oraz są przyjazny dla środowiska naturalnego. Nawierzchnie wykonane z kory i wiórów łatwo jednak ulegają rozbiciu i rozmyciu, a zatem powinny być stosowane możliwie rzadko i na małych powierzchniach;
- **gleby rodzimej ze stabilizatorami gruntu.** Zaleca się ich użycie w miejscach potencjalnie niebezpiecznych, np. na skrzyżowaniu szlaków konnych z drogami publicznymi, w obrębie parkingów leśnych czy dla zwiększenia bezpieczeństwa w miejscach rozładunku koniowozów. Dzięki temu miejsca takie staną się nieco bardziej odporne na niszczenie kopytami, manewrowanie samochodami i przyczepami do transportu koni.

! Z punktu widzenia organizatora turystyki konnej, ale również udostępniającego teren, bardzo ważne jest przeprowadzanie **systematycznych kontroli i konserwacji nawierzchni szlaków konnych**. Należy z nich usuwać przeszkody wypukłe i wklęsłe spowodowane np. przez dziką zwierzynę czy opady atmosferyczne. Przeszkody o charakterze wklęsłym powinny być uzupełniane np. piaskiem lub innym materiałem naturalnym.

Szlaki konne powinny być tworzone w miejscach o naturalnej, najlepiej gruntowej nawierzchni, która jest widoczna i nie jest przysłonięta np. gęstą roślinnością runa leśnego.

13.5. Wysokość i szerokość szlaków konnych

Korytarze szlaków konnych muszą być bezpieczne i powinny pozwalać na komfortową, ale jednocześnie atrakcyjną jazdę po lesie. Aby było to możliwe, projektując szlaki konne, należy rozstrzygnąć następujące dylematy:

- **jaki ma być charakter szlaku** – czy ma on być szlakiem rekreacyjnym, czy rajdowym oraz jaki ma być jego poziom trudności. Jeśli szlaki mają mieć charakter rekreacyjny, a dodatkowo ich korytarze mają mieć łatwy poziom trudności, wówczas konieczne jest, aby pozwalały na swobodne minięcie się jeźdźców podążających w przeciwnych kierunkach. Jeżeli natomiast projektowany szlak ma mieć charakter rajdowy lub też rekreacyjny o wyższym poziomie trudności, wówczas istotne jest tylko to, aby zapewnić bezpieczny przejazd koni w jednym kierunku;
- **jakie jest szacowane natężenie ruchu** w jego obrębie. Im większe będzie szacowane natężenie konnego ruchu turystycznego, tym szerokość szlaku staje się istotniejsza. Dotyczy to szczególnie terenów położonych w sąsiedztwie obszarów zurbanizowanych;
- **jak jest zróżnicowane ukształtowanie terenu wzdłuż planowanego przebiegu szlaku.** Im teren jest bardziej urozmaicony pod względem ukształtowania, a szlak ma być łatwiej dostępny, tym ze względów bezpieczeństwa korytarze powinny być szersze.

Wysokość szlaków konnych powinna **pozalać na bezpieczny przejazd jeźdźcy w siodle.** Uznaje się, że szlaki o charakterze rekreacyjnym i łatwym poziomie trudności powinny mieć wysokość korytarza około 3 m. W przypadku szlaków rekreacyjnych i rajdowych o wyższym poziomie trudności parametr ten może być określany indywidualnie przez organizatora turystyki i rekreacji konnej. Należy pamiętać, że roślinność wkraczająca w przestrzeń szlaku może nie tylko utrudniać jazdę, ale również być niebezpieczna zarówno dla jeźdźców, jak i koni. Szczególnie niebezpieczne są sztywne konary

Szlaki konne w Lasach Państwowych

drzew oraz rośliny z cierniami. Nie powinno się jednak zapominać, że **wiotkie gałęzie, wymuszające pochylenie się w siodle, mogą być dodatkową atrakcją szlaków konnych.**

Z uwagi na bezpieczeństwo turystyki konnej konieczny jest **systematyczny dozór wysokości korytarzy szlaków konnych na całej ich długości i szerokości** oraz ewentualne przeprowadzanie niezbędnych prac pielęgnacyjnych⁵⁵. Należy uwzględnić fakt, że gałęzie pod wpływem ciężaru liści lub śniegu zwisają się niżej niż bez nich. Cięcia pielęgnacyjne powinno się zatem wykonywać z uwzględnieniem wspomnianych obciążeń.

Rys. 6. Pożądana wysokość szlaków konnych o charakterze rekreacyjnym i rajdowym

Kolejnym istotnym parametrem szlaków konnych jest ich szerokość, która powinna zapewniać swobodny i bezpieczny przejazd jeźdźca w siodle przy jednoczesnym uwzględnieniu jego poziomu umiejętności jeździeckich. Przyjmuje się, że **odcinki o charakterze rekreacyjnym i łatwym poziomie trudności nie powinny być węższe niż 240 cm.** Wyjątkiem są miejsca krzyżowania się szlaków konnych z drogami publicznymi (więcej: rozdział 13.9.2). **W przypadku szlaków rekreacyjnych i rajdowych o wyższym poziomie trudności szerokość ta może być określana indywidualnie przez organizatora turystyki konnej.** Z praktyki

⁵⁵ Systematyczny dozór szlaków konnych może być prowadzony z wykorzystaniem formularza okresowej kontroli szlaku konnego – załącznik nr 4.

jednak wynika, że im szlaki są węższe, bardziej kręte i o gorszej widoczności, tym użytkownicy są uważniejsi, baczniej obserwują sytuację na szlaku, poruszają się ostrożniej i wolniej.

Szerokość szlaku konnego dla odcinków o charakterze rekreacyjnym i łatwym poziomie trudności dla jednego kierunku powinna wynosić minimum 240 cm. Szerokość w obrębie szlaków rekreacyjnych o wyższym poziomie trudności i o charakterze rajdowym musi pozwalać na bezpieczny przejazd jeźdźca na koniu.

Rys. 7. Pożądana szerokość szlaków konnych o charakterze rekreacyjnym i rajdowym

Projektując szlaki konne, należy ponadto zadbać o to, aby:

- **szerokość szlaków konnych w ramach jednej pętli była zróżnicowana;**
- miały **dotatkowe, boczne podczyszczenia**, jeżeli prowadzą przez tereny o wyraźnie zróżnicowanym ukształtowaniu i mają łatwy poziom trudności. Im większe są różnice wysokości względnych danego szlaku, tym szerokość pasa dodatkowego podczyszczenia bocznego powinna być większa;
- **pierwsze 100 m wjazdu na szlak konny było nieco szersze niż ww. minimalne szerokości.** Dotyczy to szczególnie szlaków intensywnie użytkowanych. Wiąże się to z faktem, że przy wejściu/wyjściu z obiektu istnieje największe prawdopodobieństwo tworzenia się zatorów, zwłaszcza gdy szlak konny zaczyna się na terenie np. parkingu leśnego, z którego mogą korzystać również inni turyści;
- **konie nie poszerzały szlaków konnych.** Konie lubią się poruszać w pobliżu zewnętrznych krawędziach ścieżek, szczególnie tam, gdzie nawierzchnia jest bardziej miękka. Szacuje się, że odsuwają się od osi szlaku o około 50 cm. Nie jest to korzystne z przyrodniczego punktu widzenia, gdyż może powodować nieustanne poszerzanie szlaku i utrudniać

odbudowę zniszczonej roślinności na jego zewnętrznych krawędziach. Z tego też względu wskazane jest zamieszczenie w regulaminach udostępniania lasu zapisu, że koń powinien poruszać się środkiem drogi/szlaku;

- **szerokość szlaku pozwalała na bezpieczne ominięcie urządzeń obsługi ruchu turystycznego oraz innych elementów znajdujących się w lesie.** Zwykle konie zachowują dystans pomiędzy poszczególnymi przeszkodami, niemniej wskazane jest stosowanie się do wskazówek zawartych w rozdziale 14 tego opracowania.

Szlaki konne muszą
pozwalać na bezpieczny
przejazd jeźdźca w siodle.
Dla szlaków rekreacyjnych
i łatwym nieformalnym
poziomie
trudności powinny one
mieć wysokość
ok 3 m i szerokość 2,4 m.
Dla pozostałych
szlaków parametry
te należy określać
indywidualnie.

13.6. Pochylenie podłużne i poprzeczne nawierzchni szlaków konnych

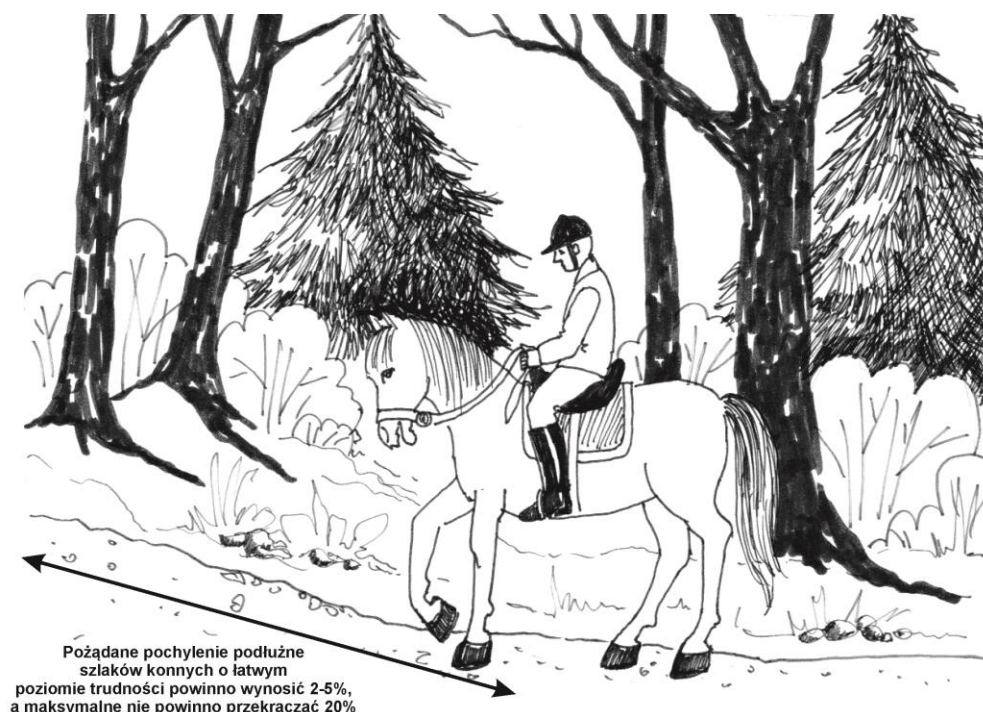
Atrakcyjność szlaków konnych wiąże się m.in. z urozmaiconym krajobrazem i ukształtowaniem terenu. Z uwagi na odpowiedzialność cywilno-karną organizatora turystyki konnej, ale i udostępniającego teren, za ewentualne wypadki i zdarzenia oraz ze względu na konieczność prowadzenia zrównoważonej gospodarki leśnej, **szlaki konne nie powinny być prowadzone w miejscach o dużym pochyleniu podłużnym i/lub poprzecznym terenu**. Jeżeli dodatkowo odcinki o takim pochyleniu będą dość długie, wówczas mogą stanowić zagrożenie nie tylko dla zdrowia turystów, ale również koni. Jednocześnie, jeżeli takie odcinki będą intensywnie wykorzystywane przez jeźdźców, mogą podlegać szybkiej i intensywnej erozji mechanicznej, wodnej i powietrznej, zwiększając w efekcie koszty ich utrzymania.

Szlaki konne mogą być prowadzone wszystkimi drogami leśnymi wyznaczonymi przez nadleśniczego niezależnie od ich kąta pochylenia podłużnego i poprzecznego. Mogą przebiegać po terenach zarówno o płaskim, jak i urozmaiconym ukształtowaniu, ale niezbyt stromymi i możliwie krótkimi odcinkami.

Jeżeli szlaki konne prowadzone są po terenie o urozmaiconym ukształtowaniu oraz mają się charakteryzować łatwym poziomem trudności, wówczas powinny być projektowane **wzdłuż poziomic i tworzyć układ serpentynowy**. Dzięki temu ich przebieg będzie możliwie najłagodniejszy, o najmniejszym pochyleniu podłużnym terenu. Ważne jest ponadto, by serpentyny były tak zaprojektowane, aby współgrały z naturalnym systemem odprowadzania wody z danego obszaru.

Pochylenie podłużne szlaków konnych na ogół powinno wynosić **2–5%**⁵⁶. Dotyczy to w szczególności szlaków rekreacyjnych o łatwym poziomie trudności. Niezależnie od poziomu trudności nie powinno ono jednak przekraczać 20%⁵⁷ i jednocześnie:

- im szlak ma mieć łatwiejszy poziom trudności, tym pochylenie podłużne powinno być mniejsze;
- zawsze, jeżeli pochylenie podłużne szlaku jest większe niż 10% i jednocześnie długość takiego odcinka przekracza 100 m, wskazane jest poinformowanie turystów konnych o jego występowaniu przez organizatora turystyki konnej, np. na tablicach informacyjnych lub w inny sposób.

Rys. 8. Pożądane i maksymalne pochylenie podłużne szlaków konnych

Pochylenie poprzeczne szlaków konnych o łatwym poziomie trudności powinno wynosić **2–5%**, niemniej nigdy nie powinno przekraczać **15%**, a jednocześnie:

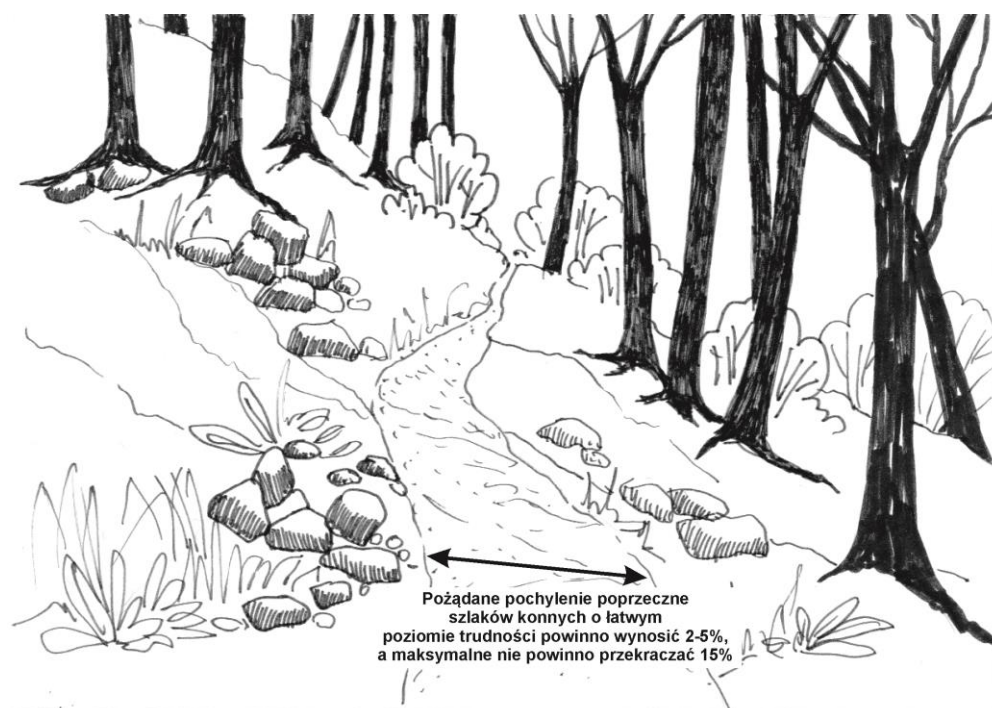
- im szlak ma mieć łatwiejszy charakter, tym pochylenie poprzeczne powinno być mniejsze;

⁵⁶ Pochylenie terenu podawane jest w procentach [%]. Pochyłomierze podają niekiedy pochylenie terenu w stopniach [°]. Konwersja pochylenia terenu znajduje się w załączniku nr 5. Pochylenie pięcioprocentowe terenu oznacza, że różnica pochylenia na odcinku 1 m pomiędzy początkiem i końcem odcinka wynosi 5 cm.

⁵⁷ Pochylenie terenu przekraczające 20% ulega pod wpływem sił nacisku i ścinania kopyt końskich silnej erozji, szczególnie wodnej.

- jeżeli pochylenie poprzeczne terenu przekracza 10%, wówczas korytarz szlaku konnego powinien być poszerzony, zwłaszcza jeżeli jest on o łatwym poziomie trudności;
- zawsze, jeżeli pochylenie poprzeczne szlaków konnych przekracza 10% i jednocześnie długość takiego odcinka jest większa niż 100 m, wskazane jest poinformowanie turystów konnych o jego istnieniu, np. na tablicach informacyjnych lub w inny sposób, przez organizatora turystyki konnej;

Warto ponadto pamiętać, że wszelkie **zakręty szlaków konnych powinny znajdować się na odcinkach o płaskiej nawierzchni, gdzie pochylenie podłużne i poprzeczne nie przekracza 5%.**

Rys. 9. Pożądane i maksymalne pochylenie poprzeczne szlaków konnych

13.7. Przeszkody terenowe na szlakach konnych

Przeszkody terenowe przez niektórych jeźdźców mogą być traktowane jako bariery, a przez innych jako dodatkowa atrakcja wypoczynku w lesie. Wszystko zależy m.in. od umiejętności jeździeckich jeźdźców, znajomości konia oraz obycia konia w środowisku leśnym.

Przeszkody mogą mieć charakter wypukły, wystający i zwisający. Są nimi: korzenie drzew, skały czy gałęzie drzew, rowy, dziury, koleiny. **Ze względów bezpieczeństwa nie jest wskazane, aby na szlakach konnych niezależnie od ich charakteru i poziomu trudności znajdowały się jakiegokolwiek ww. przeszkody.** Dla mało wprawnych jeźdźców mogą one stanowić utrudnienie, a nawet być niebezpieczne. **!**

Projektując szlaki konne, powinniśmy się stosować do następujących wymogów:

- nawierzchnia szlaków konnych, szczególnie o łatwym poziomie trudności, nie powinna zawierać kamieni lub innych **elementów o charakterze wystającym**, wyższych niż 10 cm. Jeżeli nie ma możliwości ich usunięcia, wówczas konieczne jest zagwarantowanie bezpiecznego ich ominięcia. Jeżeli również i to jest trudne do wykonania, wtedy wskazane jest poinformowanie turystów konnych o ich istnieniu, np. na tablicach informacyjnych lub w inny sposób, przez organizatora turystyki konnej;
- **przeszkody zwisające**, które znajdują się poniżej 3 m nad nawierzchnią szlaków rekreacyjnych o łatwym poziomie trudności, np. cienkie gałęzie drzew, powinny być usunięte⁵⁸. Jeśli nie jest to możliwe ze względów technicznych, wskazane jest poinformowanie turystów konnych o ich istnieniu, np. na tablicach informacyjnych lub w inny sposób, przez organizatora turystyki konnej. Jednocześnie nie należy dopuścić, aby sztywne konary drzew zwisały niżej niż 3 m nad nawierzchnią szlaków konnych, niezależnie do ich poziomu trudności;
- **barierami o charakterze wklęsłym** mogą być dla części turystów konnych np. rowy melioracyjne, liniowe zagłębienia itd. Szczególnie na szlakach rekreacyjnych o łatwym poziomie trudności powinny one mieć łagodne

⁵⁸ Wysokość prześwitów musi uwzględniać m.in. rozwój roślin w sezonie wegetacyjnym oraz zmianę ciążaru roślinności wynikającą z grubości pokrywy śnieżnej w sezonie zimowym.

zejścia i być na tyle szerokie, aby nie sprawiały wrażenia istnienia przeszkód liniowych. Jeżeli nie ma takiej możliwości, powinno się przewidzieć drogę alternatywną, umożliwiającą objazd ww. przeszkody, lub poinformować turystów o istnieniu takiej przeszkody, np. na tablicach informacyjnych lub w inny sposób, przez organizatora turystyki konnej. Przeszkodami o charakterze wklęsłym mogą być również dziury, koleiny, kałuże, które tworzą się szczególnie na terenach o złym drenażu wód opadowych. Projektując zatem przebieg szlaków, musimy dążyć do tego, by były one prowadzone w obrębie nawierzchni sprawnie odprowadzających wody opadowe.

Rys. 10. Przejście przez obiekt wklęsły

Potencjalnie niebezpiecznymi przeszkodami terenowymi na szlakach konnych, które mają jednocześnie charakter wypukły i wklęsły, mogą być **torowiska** (więcej: rozdział 13.9.3).

Niewskazane jest ponadto tworzenie lub montowanie na terenach leśnych w obrębie szlaków konnych oraz powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych **specjalnych torów przeszkód**, np. z pniaków, ściętych drzew czy innych elementów, nawet wtedy, gdyby były one widoczne z daleka oraz nie były wysokie. Elementy te wprawdzie mogą być dla niektórych dodatkową atrakcją, ale dla innych – utrudnieniem.

Z uwagi na odpowiedzialność udostępniającego teren, szlaki konne niezależnie od ich charakteru oraz nieformalnego poziomu trudności powinny być pozbawione przeszkód wypukłych, wystających i zwisających. Należy jednak pamiętać, iż dla niektórych jeźdźców mogą one świadczyć o atrakcyjności rekreacji konnej.

13.8. Roślinność w obrębie systemu szlaków konných

Projektując szlaki konne w środowisku leśnym, należy dołożyć wszelkich starań, aby były one bezpieczne nie tylko dla turysty i konia, ale także dla samej przyrody. **Rośliny rosnące w polskich lasach mogą powodować uszkodzenia mechaniczne, np. ranić cierniami, ale i chemiczne, wywołując np. zatrucia. Ich występowanie nie powinno być jednak powodem zmiany przebiegu szlaków, lecz jedynie lokalizacji powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, w tym szczególnie miejsc popasowych i postoju koni.**

Tworząc szlaki konne, należy pamiętać, że **konie instynktownie wiedzą, które rośliny są dla nich toksyczne**. Warto jednak pamiętać, aby powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe, szczególnie **miejsca popasu i postoju dla koni nie były lokalizowane w miejscu występowania roślin dla nich trujących**. Jest to szczególnie ważne w przypadku szlaków o charakterze rekreacyjnym i łatwym poziomie trudności. Jeżeli z uwagi na ekosystemy leśne nie ma możliwości zaprojektowania ich w innych miejscach, zabezpieczenia, oznaczenia lub ich usunięcia (jeżeli to możliwe), wówczas wskazane jest poinformowanie jeźdźców o istnieniu takich roślin, np. na tablicach informacyjnych albo w inny sposób, przez organizatora turystyki konnej.

Ważniejsze rośliny toksyczne dla konia⁵⁹, spotykane na terenach leśnych, to m.in.:

- cis pospolity – cała roślina trująca;
- dęby – liście i żołądźce spożywane w dużych ilościach mogą być szkodliwe;
- dzikie jabłka – spożywane w większych ilościach mogą być szkodliwe;
- paprocie;
- pokrzyk wilcza jagoda – roślina silnie trująca;
- skrzyp polny;
- konwalia majowa;
- glistnik jaskółcze ziele;
- wszystkie gatunki roślin jagodowych, trujących dla człowieka.

⁵⁹ Wykaz roślinności toksycznej dla koni został skonsultowany z dr. inż. Grzegorzem Cholewińskim z Zakładu Hodowli Koni Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.

Roślinność rosnąca w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych **nie powinna mieć ponadto cierni i innych elementów, które mogłyby spowodować rany i uszkodzenia ciała zwierząt**. Ponadto drzewa i krzewy powinny zawsze rosnąć w takiej odległości i na takiej wysokości nad korytarzami szlaków konnych i powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, aby była możliwość bezpiecznego przejazdu jeźdźców na koniach (więcej: rozdział 13.5).

13.9. Miejsca potencjalnie niebezpieczne

13.9.1. Szlaki turystyczne wielofunkcyjne

Szlaki turystyczne wielofunkcyjne to liniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe, gdzie obok jeźdźców mogą znajdować się również inni turyści, np. rowerzyści, piesi. **Szlaki przeznaczone dla kilku rodzajów turystyki jednocześnie mogą być potencjalnie niebezpieczne.** Dotyczy to szczególnie połączenia szlaków konnych i rowerowych, gdyż rowerzyści mogą przemieszczać się po lesie ze znaczną prędkością, co może prowadzić do powstania niebezpiecznych sytuacji, a w skrajnych przypadkach również do spłoszenia konia.

Z perspektywy bezpieczeństwa formalnoprawnego udostępniającego teren oraz organizatora turystyki konnej **nie jest wskazane wyznaczanie szlaków konnych wzdłuż formalnie oznakowanych tras rowerowych.** Jeżeli taka sytuacja występuje, odcinki wspólne powinny być możliwie jak najkrótsze oraz specjalnie oznakowane. Należy jednak zdawać sobie sprawę, że zgodnie z aktualnymi zapisami ustawy o lasach pieszo i rowerem z terenów leśnych można korzystać bez większych ograniczeń i poruszać się również poza formalnymi szlakami. Oznacza to, że zawsze istnieje prawdopodobieństwo pojawienia się pieszych i rowerzystów w lesie na szlakach konnych.

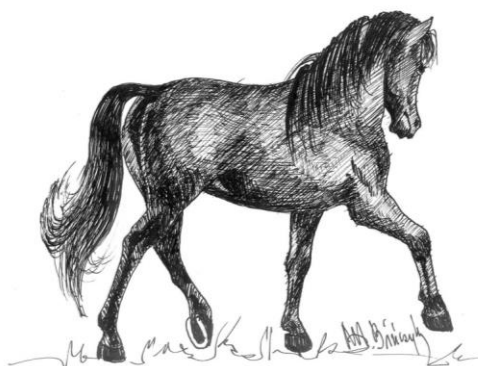
Rys. 11. Potencjalnie niebezpieczny szlak konno-rowerowy

Wielofunkcyjne szlaki turystyczne (konno-rowerowe, konno-piesze itd.) mogą być organizowane w dwojaki sposób w postaci:

- **szlaków z jednym torem dla wszystkich w ramach jednego korytarza.** Rozwiązanie to powinno być brane pod uwagę, gdy konflikty pomiędzy użytkownikami są mało prawdopodobne lub rzadkie. Turyści konni oraz piesi na ogół nie są wobec siebie konfliktogenni. Potencjalnie niebezpieczne połączenie to jeźdźcy i rowerzyści. Przed takimi miejscami wskazane jest zamieszczenie znaku o możliwym niebezpieczeństwie (więcej: rozdział 16.6);
- **szlaków z wydzielonymi torami dla różnych grup turystów w ramach jednego korytarza.** Są one wskazane w miejscach, gdzie ruch turystyczny jest bardzo intensywny, szlaki konne mają charakter rekreacyjny i znajdują się w pobliżu ośrodków jeździeckich czy innego miejsca, z którego można wjechać konno do lasu. Rozwiązanie to w praktyce jest dość trudne w realizacji i pociąga za sobą dodatkowe trudności natury organizacyjnej oraz koszty. Rozdzielenie ruchu turystycznego można dokonać poprzez:
 - wprowadzenie znaków informacyjnych nakazujących poruszanie się określonym grupom turystów wskazaną stroną szlaku;
 - zapewnienie fizycznego odstępu oraz ich wizualne odizolowanie, np. szlak konny prowadzony po drodze leśnej, a szlak pieszy – obok, w drzewostanie⁶⁰, lub też za pomocą barier porządkowych (więcej: rozdział 14.5).

⁶⁰ Gęstość pasa zieleni nie może być zbyt duża. Konie powinny widzieć, co dzieje się za pasem zieleni. Dobrze zaprojektowana roślinność musi zapewniać widoczność, która da zwierzęciu poczucie bezpieczeństwa.

13.9.2. Szlaki konne a skrzyżowania z drogami publicznym

Koń jest zwierzęciem wrażliwym na bodźce akustyczne. Z tego względu szlaki konne należy tak projektować, aby zminimalizować prawdopodobieństwo przecinania się ich z drogami publicznymi. Dotyczy to szczególnie tras o charakterze rekreacyjnym i łatwym poziomie trudności.

Jeżeli nie ma innej możliwości i szlaki konne muszą przecinać drogi publiczne, wówczas powinny być spełnione następujące warunki ogólne:

- skrzyżowania szlaków konnych z drogami publicznymi są możliwe, ale powinny być zlokalizowane w miejscach o możliwie **małym natężeniu ruchu pojazdów, na prostych odcinkach i prostopadłym układzie względem osi jezdni**;
- szlaki konne mogą przecinać skrzyżowania, ale możliwie najniższej klasy i kategorii dróg publicznych. Jest to korzystne z punktu widzenia bezpieczeństwa organizacji turystyki i rekreacji konnej. **Szlaki konne mogą przecinać drogi kategorii gminnej, o klasie: główne, zbiorcze, lokalne i dojazdowe.** Nie powinny jednak przecinać dróg o kategoriach: krajowe, wojewódzkie i powiatowe⁶¹ oraz o klasach: główne, oznaczone symbolem „GP”, ekspresowe i autostrady⁶²;
- w przypadku dróg krajowych i innych zaleca się przeprowadzenie konsultacji z ich zarządcą⁶³ w celu np. **wprowadzenia ograniczenia prędkości do 50 km/h** dla pojazdów przed przecięciem się szlaku konnego lub odgięcia toru ruchu pojazdów w celu fizycznego wymuszenia zredukowania prędkości (np. utworzenie wysepki);

⁶¹ Zgodnie z Dz.U.99.43.430 § 4 p. 2 istnieją cztery kategorie dróg: drogi krajowe, wojewódzkie, powiatowe i gminne.

⁶² Zgodnie z Dz.U.99.43.430 § 4 p. 1 istnieje siedem klas dróg: A – autostrady, S – ekspresowe, GP – główne ruchu przyspieszonego, G – główne, Z – zbiorcze, L – lokalne, D – dojazdowe.

⁶³ Aby uzyskać pozwolenie na ingerencję w infrastrukturę dróg publicznych, należy uzyskać zgodę od ich zarządcy. Mowa tu o umieszczeniu przejść dla koni, oświetlenia, organizowania przecięcia szlaku konnego z przejściem dla pieszych, przecięcia rowu melioracyjnego przez szlak konny itd. Zgodnie z ustawą z dnia 21 marca 1985 r. (Dz.U.2013.0.260) zarządcami dróg są:

- Generalny Dyrektor Dróg Krajowych i Autostrad – drogi krajowe;
- zarząd województwa – drogi wojewódzkie;
- zarząd powiatu – drogi powiatowe;
- wójt, burmistrz, prezydent miasta – drogi gminne.

- **szerokość szlaków konnych w miejscach przecięcia się z drogami publicznymi powinna wynosić 4 m⁶⁴.**

Skrzyżowania szlaków konnych z drogami publicznymi powinny być tak lokalizowane, aby charakteryzowały się **dobrą widocznością**, czyli były widoczne dla użytkowników drogi oraz jeźdźców poruszających się po szlaku konnym. Oznacza to, że powinny one **spełniać zasady trójkąta widoczności⁶⁵**. Wielkość trójkąta widoczności zależy od prędkości miarodajnej⁶⁶ na drodze. Im prędkość jest wyższa, tym odległość „L1” (rysunek nr 12) powinna być większa. **Przejścia nie mogą być ponadto przesłonięte przez roślinność pasa drogowego czy urządzenia i infrastrukturę techniczną**, np. znaki drogowe zlokalizowane w obrębie pasa drogowego. Dodatkowo, jeżeli przejścia przez drogę znajdują się poza terenami zabudowanymi o urozmaiconym ukształtowaniu terenu, wówczas powinno się zadbać o usytuowanie ich z uwzględnieniem **minimalnych odległości widoczności na zatrzymanie pojazdu⁶⁷** (patrz tabela 1: Minimalna odległość widoczności na zatrzymanie pojazdu). Na przykład na drogach, gdzie dopuszczalna prędkość wynosi 50 km/h, a pochylenie podłużne jezdni – 2%, minimalna odległość widoczności na zatrzymanie wynosi 50 m.

Przecięcia szlaków konnych i dróg publicznych **mogą być tworzone, choć nie muszą, w formie przejść dla pieszych⁶⁸**. Są one wskazane szczególnie tam, gdzie przejścia już istnieją, oraz w sąsiedztwie szlaków bardzo intensywnie użytkowanych, np. w pobliżu większych ośrodków miejskich. Można wówczas rozważyć wprowadzenie fakultatywnego rozwiązania dodatkowo podnoszącego bezpieczeństwo turystyki konnej, tj. optycznego rozdzielenia fakturą nawierzchni przejścia konnego od przejścia dla innych użytkowników, np. rowerzystów.

Nawierzchnia przejść konnych przez drogi powinna być bezpieczna i stabilna oraz mieć charakter antypoślizgowy. Należy pamiętać, co jest ważne z punktu widzenia bezpieczeństwa turystów konnych, że nawierzchnie asfaltowe czy betonowe stają się śliskie, zwłaszcza podczas opadów atmosferycznych. W wypadku odcinków szlaków o bardzo dużej intensywności ruchu konnego zalecamy konsultacje z zarządcą drogi w celu technicznych możliwości zwiększenia bezpieczeństwa jeźdźców na przejściach przez drogi publiczne poprzez położenie na powierzchni np. materiału antypoślizgowego. Do tego celu doskonale nadają się

⁶⁴ Zgodnie z załącznikiem nr 2 do Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 3 lipca 2003 r. w sprawie szczegółowych warunków technicznych dla znaków drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego i warunków umieszczania na drogach (Dz.U.2003.220.2181).

⁶⁵ Trójkąt widoczności, zgodnie z Dz.U.99.43.430, załącznik p. 5, jest to pole widoczności umieszczone na wysokości 1 m, w którym nie powinny się znajdować żadne przeszkody. Z uwagi na specyfikę turystyki konnej trójkąt widoczności od strony szlaku konnego i nadjeżdżających jeźdźców powinien być umieszczony na wysokości 2,5–3 m.

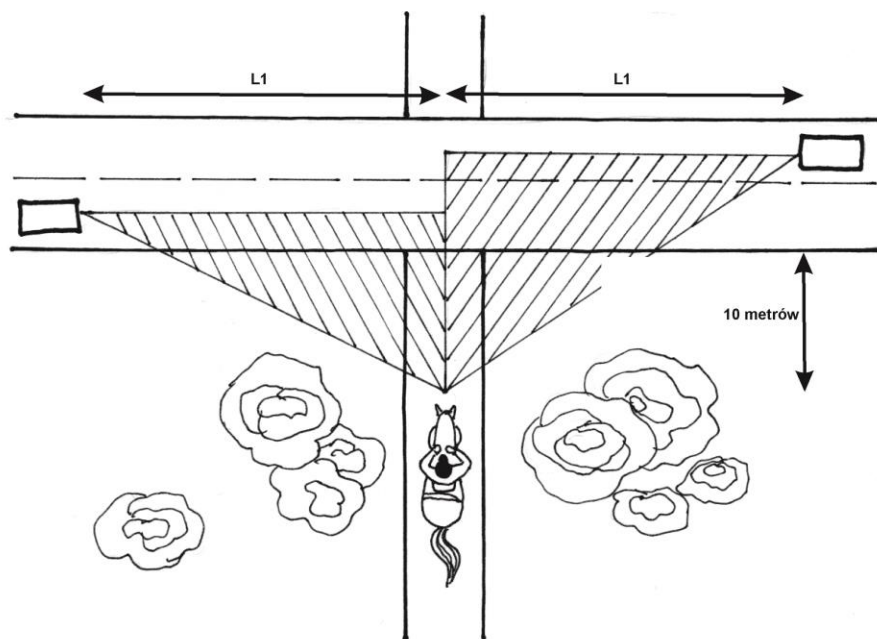
⁶⁶ Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 2 marca 1999 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne i ich usytuowanie (Dz.U.99.43.430 § 3 p. 6) prędkość miarodajna jest to parametr odwzorowujący prędkość samochodów osobowych w ruchu swobodnym na drodze, służący do ustalenia wartości elementów drogi, które ze względu na bezpieczeństwo ruchu powinny być dostosowane do tej prędkości. Informacje na temat prędkości miarodajnej i projektowej znajdują się u zarządcy drogi.

⁶⁷ Odległość widoczności na zatrzymanie oznacza konieczną długość drogi, którą pojazd musi przebyć od momentu zauważenia przez kierowcę przeszkody na jezdni aż do zatrzymania się przed nią.

⁶⁸ Sposób tworzenia przejść dla pieszych reguluje Rozporządzenie Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 2 marca 1999 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne i ich usytuowanie (Dz.U.99.43.430 § 127).

Szlaki konne w Lasach Państwowych

mieszanki żywic epoksydowej i poliuretanowej o wysokiej odporności mechanicznej. Po wymieszaniu z suszonym piaskiem kwarcowym tworzą trwałą, ciągliwo-elastyczną powłokę antypoślizgową o wysokiej odporności na ścieranie. Dla zwiększenia bezpieczeństwa **zaleca się również utwardzenie styku szlaku konnego z drogą publiczną**. Proponuje się, aby była to gleba rodzima z domieszką stabilizatora zamiast twardych grysw, żwiru i kamienia naturalnego.

Prędkość miarodajna na drodze z pierwszeństwem przejazdu km/h (na drodze Z, L, D jest to prędkość projektowana drogi)	90	80	70	60	50	40	30
Odległość widoczności L1	180	160	140	120	100	80	60

Rys. 12. Pole widoczności na szlaku konnym

Źródło: Na podstawie rysunku Michała Zarzyka wykonanego z wykorzystaniem Dz.U.99.43.430, załącznik p. 5.

Tab. 1. Minimalna odległość widoczności na zatrzymanie pojazdu

Prędkość [km/h]	Najmniejsza odległość widoczności na zatrzymanie [m] na pochyleniu podłużnym jezdni										
	≤ -10%	-8%	-6%	-4%	-2%	0%	2%	4%	6%	8%	≥ 10%
90	190		170		150		150		120		
80	160		140		120		120		100		
70	110		100		90		90		80		
60		80			70				60		
50		55			50				45		
40		40							35		
30		25							20		

Źródło: Dz.U.99.43.430 § 168 p. 2.

Skrzyżowania szlaków konnych z drogami publicznymi powinny być wyposażone w stosowne oznakowanie pionowe i poziome, zlokalizowane:

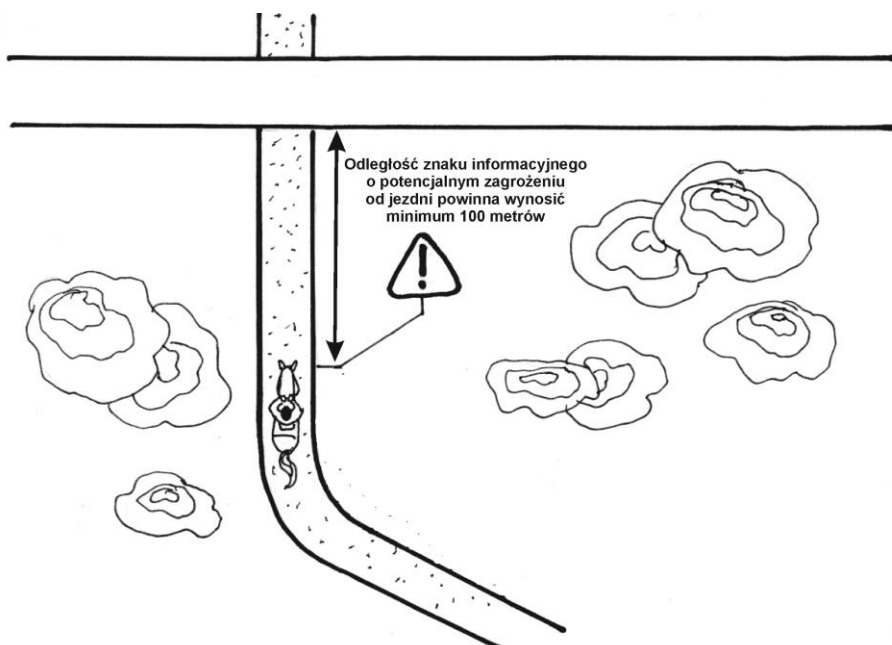
- **w obrębie korytarzy szlaków konnych.** Turyści konni poruszający się szlakiem powinni być odpowiednio wcześniej poinformowani o zbliżaniu się do potencjalnie niebezpiecznego miejsca. Proponuje się, aby na odcinkach prostych szlaków, **100 m przed skrzyżowaniem z drogą publiczną, ustawić znak o potencjalnym niebezpieczeństwie** (więcej: rozdział 16.6). Odległość odsunięcia znaku od krawędzi pasa drogowego wynika ze średnich prędkości osiąganych przez konie na szlakach. Szybsze ostrzeżenie jeźdźcy o przecięciu szlaku z drogą publiczną pozwoli zminimalizować prawdopodobieństwo wtargnięcia konia na jezdnię czy spłoszenia go na skutek hałasu poruszających się pojazdów. Znak o potencjalnym niebezpieczeństwie powinien być widoczny w obrębie szlaku konnego dla jeźdźcy z odległości 20 m mierzonej w linii prostej przed znakiem;
- **w pasach drogowych w pobliżu skrzyżowań ze szlakami konnymi.** Jeżeli jednostka organizacyjna PGL LP jest podmiotem odpowiedzialnym za organizację szlaków konnych, powinna wystąpić do zarządcy drogi celem **postawienia w obrębie pasa drogowego znaku A-30 „inne niebezpieczeństwo” oraz tabliczki wskazującej na rodzaj niebezpieczeństwa, opatrzonej stosownym symbolem lub napisem, np. „Koń”⁶⁹**. Potrzeba ustawienia wyżej wymienionych znaków drogowych wynika z prawnego obowiązku poinformowania osób kierujących pojazdami o lokalizacji potencjalnie niebezpiecznego miejsca, tj. skrzyżowania ze szlakiem konnym⁷⁰.

Na drogach leśnych, którymi prowadzone są szlaki konne, **przed przecięciem z drogą publiczną mogą znajdować się szlabany ograniczające wjazd do lasu pojazdami silnikowymi**. Szlabany te nie mogą stanowić zagrożenia dla turystów konnych i powinny zapewniać bezpieczny przejazd, np. obok nich, w pozycji, kiedy jeździec siedzi na koniu. Propozycja zasad ustawiania szlabanów w obrębie szlaków konnych oraz ich formy są zaprezentowane w rozdziale 14.3 tego opracowania.

⁶⁹ Odległość znaku ostrzegawczego A-30 wraz ze stosowną ww. tabliczką dodatkową od miejsca potencjalnie niebezpiecznego jest uzależniona od dopuszczalnej prędkości na drodze i powinna wynosić:

- dla $v = 90 \text{ km/h}$ – 250–300 m;
- dla $v = 80 \text{ km/h}$ – 200–250 m;
- dla $v = 70 \text{ km/h}$ – 150–200 m;
- dla $v \leq 60 \text{ km/h}$ – 50–100 m.

⁷⁰ Zgodnie z art. 11.1 Rozporządzenia Ministrów Infrastruktury oraz Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 lipca 2002 r. w sprawie znaków i sygnałów drogowych (Dz. U. z 2002 r. Nr 170, poz. 1393).

Rys. 13. Lokalizacja znaku o potencjalnym niebezpieczeństwie przed zbliżeniem się do drogi publicznej

Źródło: na podstawie rysunku Michała Zarzyka.

13.9.3. Szlaki konne a torowiska kolejowe

Pojazdy szynowe osiągają duże prędkości, generują hałas i wibracje, a dodatkowo ich masywność może powodować lęk u konia. Z tego powodu dopuszcza się, choć nie jest to wskazane, prowadzenie szlaków konnych wzdłuż i w poprzek korytarzy kolejowych, zwłaszcza czynnych i często wykorzystywanych.

Jeżeli nie ma innej możliwości i szlaki konne muszą być prowadzone w pobliżu torowisk kolejowych, należy pamiętać, że przekraczanie linii kolejowych przez turystów konnych, zgodnie z opinią PKP Polskie Linie Kolejowe z dnia 13 marca 2014 r. (ILK2d-5002-52/14), jest możliwe w miejscach wyznaczonych⁷¹:

- **przejazdów kolejowo-drogowych użytku publicznego kategorii „A”, „B”, „C”, „D”⁷²,**
- przez skrzyżowania dwupoziomowe, np. wiadukty. Rozwiązanie to jest jednak bardzo kosztowne, z tego też względu nie zalecane do realizacji;
- przejść dla pieszych:
 - na poziomie szyn kategorii „E”, które mogą być użytku publicznego, z wyjątkiem tych, które są zabezpieczone labiryntami,

⁷¹ Więcej informacji na ten temat znajduje się w:

- Rozporządzeniu Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 26 lutego 1996 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać skrzyżowania linii kolejowych z drogami publicznymi i ich usytuowanie (Dz. U. z 1996 r. Nr 33, poz. 144 z późn. zm);
- Rozporządzeniu Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 10 września 1998 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budowle kolejowe i ich usytuowanie (Dz. U. z 1998 r. Nr 151, poz. 987).

⁷² A – przejazdy użytku publicznego z rogatkami lub przejazdy użytku publicznego bez rogatek, na których ruch na drodze kierowany jest sygnałami nadawanymi przez pracowników kolejowych.

B – przejazdy użytku publicznego z samoczynną sygnalizacją świetlną i z półrogatkami.

C – przejazdy użytku publicznego z samoczynną sygnalizacją świetlną lub uruchamianą przez pracowników kolei.

D – przejazdy użytku publicznego bez rogatek i półrogatek, bez samoczynnej sygnalizacji świetlnej.

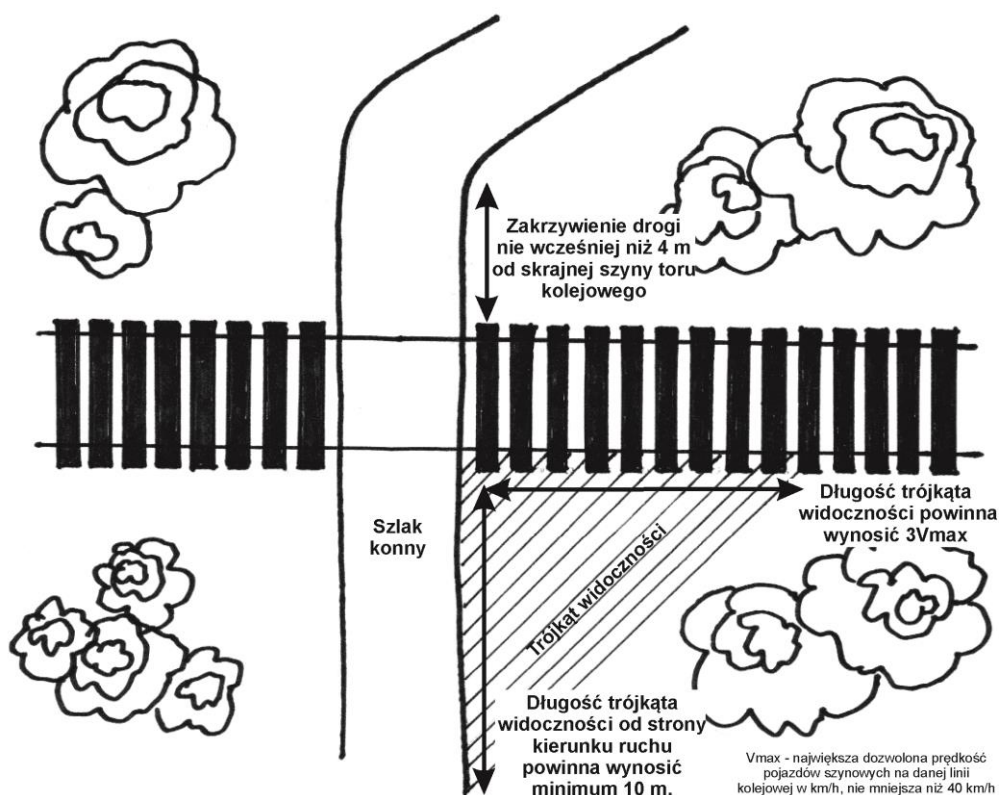
- użytku niepublicznego typu „F”. Ich funkcjonowanie musi jednak odbywać się na podstawie umowy zawartej pomiędzy zarządem kolei a organizatorem turystyki konnej.

Przekraczanie torów kolejowych poza wyżej wymienionymi miejscami jest NIEDOPUSZCZALNE. „Dzikię przejścia” mogą być przyczyną zniekształcenia ław torów, skarp nasypów i przekopów oraz rowów odwadniających, powodować degradację elementów podtorza, narażać na niebezpieczeństwo zarówno użytkowników transportu kolejowego, jak i jeźdźców.

Tworząc szlaki konne, należy ponadto uwzględnić kilka zasad natury ogólnej:

- nie jest wskazane projektowanie przecięć szlaków konnych z istniejącymi liniami kolejowymi, jeżeli w promieniu około 3 km znajduje się istniejący i czynny przejazd kolejowo-drogowy;
- **szlaki konne powinny być prowadzone w możliwe największej odległości od torów kolejowych**, tj. muszą być odsunięte od granic obszaru kolejowego o minimum 10 m z tym, że odległość ta od osi skrajnego toru nie może być mniejsza niż 20 m (więcej: rozdział 13.3);
- **szlaki konne na przecięciu z torami kolejowymi powinny być prowadzone prostopadle do nich**;
- z obu stron przejścia, licząc od skrajnej szyny toru kolejowego, należy przewidzieć **odcinki poziome szlaku o pochyleniu podłużnym nieprzekraczającym 2,5% i o długości nie mniejszej niż 15 m**. Odległość trzeba powiększyć o 10 m, jeżeli spadek szlaku w stronę przejazdu przekracza 5%;
- początek najbliższej krzywizny poziomej szlaku konnego powinien znajdować się w odległości co najmniej 4 m od skrajnej szyny toru kolejowego na skrzyżowaniu;
- na przecięciu szlaków konnych z torowiskami, niezależnie od rodzaju zabezpieczeń ruchu, **muszą być zachowane odpowiednie warunki widoczności**. Dla szlaków konnych odległość punktu obserwacyjnego⁷³ od torów kolejowych powinna wynosić minimum 35 m. Przy kolejkach normalnotorowych jako V max przyjmuje się prędkość 40 km/h, natomiast dla kolejek wąskotorowych wynosi ona 25 km/h;
- ze względów bezpieczeństwa wskazane jest **odseparowanie szlaków konnych od korytarzy kolejowych poprzez szpaler krzewów i drzew lub inne rozwiązania techniczne**. Zastosowanie ich wiąże się jednak z koniecznością poczynienia dodatkowych uzgodnień oraz ewentualnymi pracami budowlanymi.

⁷³ Punkt obserwacyjny zlokalizowany jest na wysokości 1 m nad osią jezdni, a w przypadku szlaku konnego – 2,5 m nad osią szlaku konnego.

Rys. 14. Przecięcie szlaku konnego i torowiska a zachowanie warunków widoczności

Nawierzchnia szlaków konnych przecinających torowiska nie może być modyfikowana przez organizatora turystyki konnej. Z perspektywy bezpieczeństwa ważne jest jednak, aby w miarę możliwości była ona **pozbawiona przeszkód o charakterze wypukłym i wklęsłym**, a najlepiej, by była na tym samym poziomie co górna krawędź szyn torów kolejowych. Wszelkie otwory związane ze specyfiką budowy torowiska na przecięciu ze szlakami konnymi powinny być możliwie najmniejsze i najlepiej nie przekraczać 2 cm szerokości, wysokości czy głębokości.

Przejścia przez tory kolejowe są na ogół utwardzone i różnią się odcieniem od jezdni, chodników, ścieżek i innych ciągów komunikacyjnych. Z uwagi na czuły zmysł wzroku koni wskazane jest dążenie do tego, aby nawierzchnie te **miały podobny odcień**. Podejmując jednak jakiegokolwiek działania w tym zakresie, zawsze należy uprzednio uzgodnić je z zarządcą terenu – z PKP Polskie Linie Kolejowe.

Skrzyżowania szlaków konnych z torowiskami kolejowymi powinny być wyposażone w stosowne oznakowanie, zlokalizowane:

- **w obrębie korytarzy szlaków konnych**, gdzie powinien znajdować się znak ostrzegawczy o potencjalnym niebezpieczeństwie (więcej: rozdział 16.6); w obrębie przejazdów drogowo-kolejowych muszą się znaleźć znaki

oraz w dzień podczas mgły i w innych warunkach ograniczonej widoczności. Oświetlenie to powinno być tak zaprojektowane, aby źródła światła nie powodowały oślepienia kierujących pojazdami szynowymi oraz innych uczestników ruchu drogowego, w tym konnego. Przy projektowaniu oświetlenia przejazdów należy przestrzegać następujących warunków:

- oświetlony powinien być cały przejazd wraz ze znajdującymi się na nim lub w jego pobliżu urządzeniami zabezpieczającymi,
- sposób oświetlenia nie powinien negatywnie wpływać na widoczność sygnałów i znaków drogowych,
- szczegółowe warunki w zakresie instalacji oświetleniowych znajdują się w Rozporządzeniu Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 26 lutego 1996 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać skrzyżowania linii kolejowych z drogami publicznymi i ich usytuowanie (Dz. U. z 1996 r. Nr 33, poz. 144 z późn. zm.);
- na przejazdach kategorii D zlokalizowanych w wykopach należy w obszarze trójkątów widoczności przewidzieć poszerzenie dla wykopu do wysokości 1–1,2 m nad główką szyny z uwzględnieniem roślinności i pokrywy śniegu.

13.9.4. Szlaki konne a przecięcia cieków, zbiorników i urządzeń wodnych

Woda zawsze była i jest elementem przyciągającym turystów. Podnosi nie tylko atrakcyjność krajobrazów, ale może również być jednym z elementów oferty programowej szlaków konnych.

Przecinanie się szlaków konnych z ciekami i zbiornikami wodnymi to dla wielu jeźdźców dodatkowa atrakcja, szczególnie jeśli są one płytkie i o spokojnym nurcie. Mogą być zachętą do podjęcia próby przejechania konno w bród zamiast przejścia przez obiekt wodny drogą tradycyjną, np. po moście. Wszystkie przejścia przez ciek naturalne i zbiorniki wodne mogą być jednak niebezpieczne, szczególnie dla początkujących jeźdźców. Z tego też względu, projektując szlaki konne w sąsiedztwie lub obrębie obiektów wodnych, należy czynić to ostrożnie, aby nikogo do przechodzenia w bród nie zmuszać. Decyzję o takim przejściu powinien podejmować każdorazowo indywidualnie każdy z jeźdźców. Najwłaściwszym rozwiązaniem wydaje się zatem, aby **przejścia w bród na szlakach konnych były nieformalną drogą alternatywną, a nie obligatoryjną atrakcją szlaku konnego, i aby zawsze obok była możliwość** kontynuowania wycieczki bez konieczności wchodzenia do wody.

Projektując nieformalne przejścia przez ciek i obiekty wodne jako alternatywną drogę na szlakach konnych, dobrze jest pamiętać, że mogą one zaistnieć:

- **tam, gdzie woda jest klarowna i przejrzysta** oraz istnieje możliwość optycznego oszacowania głębokości cieku wodnego;
- **gdy cieki i zbiorniki są płytkie**, tj. w najgłębszym miejscu woda nie jest głębsza niż 60 cm;
- **gdy stoki koryta zbiornika lub cieku wodnego są łagodne**. W przeciwnym razie mogą sprawiać wrażenie istnienia przeszkody liniowej i w skrajnych przypadkach wzbudzać lęk u koni. Jeśli istnieje konieczność

umocnienia brzegów cieku wodnego, proponuje się wyłożenie ich geowłókniną, przyciśnięcie jej odłamkami skalnymi o gabarytach adekwatnych do siły erozyjnej i transportującej wody;

- **w miejscach naturalnych brodów.** Nie jest wskazane tworzenie sztucznych przepraw przez obiekty wodne;
- **na prostych odcinkach cieku wodnego,** gdzie nie ma meandrów, silnych nurtów i w miejscach, gdzie poziom wód jest w miarę wyrównany i stabilny;
- w miejscach, gdzie **dno cieku jest piaszczyste lub żwirowe i nie jest zamulone.** W przeciwnym razie przejście takie może być niebezpieczne, gdyż pod wpływem znacznej masy i niewielkich powierzchni nacisków pionowych kopyt konia może on ulec zapadnięciu, ugrzęźnięciu itd.;
- w miejscach **pozbawionych kamieni i innych odłamków skalnych** czy elementów będących przeszkodami o charakterze wypukłym i wklęsłym. Niewskazane są przejścia przez cieki wodne wyłożone płytami betonowymi. Płyty te są bardzo twarde i pod wpływem wody stają się śliskie, a zatem niebezpieczne dla turystów konnych;
- gdy podwodna część szlaku konnego jest szersza niż nadwodne jego fragmenty.

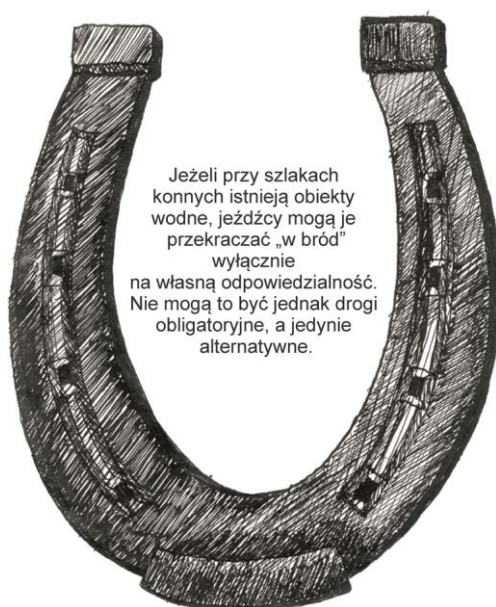
Rys. 16. Przejście przez ciek wodny

Należy jednocześnie pamiętać, że:

- zgodnie z Prawem wodnym (ustawa z dnia 18 lipca 2001 r., Dz. U. z 2001 r. Nr 115, poz. 1229) **szlaki konne nie mogą przyczyniać się do niszczenia**

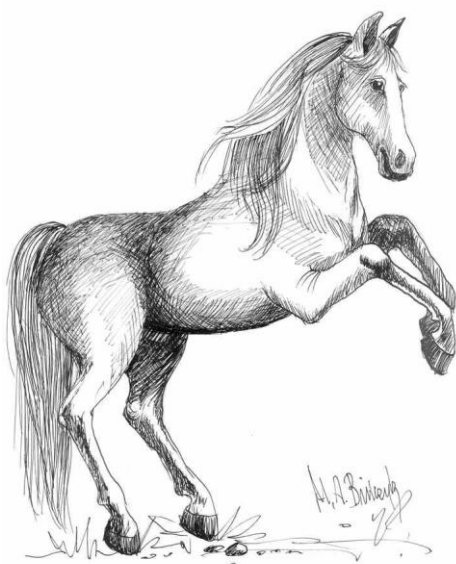
urządzeń wodnych⁷⁶. W celu zapewnienia szczelności i stabilności wałów przeciwpowodziowych zabrania się:

- przejeżdżania przez wały oraz wzdłuż korony wałów (...) konno, z wyjątkiem miejsc do tego przeznaczonych,
- rozkopywania wałów, wbijania słupów, ustawiania znaków przez nieupoważnione osoby;
- **wszystkie miejsca pozwalające na dostęp do wody mogą być przez jeźdźców traktowane jako miejsca wodopoju dla koni.** Z uwagi na odpowiedzialność organizatora turystyki konnej nie jest wskazane tworzenie oznakowanych oficjalnych miejsc pojenia zwierząt. Decyzja ta powinna być pozostawiona jeźdźcom (więcej: rozdział 14.9).

⁷⁶ Pod pojęciem urządzeń wodnych zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 2001 r. – Prawo wodne (Dz. U. z 2001 r. Nr 115, poz. 1229) rozumie się urządzenia służące kształtowaniu zasobów wodnych oraz korzystaniu z nich, a w szczególności:

- a) budowle: piętrzące, upustowe, przeciwpowodziowe i regulacyjne, a także kanały i rowy;
- b) zbiorniki, obiekty zbiorników i stopni wodnych;
- c) stawy rybne oraz stawy przeznaczone do oczyszczania ścieków, rekreacji lub innych celów;
- d) obiekty służące do ujmowania wód powierzchniowych oraz podziemnych;
- e) obiekty energetyki wodnej;
- f) wyloty urządzeń kanalizacyjnych służące do wprowadzania ścieków do wód lub urządzeń wodnych oraz wyloty urządzeń służące do wprowadzania wody do wód lub urządzeń wodnych;
- g) stałe urządzenia służące do połowu ryb lub do pozyskiwania innych organizmów wodnych;
- h) mury oporowe, bulwary, nabrzeża, pomosty, przystanie, kąpieliska;
- i) stałe urządzenia służące do dokonywania przewozów międzybrzegowych.

13.9.5. Szlaki konne a przejścia przez nadmorskie plaże

Nadzór formalny i techniczny nad funkcjonowaniem nabrzeży morskich sprawuje Urząd Morski w Gdyni, Słupsku i Szczecinie. Zgodnie z ich stanowiskiem z dnia 11 marca 2014 r. (zn. spr. IOW-070/40/14) **istnieje możliwość udostępnienia plaż na potrzeby turystyki i rekreacji konnej tylko w dwóch z czterech obwodów: Obwodzie Ochrony Wybrzeża Sztutowo⁷⁷ i Obwodzie Ochrony Wybrzeża Lubiatowo⁷⁸ i tylko za zgodą Urzędu Morskiego.** !

Projektując, a później wytyczając szlaki konne wzdłuż udostępnionych obwodów, należy spełnić następujące warunki:

- **nadleśnictwo wyznacza sieć szlaków, doprowadzając je do granicy pasa technicznego terytorialnie właściwego urzędu morskiego,** ustalając z przedstawicielem Obwodu Ochrony Wybrzeża miejsce wjazdu i wyjazdu z plaży oraz odcinki, po których będzie odbywać się ruch konny. Miejsca te muszą być oznaczone i być wyposażone w infrastrukturę informacyjno-porządkową, w tym szczególnie regulamin korzystania z plaż przez turystów konnych;
- szlaki konne wzdłuż plaż powinny przebiegać odcinkami, gdzie **plaże nie są intensywnie wykorzystywane przez turystów;**
- z uwagi na specyfikę turystyki konnej **jazda konna wzdłuż nadmorskich plaż jest dopuszczona jedynie wyżej wymienionymi odcinkami** pod następującymi warunkami:

⁷⁷ Obwód Ochrony Wybrzeża Sztutowo obejmuje swoim zasięgiem działania pas techniczny położony w dwóch województwach: **pomorskim i warmińsko-mazurskim o długości 152 km.**

⁷⁸ Obwód Ochrony Wybrzeża Lubiatowo obejmuje swoim zasięgiem działania pas techniczny położony w województwie **pomorskim na odcinku 34 km brzegu morskiego.**

Szlaki konne w Lasach Państwowych

- w sezonie letnim **od 1 czerwca do 29 września do godziny 9:00 i po godzinie 19:00 aż do zmierzchu**. Poza ww. terminami przejazdy konne mogą odbywać się na wyznaczonych odcinkach bez ograniczeń czasowych;
- wjeżdżając oraz poruszając się po plażach, **konie muszą być prowadzone stępem** z zachowaniem szczególnej ostrożności wobec osób przebywających na przejściach i plażach;
- zastępy konne lub pojedyncze osoby, które jeżdżą po plażach, są zobowiązane do **sprzątania końskich odchodów i zabierania ich ze sobą**;
- jednostki organizacyjne PGL LP udostępniające teren lub organizatorzy turystyki konnej projektujący przebieg szlaków konnych muszą **corocznie występować o zgodę do dyrektora terytorialnie właściwego urzędu morskiego na prowadzenie szlaków wzdłuż plaż** ww. obwodów. Jeżeli po okresie kilku lat funkcjonowania szlaków nie będzie potrzeby weryfikacji ich przebiegu, zgoda będzie mogła mieć charakter długoterminowy.

13.9.6. Szlaki konne a przejścia przez mosty i kładki

Szlaki konne mogą prowadzić przez mosty, kładki itp. Z uwagi na znaczne koszty ich budowy oraz konieczność przeprowadzenia stosownych procedur formalnoprawnych⁷⁹ przebieg szlaków konnych powinien być tak dobierany, aby minimalizować potrzebę budowy nowych. Należy je prowadzić przez już istniejące w terenie tego typu obiekty budowlane.

Projektując mosty, kładki w obrębie szlaków konnych, należy pamiętać, że muszą być bezpieczne zarówno dla koni, jak i jeźdźców. **Nie powinny powodować lęku czy niepewności konia, być zbyt wąskie, bujać się i kołysać, drgać, hałasować, odbijać światła i oślepiać konia czy też mieć śliskiej nawierzchni ze stopniami, progami i innymi nierównościami. Należy ponadto unikać mostów pozbawionych barier ochronnych, szczególnie gdy różnica poziomów pomiędzy jego nawierzchnią a najgłębszym miejscem, np. koryta rzeki, będzie przekraczać 50 cm.**

Usytuowanie w terenie leśnym mostów, kładek itp. powinno być dostosowane w szczególności do przebiegu szlaku konnego oraz charakteru przeszkody (rzeka, dolina), uwzględniać wymagania ochrony środowiska, znajdować się na odcinku, gdzie koryto cieku wodnego nie meandruje i jest proste. Nie powinny one ponadto powodować istotnych zmian koryta cieku wodnego oraz warunków przepływu wód powierzchniowych w jego obrębie.

⁷⁹ W przypadku budowy nowych mostów, kładek itp. niezbędne jest uzyskanie pozwoleń wodnoprawnych. Zgodnie z art. 122 ustawy z dnia 18 lipca 2001 r. – Prawo wodne pozwolenia wodnoprawnego wymagają przede wszystkim szczególne korzystanie z wód i wykonanie urządzeń wodnych, a także inne wskazane w tym przepisie działania mogące mieć wpływ na stan wód. Wniosek o udzielenie pozwolenia wodnoprawnego, zgodnie z art. 131 Prawa wodnego, musi zawierać operat wodnoprawny i opis prowadzenia zamierzonej działalności sporządzony w języku nietechnicznym. Treść operatu wodnoprawnego określa art. 132 Prawa wodnego.

Konstrukcja mostów i kładek powinna:

- pozwalać na jednorazowy przejazd grupy koni. **Możliwość przejazdu samochodów służb ratunkowych nie jest konieczna**, choć jeżeli będzie to możliwe, to stanie się to dodatkowym udogodnieniem podnoszącym poziom bezpieczeństwa turystów na szlakach konnych;
- być ustawiona **prostopadle do cieku wodnego**;
- **być wykonana z materiałów, które tłumią hałas i drgania**. Nie jest wskazane tworzenie tego typu obiektów z wykorzystaniem metalu i innych „hałaśliwych” materiałów. W przeciwnym razie wskazane jest zastosowanie dodatkowych rozwiązań, które zniwelują lub ograniczą tworzący się hałas. Ponadto żaden z elementów konstrukcyjnych mostów nie powinien powodować refleksów świetlnych;
- **mieć szerokość pozwalającą na bezpieczny przejazd jeźdźca na koniu**. W przypadku szlaków konnych o charakterze rekreacyjnym i łatwym poziomie trudności powinny one mieć około 120 cm (więcej: rozdział 13.5);
- **być lekko pochylona w kierunku ich skrajni** oraz mieć wypukłość na środku. Pochylenie podłużne nie powinno przekraczać 3%;
- **być szersza na początku i końcu**, tak aby konie łatwo przewyciężały lęk przed wejściem na nie;
- znajdować się na takiej wysokości, aby wody płynące pod nimi nie dosięgały spodniej ich warstwy. Ponadto fundamenty i inne elementy konstrukcji muszą być tak zaprojektowane i wykonane, aby minimalizować niebezpieczeństwo ich podmywania.

Nawierzchnia mostów i kładek w sposób bezpośredni wpływa na bezpieczeństwo turystów konnych przez nie przejeżdżających. Powinna zatem być:

- **odporna na niszczenie końskimi kopytami**. Jeżeli most jest drewniany, powinien być wykonany wyłącznie z drewna o dużej twardości i trwałości lub wyłożony dodatkowym materiałem, który co jakiś czas można wymienić na nowy bez konieczności naruszania konstrukcji obiektów inżynierskich;
- **na tym samym poziomie, co szlak konny**;
- **wykonana z materiałów charakteryzujących się dobrą przyczepnością i mieć właściwości antypoślizgowe**. Lite drewno bez frezowań nie jest wskazane, gdyż pod wpływem wody staje się śliskie. Jednym ze sposobów polepszenia przyczepności drewna jest frezowanie lub pomalowanie ich specjalną masą, zwiększającą uziarnienie nawierzchni;
- **matowa i nie tworzyć w słońcu refleksów świetlnych**;
- **w tym samym kolorze**, co nawierzchnia szlaku konnego. Jeżeli kolor nawierzchni szlaku jest inny niż nawierzchni mostu lub kładki, wskazane jest, aby ich nawierzchnia zaczynała się wcześniej i stanowiła element nawierzchni szlaku konnego. Innym rozwiązaniem przyjaznym dla konia jest pokrycie nawierzchni mostu cienką warstwą piasku/żwiru podobnego do nawierzchni szlaku konnego;
- **pozbawiona szczelin i szpar szerszych niż 2 cm**.

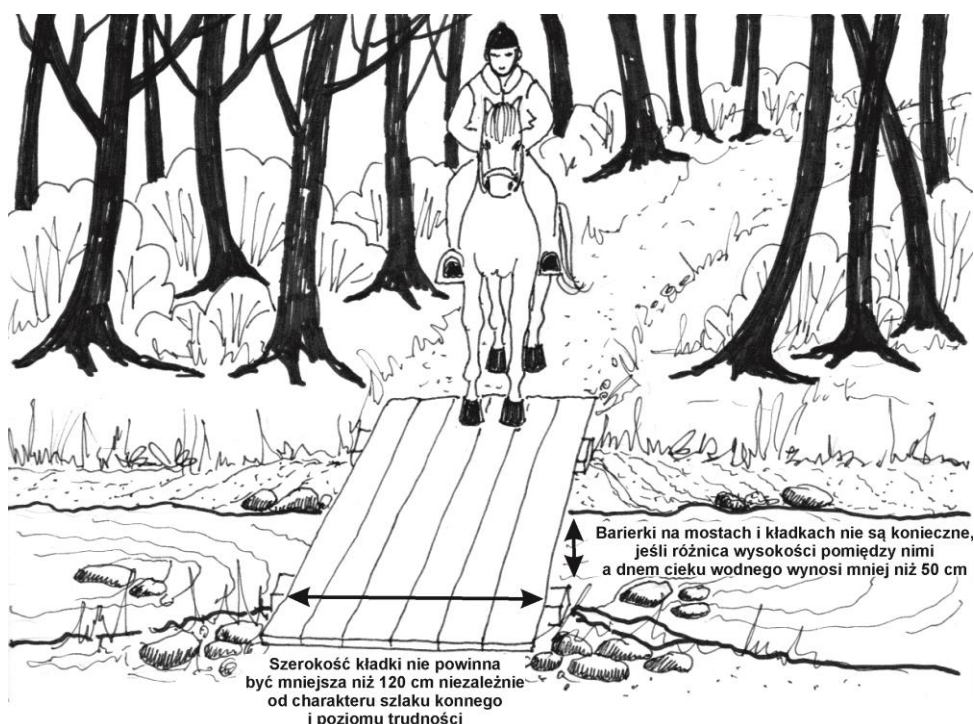
Mosty i kładki mogą mieć bariery ochronne w postaci barierek. Mogą one zarówno zwiększać, jak i zmniejszać poziom bezpieczeństwa turystów konnych. Bariery nie są wymagane, gdy konstrukcja mostów i kładek jest zawieszona na tyle nisko nad lustrem wody, że koń swobodnie może zarówno wskoczyć na nią, jak

i z niej zeskoczyć. Oznacza to, że **mosty do 50 cm nie muszą mieć montowanych barierek**. Korzyści z zamontowania barier ochronnych na mostach zawieszonych powyżej 50 cm nad taflą wody mogą być jednak większe niż ewentualne zagrożenia. Wówczas barierki te powinny:

- mieć wysokość około 120–140 cm. Im mosty są wyższe w stosunku do poziomu gruntu, tym bariery ochronne też powinny być wyższe;
- być wykonane z trwałego i solidnego materiału oraz mieć zaokrąglone wszystkie krawędzie;
- mieć barierki pośrednie, zamocowane pomiędzy górną barierką a nawierzchnią mostu. Najkorzystniejszym rozwiązaniem byłoby, aby odległość pomiędzy poszczególnymi barierkami poprzecznymi wynosiła około 40 cm;
- wystawać około 30 cm przed i za konstrukcję mostu, tj. zaczynać się wcześniej niż przestrzeń samego mostu.

Nie ma konieczności, aby mosty i kładki zlokalizowane na szlakach konnych miały **szyny odbojowe**; decyzja o ewentualnym ich instalowaniu powinna być każdorazowo rozpatrywana indywidualnie. Jeżeli mają być montowane, wówczas wskazane jest, aby:

- były tworzone wyłącznie w miejscach potencjalnie niebezpiecznych, gdzie nie ma możliwości montażu np. barierek;
- zgodnie z obowiązującym prawem miały wysokość około 7 cm.

Rys. 17. Propozycja konstrukcji kładki nad rowem okresowo prowadzącym wody o różnicy poziomów pomiędzy szlakiem konnym a najgłębszym miejscem obiektu wodnego poniżej 50 cm

Rys. 18. Propozycja konstrukcji mostu nad ciekim wodnym o różnicy poziomów pomiędzy szlakiem konnym a najgłębszym miejscem obiektu wodnego powyżej 50 cm

14. Urządzenia obsługi ruchu turystycznego towarzyszące szlakom konnym

14.1. Zagadnienia ogólne

Urządzenia obsługi ruchu turystycznego towarzyszące szlakom konnym powinny podnosić komfort wypoczynku, być estetyczne i trwałe oraz bezpieczne dla ludzi i zwierząt. **W obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych powinny znajdować się: ławki, stoły, ławostoly, wiaty, pojemniki na śmieci, paleniska na ognisko, ale również zagrody popasowe, koniowiązy, a niekiedy i bloki do wsiadania/zsiadania.**

Zasadniczymi zagadnieniami dla prawidłowego funkcjonowania szlaków konnych są: lokalizacja, dobór typu i wyglądu poszczególnych urządzeń obsługi ruchu turystycznego. Urządzenia źle zlokalizowane czy dobrane mogą nie tylko niepotrzebnie ograniczać przestrzeń komunikacyjną, zagrażać bezpieczeństwu jeźdźców i koni, ale nawet niekorzystnie wpływać na funkcjonalność całego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego. Efektem źle dobranej infrastruktury może być generowanie dodatkowych, nieplanowanych kosztów czy zaburzenie estetyki krajobrazów leśnych. Ponadto z uwagi na czuły zmysł wzroku i słuchu konia wskazane jest, aby urządzenia towarzyszące szlakom konnym pozbawione były elementów metalowych i błyszczących, które mogłyby powodować olśnienia i płoszyć konie.

Niezależnie od rodzaju urządzeń obsługi ruchu turystycznego rozmieszczanych w lesie należy pamiętać, że:

- **muszą być bezpieczne dla jeźdźców, koni oraz dzikich zwierząt.** Nie mogą powodować urazów i uszkodzeń ciała lub innych cierpień. Powinny być wykonane z materiałów nieszkodliwych dla zdrowia zwierząt oraz nadających się do czyszczenia i odkażania. Nie mogą mieć ostrokrawędzistych elementów, o które można się np. zahaczyć, skaleczyć, co oznacza, że np. wszystkie śruby, kołki i inne wystające z boku, z góry i z dołu elementy konstrukcyjne są potencjalnie niebezpieczne. Nie powinny one wystawać poza zewnętrzną krawędź jakiegokolwiek urządzenia obsługi ruchu turystycznego.

Jednym ze sposobów na zwiększenie bezpieczeństwa jest uzyskanie stosownych atestów⁸⁰ zgodnych z Polskimi Normami. Należy jednak podkreślić, że zgodnie z art. 5 ust. 3 ustawy o normalizacji z dnia 12 września 2002 r. (Dz. U. Nr 169, poz. 1386, z późn. zm.) **stosowanie Polskich Norm jest dobrowolne** i należy je traktować jako dokumenty techniczne, a nie przepisy prawa. Wskazują one na jeden ze sposobów spełnienia wymagań wynikających z aktualnych przepisów prawa, ale nie

⁸⁰ Atesty bezpieczeństwa – z uwagi na różny charakter i przeznaczenie urządzeń mogą one spełniać różne parametry techniczne, a zatem mogą podlegać różnym Polskim Normom.

jedyny. Producenci nie mają zatem obowiązku uzyskiwania od instytucji certyfikujących atestów na produkowanie i dystrybuowanie produktu (więcej: rozdział 7).

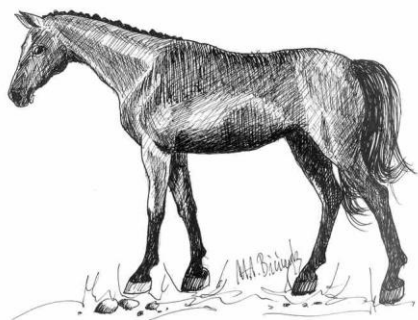
Zgodnie z opinią Głównego Inspektoratu Weterynarii z dnia 15 stycznia 2014 r. (zn. spr. GIWz-410-352/2013) **nie ma również obowiązku wykonywania atestów weterynaryjnych w odniesieniu do urządzeń przeznaczonych dla koni**. Szczególną uwagę należy jednak zwrócić na rodzaj preparatów impregnujących urządzenia wykonane z drewna, aby nie zagrażały zdrowiu zwierząt (więcej: rozdział 8);

- **urządzenia obsługi ruchu turystycznego w obrębie danej jednostki organizacyjnej PGL LP powinny pasować do lokalnego krajobrazu i charakteru otoczenia**, w tym charakteru drzewostanu. **Mogą (choć w niektórych wypadkach nie powinny) mieć różną formę, wielkość i kształt**. Nie mogą natomiast swoim kształtem, gabarytami zdominować krajobrazów leśnych i wyróżniać się spośród innych urządzeń znajdujących się w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Powinny być zbudowane z lokalnie występujących materiałów, które nie będą poddawane skomplikowanym obróbkom technicznym. Nie powinny być również pomalowane kolorowymi farbami, lakierami itp. Kolor urządzeń powinien być możliwie naturalny. Jednocześnie **wszystkie urządzenia w obrębie danego np. miejsca odpoczynku powinny być wizualnie podobne i stanowić spójną całość**;
- urządzenia powinny być wykonane z **trwałego, twardego, okorowanego i zaimpregnowanego drewna**, np. dębowego, akacjowego itp., z uwzględnieniem lokalnych tradycji budowlanych oraz nowoczesnych technik i technologii budownictwa, chyba że inaczej zapisano w kolejnych podrozdziałach;
- wokół każdego urządzenia obsługi ruchu turystycznego zawsze powinna znajdować się **strefa manewrowania**, czyli przestrzeń wolna od jakichkolwiek przeszkód i barier komunikacyjnych, o szerokości minimum 120 cm, chyba że inaczej zapisano w kolejnych podrozdziałach. Jednocześnie strefa danego urządzenia nie powinna nachodzić na strefę manewrową innych urządzeń lub strefę komunikacyjną szlaku konnego;
- **urządzenia powinny być zlokalizowane w bezpiecznym miejscu**, być odsunięte od obiektów wklęsłych i wypukłych, np. zboczy, skarp, klifów, wychodni skalnych, zbiorników wodnych i innych potencjalnie niebezpiecznych miejsc o minimum 3 m, chyba że inaczej zapisano w kolejnych podrozdziałach;
- nad urządzeniami obsługi ruchu turystycznego **nie powinny zwisać gałęzie niżej niż 3 m nad poziomem gruntu**;
- **wszystkie urządzenia przeznaczone dla turystów powinny uwzględniać potrzeby i ograniczenia osób niepełnosprawnych ruchowo** (więcej: W. Kacprzyk, „Las bez barier – obiekty terenowe”, ORWLP 2013);
- nawierzchnia pod urządzeniami powinna mieć **dobrze parametry odwodnienia gruntu i być zabezpieczona przed tworzeniem się wydeptów i kałuż**, tj. być twarda i stabilna, a materiał zastosowany do utwardzenia powinien być zgodny z charakterem zagospodarowania terenu oraz regulacjami dotyczącymi użytkowania gruntów leśnych, oraz bezpieczna dla koni (więcej: rozdział 13.4);

- nawierzchnia pod urządzeniami obsługi ruchu turystycznego powinna być **pozbawiona jakichkolwiek przeszkód terenowych, np. korzeni, kamieni itd.**;
- **pochylenie poprzeczne i podłużne strefy manewrowej w obrębie urządzeń obsługi ruchu turystycznego nie powinno przekraczać 2% w żadnym kierunku.** W sytuacjach wyjątkowych dozwolone jest pochylenie nawierzchni 3%, ale tylko wówczas, gdy wiąże się to z prawidłowym odprowadzaniem wód opadowych.

Z punktu widzenia bezpieczeństwa turystów i zwierząt **konieczny jest systematyczny, stosowny do natężenia ruchu turystycznego dozór stanu wszystkich urządzeń obsługi ruchu turystycznego.** Do tego celu można wykorzystać propozycję wzoru formularza okresowej kontroli (więcej: załącznik nr 3). Formularz taki może stać się (w przypadku roszczeń użytkowników szlaków) dokumentem potwierdzającym dochowanie należytej staranności jednostek organizacyjnych PGL LP w bezpiecznym udostępnianiu lasu.

14.2. Bramy do lasu (wjazdowe) na szlak konny

Bramy do lasu są ważną infrastrukturą pełniącą funkcję informacyjno-porządkową. Są one konieczne z punktu widzenia bezpieczeństwa turystów konnych, jednostki udostępniającej dany teren, a szczególnie organizatora wypoczynku.

Bramy powinny znajdować się **na początku/końcu szlaków**, tj. przy wjazdach/wyjazdach do/z lasu, ewentualnie przy wejściach na teren poszczególnych powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych. Powinny być wyposażone m.in. w tablice informacyjne z regulaminem użytkowania szlaku, w tym informację o podmiocie odpowiedzialnym za utrzymanie szlaku, w symbol szlaku konnego zgodny z obowiązującą „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP”, logo PGL LP, nazwę nadleśnictwa, kierunkowskazy i inne (więcej: rozdział 16). Dodatkowo mogą mieć mapy, napis „Wjazd do lasu”, podaną odległość do najbliższego powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego oraz w uzgodnieniu z właściwym miejscowo komendantem powiatowym (miejskim) Państwowej Straży Pożarnej tablice informacyjne i ostrzegawcze dotyczące zabezpieczenia przeciwpożarowego lasu – zgodnie z „Instrukcją ochrony przeciwpożarowej lasu”.

Bramy do lasu mogą mieć dwojaką formę:

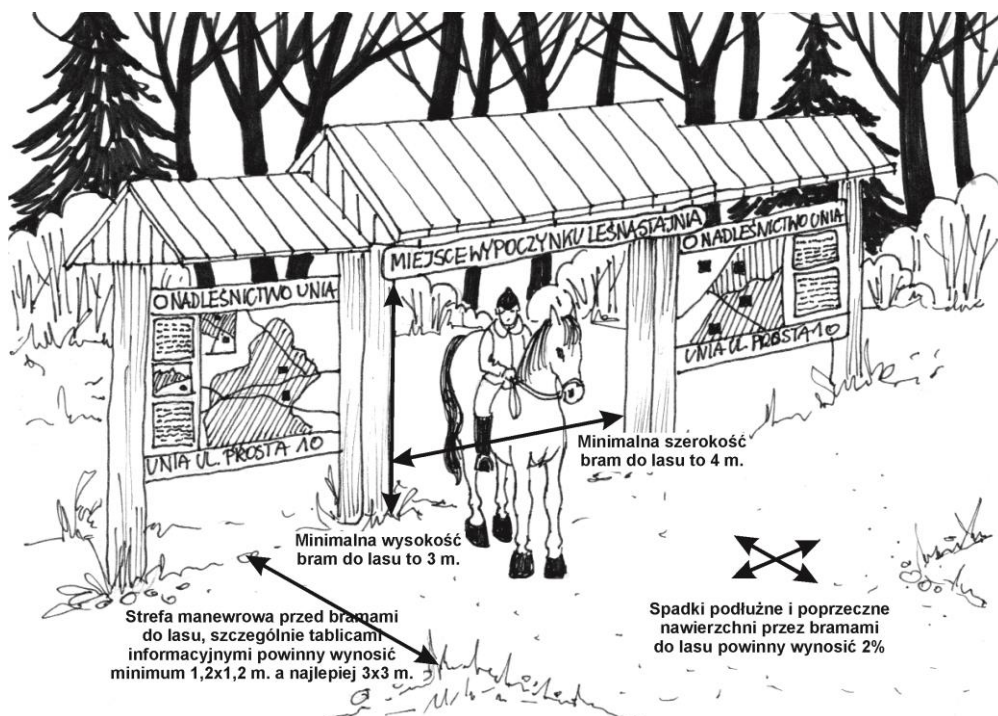
- **tradycyjną** o konstrukcji wspartej na dwu lub większej liczbie słupów, pomiędzy którymi prowadzony jest korytarz szlaków konnych;
- **formę znaku witającego turystów**, znajdującego się po jednej stronie trasy, wspartego np. na jednym słupie.

Niezależnie od konstrukcji, charakteru szlaku konnego oraz jego poziomu trudności, zawsze muszą pozwalać na bezpieczny i komfortowy przejazd przez nie lub obok nich (więcej: rozdział 13.5). Ponadto ze względów bezpieczeństwa muszą **umożliwiać wjazd na teren lasu pojazdom straży pożarnej, leśnej czy służb ratunkowych**. Jeżeli mają formę tradycyjną, rozpartą na dwu lub kilku słupach

stojących nad szlakiem, **wysokość konstrukcji nie powinna być niższa niż 3 m oraz węższa niż 4 m**. Problem taki nie istnieje wtedy, gdy tworzy się bramy do lasu w formie znaku witającego, ustawionego z boku szlaku konnego.

Projektując bramy do lasu, należy pamiętać, że ich usytuowanie oraz konstrukcja i materiały, z których są wykonane, nie mogą zagrażać **zdrowiu, życiu koni i jeźdźców** (więcej: rozdział 14.1). Powinny ponadto pozwalać na komfortowy dostęp jeźdźców do informacji na nich zamieszczonych. Należy zatem zadbać o to, aby:

- **bramy do lasu były wysokie i widoczne z daleka**, znajdowały się w dogodnym miejscu, łatwym do zlokalizowania w terenie, dającym orientację przestrzenną i wyobrażenie o danym miejscu;
- swoją formą, wielkością i kształtem **pasowały do pozostałych urządzeń obsługi ruchu turystycznego** znajdujących się w obrębie danego powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego czy miejsca;
- przed bramami znajdowała się **strefa manewrowa** nie nachodząca na korytarz szlaku. Strefa ta powinna wynosić minimum 1,2 x 1,2 m, a najlepiej 3 x 3 m na całej szerokości bramy, szczególnie przed tablicami informacyjnymi;
- konstrukcja bram pozwalała zamontować tablice informacyjno-porządkowe możliwe do przeczytania **zarówno podczas dosiadanania konia⁸¹, jak i stojąc przed nimi**. Litery, znaki i grafika powinny być czytelne z odległości 1–2 m.

⁸¹ Wzrok turysty konnego siedzącego w siodle znajduje się mniej więcej na wysokości 2,5 m.

Rys. 19. Propozycja konstrukcji bramy do lasu wspartej na kilku słupach

Rys. 20. Propozycja konstrukcji bramy do lasu w formie znaku witającego

14.3. Szlabany na szlakach konnych

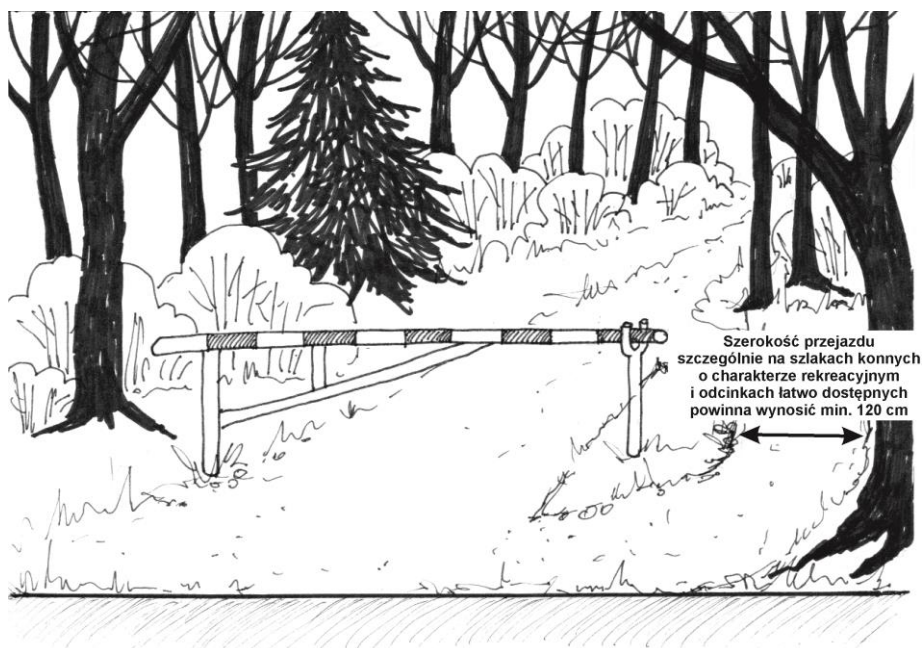
Główną funkcją szlabanów jest ograniczenie ruchu, w tym i rodzaju użytkowników korzystających z dróg leśnych. Na ogół są one ustawiane na wjeździe do lasu i mogą mieć różną konstrukcję. Szlabany montowane dziś w polskich lasach nie są dedykowane turystyce konnej, a zatem nie mają specjalnych dostosowań dla jeźdźców. Niezależnie jednak od ich konstrukcji należy pamiętać, że **zawsze mogą stanowić utrudnienie w przejazdach konnych i stwarzać ewentualne zagrożenie dla bezpieczeństwa turystów i koni, szczególnie dla początkujących jeźdźców**. Dlatego ważne jest, aby szlaki konne o łatwym poziomie trudności były tak wytyczane, aby w miarę możliwości nie znajdowały się w ich obrębie jakiegokolwiek przeszkody o charakterze stałym. W obrębie pozostałych szlaków liczba tradycyjnych szlabanów stosowanych w lasach powinna być ograniczona do niezbędnego minimum i gwarantować jednocześnie bezpieczny przejazd obok nich.

Szlabany na szlakach konnych powinny spełniać wymogi zapisane w rozdziale 14.1, a ponadto:

- **szerokość przejazdu konnego obok szlabanu, niezależnie od jego konstrukcji, powinna wynosić minimum 120 cm.** Jest to szczególnie istotne z punktu widzenia mało doświadczonych jeźdźców;
- **najwłaściwszym materiałem do budowy szlabanów, szczególnie wzdłuż pętli o charakterze rekreacyjnym, jest drewno.** Każde potrącenie metalowych szlabanów, np. kopytem końskim lub strzemieniem, może spowodować powstanie hałasu, który niekiedy może wywołać lęk i spłoszenie koni. Jeżeli istnienie tradycyjnych szlabanów na szlakach konnych jest konieczne, wskazane jest zabezpieczenie ich w miejscach, gdzie przejeżdża jeździec, np. gumą, która wygłuszy ewentualne dźwięki;
- przed szlabanami, z obu ich stron, **należy zapewnić dobrą widoczność** ich samych oraz innych ewentualnych przeszkód naturalnych i sztucznych występujących w ich obrębie. Z wyjątkiem szlabanów usytuowanych na drogach leśnych przy zjazdach z dróg publicznych, długość strefy

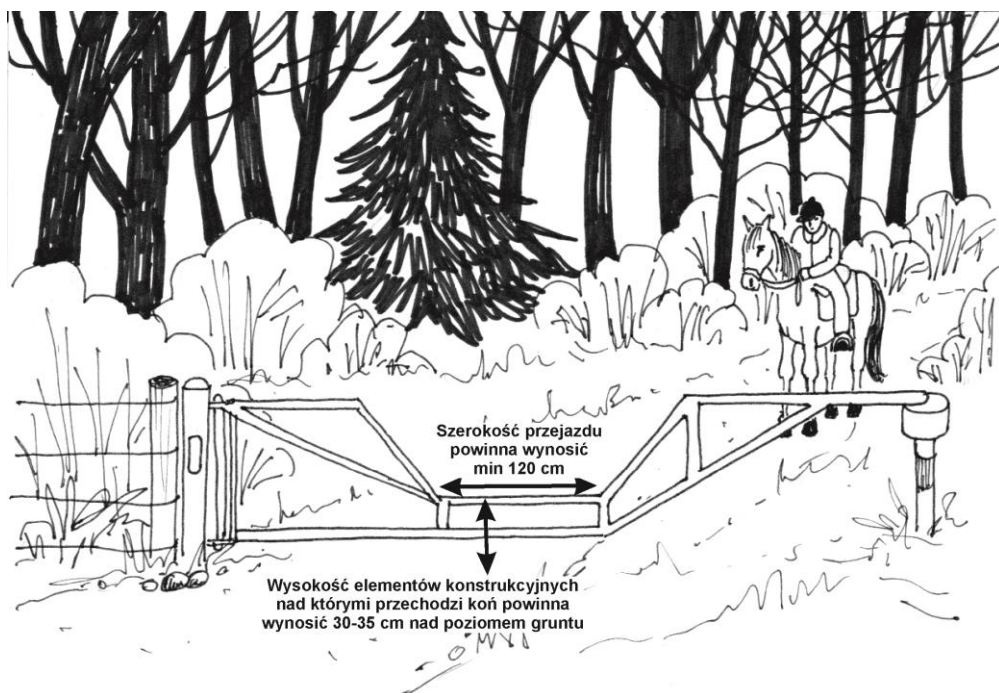
widoczności z każdej ze stron powinna wynosić **minimum 20 m**. Jednocześnie szlabany zlokalizowane przy zjazdach z dróg publicznych powinny być pomalowane farbą kontrastową w stosunku do tła danego wnętrza lasu. Dzięki temu zwiększy się ich widoczność, a tym samym i bezpieczeństwo turystów konnych;

- **nawierzchnia w obrębie szlabanów, w miejscach, gdzie znajdują się przejazdy dla koni**, powinna charakteryzować się dobrym **drenażem wód opadowych**. Aby zminimalizować problem gromadzenia się wody przed i za szlabanami, nawierzchnię można wysypać warstwą np. dolomitu (o minimum 15 cm grubości, znajdującą się 1,5 m zarówno przed, jak i za przeszkodą, na całej szerokości przejazdu). Należy jednak pamiętać, że nawierzchnia utwardzona kruszywem jest twarda i niekomfortowa z punktu widzenia uprawiania turystyki konnej i jej stosowanie należy ograniczyć do niezbędnego minimum (więcej: rozdział 13.4).

Rys. 21. Propozycja przejazdu obok tradycyjnego szlabanu leśnego

Alternatywą dla tradycyjnie stosowanych szlabanów w lasach mogą być szlabany otwierane o zmodyfikowanej części środkowej lub też otwierano-nieotwierane. W miejscach, gdzie istnieje potrzeba wprowadzenia bariery stałej, możliwe jest postawienie szlabanu nieotwieranego. Niezależnie od ich konstrukcji muszą one pozwalać na bezpieczny przejazd jeźdźców, czyli mieć szerokość przejazdu około 120 cm, natomiast wszystkie elementy konstrukcyjne, nad którymi się przejeżdża, powinny znajdować się na wysokości 30–35 cm nad poziomem gruntu.

Rys. 22. Szlaban otwierany o zmodyfikowanej konstrukcji dedykowany turystyce konnej

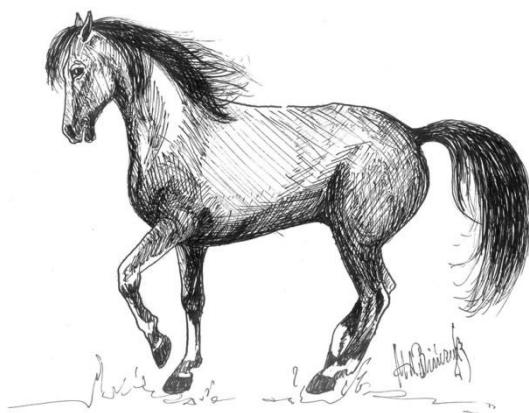

Rys. 23. Szlaban otwierano-nieotwierany dedykowany turystyce konnej

Rys. 24. Szlaban nieotwierany dedykowany turystyce konnej

14.4. Zagrody popasowe dla koni

Zagrody popasowe są pożądaną przez jeźdźców alternatywą dla koniowiazów. Mają one postać wydzielonej przestrzeni w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, np. miejsc odpoczynku, która pozwala na rozsiodłanie koni i pozostawienie ich na dłuższą chwilę luzem bez konieczności przywiązywania. Urządzenia te znacząco podnoszą komfort wypoczynku koni, pozwalając na swobodne ich poruszanie się, nie zmuszając koni do stania dłuższy czas w jednym miejscu.

Zagrody popasowe dla koni w obrębie szlaków konnych powinny spełniać wymogi zapisane w rozdziale 14.1 oraz inne natury ogólnej, wymienione poniżej:

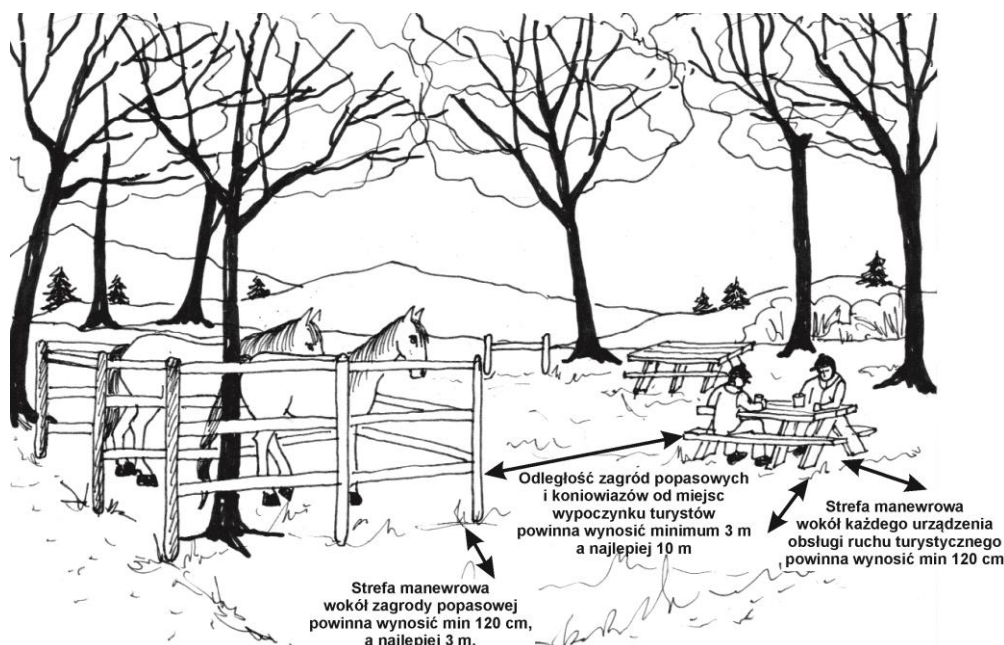
- wskazane jest, aby w **obrębie danego kompleksu leśnego i jego zespołu powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych znajdowała się minimum jedna zagroda popasowa. Z uwagi na komfort turystów konnych odległość pomiędzy poszczególnymi powierzchniowymi obiektami rekreacyjno-wypoczynkowymi z zagrodami popasowymi nie powinna być większa niż 30 km;**
- liczba zagród w obrębie danego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego powinna być uzależniona od natężenia ruchu konnego na danym terenie. Proponuje się, aby **liczba zagród była podobna do liczby ławostołów;**
- najkorzystniejsze ze względów ekonomicznych i konstrukcyjnych jest lokalizowanie zagród popasowych w postaci **zespołu dwóch boksów mających jeden wspólny bok.** Więcej boksów sąsiadujących ze sobą (niż dwa) nie jest wskazane ze względu na różne temperamenty zwierząt. Jeżeli istnieje potrzeba większej liczby boksów, proponuje się, aby zagrody były sytuowane zawsze w modułach po dwa boksy, ale w różnych miejscach w obrębie tego samego powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego;
- **zagrody popasowe mogą mieć zadaszenie, ale nie jest to konieczne;**
- tańszą alternatywą dla zagród popasowych może być wyznaczenie przez udostępniającego dany teren lub obiekt powierzchni, **gdzie dozwolony jest popas koni** z wykorzystaniem przywiezionego przez jeźdźców ogrodzenia przenośnego. Rozwiązanie to jest szczególnie polecane na

długodystansowych szlakach konnych, dzięki czemu znacząco obniży się koszt utrzymania i organizacji turystyki konnej oraz ograniczy liczbę urządzeń obsługi ruchu turystycznego zlokalizowanych w obrębie lasów. Warto jednocześnie pamiętać, że tam, gdzie znajdują się zagrody, nie muszą być sytuowane **koniowiązy** i odwrotnie (więcej: rozdział 14.6).

Zagrody popasowe najlepiej jest lokalizować:

- w lukach lub przerzedzeniach w drzewostanie, gdzie jest **zarówno słońce, jak i cień**. Wewnątrz poszczególnych boksów zagrody (z zachowaniem stref manewrowania) mogą rosnąć zatem pojedyncze drzewa;
- w miejscach **o suchym podłożu** (nie podmokłym). Nawierzchnia w obrębie zagród powinna być w postaci **gleby rodzimej porośniętej np. trawą, ewentualnie wysypanej piaskiem**. Powinna być **pozbawiona przeszkód naturalnych i sztucznych oraz niebezpiecznych elementów**, np. skał;
- w przestrzeni leśnej oddalonej od miejsc o niskiej odporności środowiska leśnego na niszczenie oraz gdzie rośnie np. trująca lub ciernista roślinność (więcej: rozdział 13.8);
- **w miejscach o płaskim ukształtowaniu terenu**. Zagrody popasowe powinny znajdować się na tym samym poziomie co teren bezpośrednio sąsiadujący z nimi;
- w miejscach, do których jest **możliwy dojazd** samochodem, np. służb leśnych;
- **w oddaleniu od szlaków konnych o minimum 5 m**. Dzięki temu nie będą tworzyć się zatory przy wprowadzaniu lub wyprowadzaniu koni z/do poszczególnych boksów zagród popasowych;
- **w widocznym miejscu z perspektywy przebywających na danym terenie turystów** (najlepiej w osi widokowej ławostółów). Ułatwi to nadzór nad końmi przebywającymi we wnętrzu zagród. Dobrą widoczność można osiągnąć np. poprzez stworzenie pasa podczyszczonej zieleni, której wysokość powinna wynosić 3 m;
- w oddaleniu od ławek, stołów, ławostółów o minimum 3 m, a najlepiej o 10 m (więcej: rozdział 15.2);
- w miejscach, do których można dojść z różnych stron. Wokół zagród popasowych powinna znajdować się **strefa manewrowa** pozwalająca na swobodne ich obejście. Przestrzeń ta powinna wynosić minimum 1,2 m, a najlepiej 3 m, i nie może być porośnięta krzewami, co najwyżej pojedynczymi drzewami, których korony będą na wysokości powyżej 3 m nad ziemią;
- **w pobliżu ujęć wody lub naturalnych cieków wodnych**. Z uwagi na odpowiedzialność organizatora turystyki za zdrowie turystów i koni proponuje się, aby w pobliżu wody zamieszczać informację⁸², że woda służy do celów gospodarczych, nie zaś do spożycia, a pojenie koni odbywa się jedynie na odpowiedzialność jeźdźców (więcej: rozdział 14.9).

⁸² Informacja ta może brzmieć: „Woda ze źródła jest niezdatna do spożycia przez ludzi i zwierzęta” lub „Woda może być wykorzystywana jedynie do celów gospodarczych”.

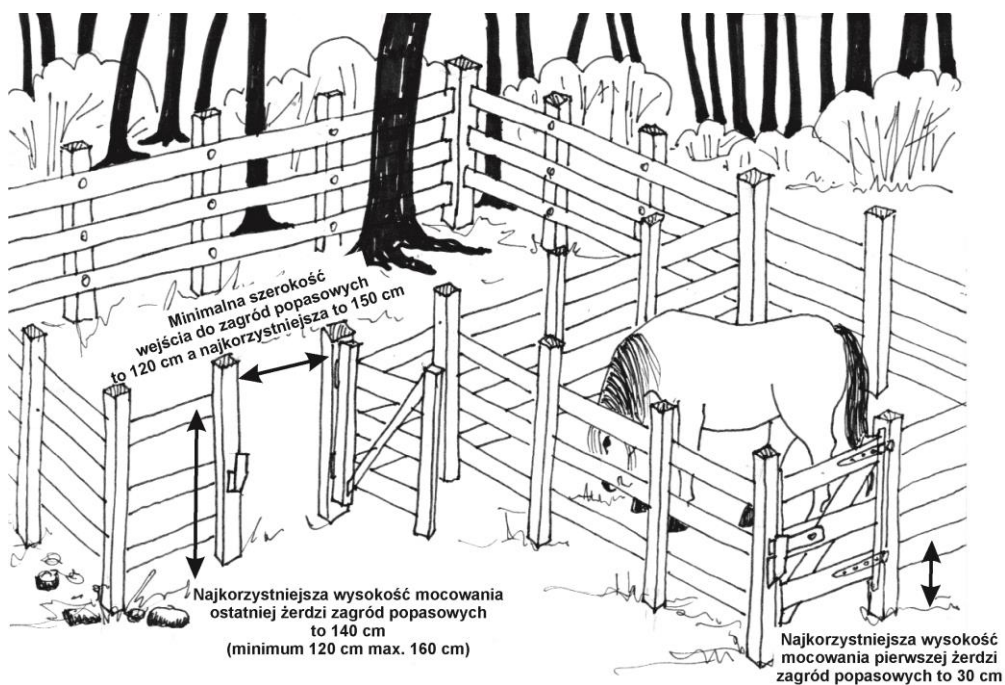
Rys. 25. Zagroda popasowa – propozycja lokalizacji w obrębie miejsc odpoczynku

Konstrukcja zagród popasowych powinna uwzględniać następujące parametry:

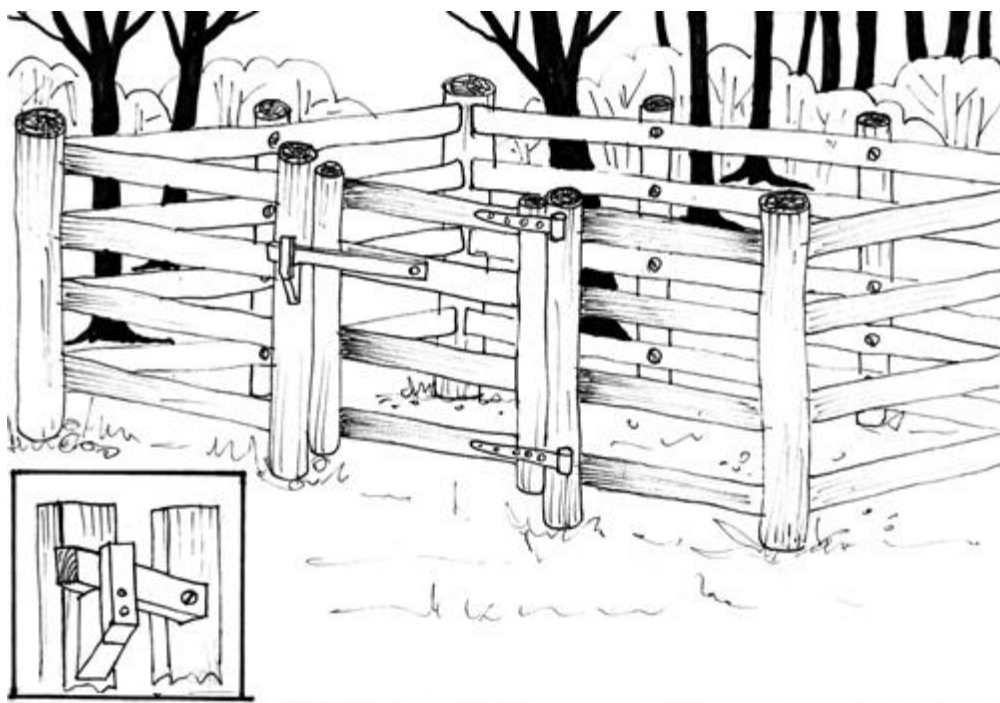
- muszą być bezpieczne dla koni i wykonane z materiałów nietoksycznych i nieszkodliwych dla zdrowia zwierząt oraz nadających się do czyszczenia i odkażania. Wskazane jest **budowanie ich z drewnianych bali lub desek**. Materiał ten, jeśli nie jest zaimpregnowany, charakteryzuje się małą wytrzymałością na gryzienie koni i działanie niekorzystnych warunków atmosferycznych, ale jest bezpieczny dla zwierząt (łatwiej np. zdemontować i uwolnić kończynę) oraz wizualnie spójny ze środowiskiem leśnym. **Dopuszczone jest pomalowanie drewnianych zagród preparatami, które zniechęcą konie do ich obgryzania.** Jedną z takich substancji jest dziegieć. Rozważyć można również zastosowanie repelentów, czyli środków odstraszających owady, gryzonie, również zwierzęta kopytne oraz inne. Repelenty nie powinny odstraszać ze względu na zapach, lecz jedynie na ich smak. Przykładem tego typu preparatu może być np. EMOL BTX czy Pellacol 10 PA;
- muszą być nie tylko technicznie, ale i optycznie **solidne, odporne na napór konia, uderzenia i podkopywanie końskimi kopytami oraz mechaniczne zużycie**. Konstrukcja musi być na tyle trwała, aby wytrzymała napór i szarpanie konia. Nie musi być przystosowana do jego przywiązywania, choć i taką sytuację można przewidzieć. Ze względów bezpieczeństwa oraz trwałości konstrukcji wskazane jest, aby w regulaminie korzystania z zagród podkreślić, że zakazuje się przywiązywania koni do poprzecznych żerdzi czy słupów konstrukcyjnych zagród z wyłączeniem miejsc do tego przeznaczonych. Elementy konstrukcyjne zagród popasowych, tj. **żerdzie**,

! powinny być wykonane z okorowanego drewna i mieć minimalną średnicę 10 cm oraz być przymocowane do słupów o średnicy minimum 15 cm, a najkorzystniej 20 cm i więcej. Słupki powinny powstać z trwałego i twardego drewna, np. dębowego, modrzewiowego, akacjowego, a żerdzie – z drewna świerkowego lub modrzewiowego, ewentualnie sosnowego. Jednocześnie, im mniej żerdzi, np. 3, tym ich średnica powinna być większa;

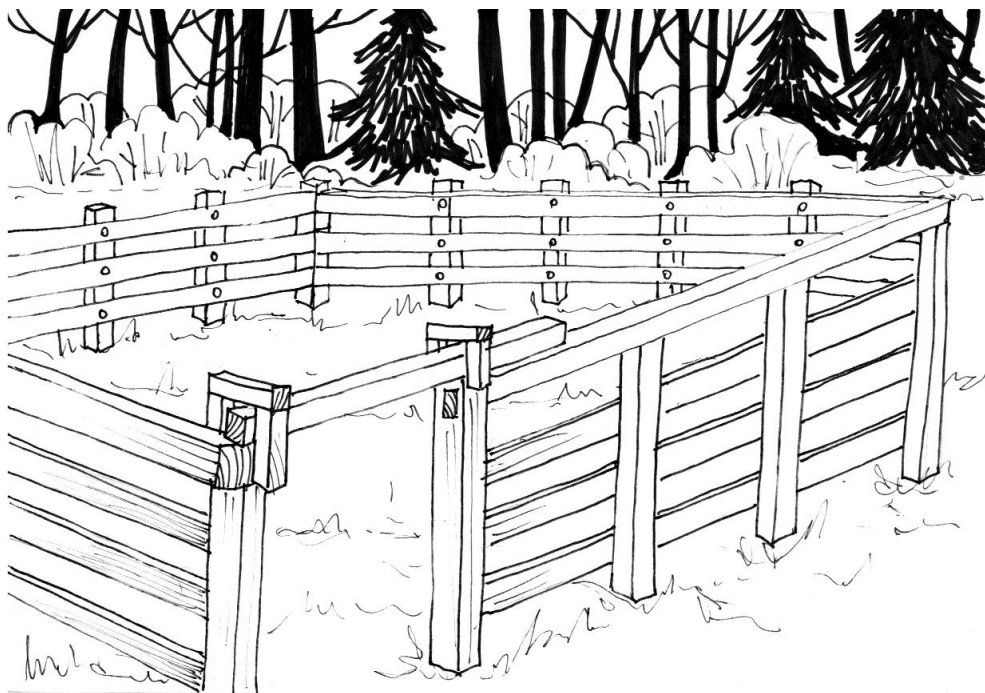
- **alternatywą** dla drewnianych zagród popasowych mogą być **metalowe ogrodzenia** o konstrukcji słupowo-żerdziowej wykonane z rur. Z estetycznych względów nie są one jednak polecane do stawiania w lesie, ponadto mogą powodować hałas i są trudne do demontażu w chwili, kiedy np. kopyto konia zaklinuje się pomiędzy elementami konstrukcyjnymi. Zaletami tego typu zagród popasowych są natomiast: wytrzymałość na opór i niszczenie przez konie, niskie koszty utrzymania oraz długa żywotność. Tworząc zagrody metalowe, należy jednak pamiętać, aby rury miały profil okrągły i średnicę około 10 cm (nigdy nie mniejszą niż 5 cm, zwłaszcza słupy konstrukcyjne);
- boksy jednej zagrody popasowej mogą mieć różną wielkość. Minimalny wymiar jednego boksu powinien wynosić **4 x 4 m**. **Im boks będzie większy, tym bezpieczniejszy i bardziej komfortowy dla koni;**
- zagrody powinny mieć **wysokość 1,2–1,6 m i 3–4 żerdzie** (belki poziome). Mniejsza ich liczba może spowodować, że zagroda będzie wyglądać mało stabilnie i niesolidnie, natomiast większa niż 5 zwiększa niebezpieczeństwo zaklinowania kopyta konia pomiędzy dwoma z nich. Najniższa z belek poziomych powinna być zamontowana nie niżej niż 30 cm nad poziomem gruntu;
- tworząc zagrody popasowe, należy zwrócić szczególną uwagę na **otwory, w których może zaklinować się np. końskie kopyto**. Dotyczy to szczególnie furtek/wejść do zagród. Otwory powinny być zawsze większe niż 5 cm;
- **słupki konstrukcyjne zagród popasowych powinny być tym głębiej wkopane w ziemię, im ogrodzenie będzie wyższe**, z uwzględnieniem stabilności gruntu;
- każdy boks w obrębie zagrody popasowej powinien mieć słupy w każdym narożniku oraz co 1,5–2,5 m pomiędzy nimi;
- wejście do każdego boksu powinno być oddzielne i mieć **szerokość minimum 1,2 m, a najlepiej około 1,5 m;**
- wejścia do boksów mogą być zamykane wrotami na zawiasach z rygłem lub tylko poprzeczną belką zasuwaną na wysokości około 1,2–1,4 m.

Rys. 26. Proponowane parametry zagród popasowych

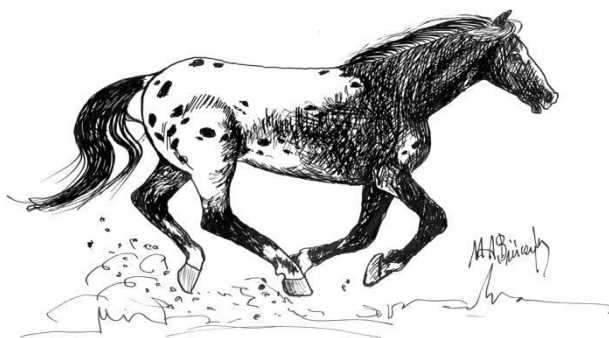

Rys. 27. Zamykane wejście do zagrody popasowej w postaci wrót z rygłem

Rys. 28. Zamykane wejście do zagrody popasowej w postaci poprzecznej przesuwanej belki

14.5. Ogrodzenia i bariery porządkowe

Ogrodzenia i bariery porządkowe mają na celu określenie funkcjonalności poszczególnych przestrzeni oraz ochronę turystów przed miejscami potencjalnie niebezpiecznymi. Mogą one być stawiane w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, szczególnie miejsc odpoczynku, parkingów leśnych, rozdzielając np. przestrzeń przeznaczoną na parkowanie samochodów od przestrzeni wypoczynkowej. **Ogrodzenia i bariery porządkowe powinny być stawiane jedynie wówczas, gdy są niezbędne i konieczne.**

Ogrodzenia i bariery porządkowe mogą być tworzone w różny sposób i mieć różną formę, np. leżących kłód drewna, głazów narzutowych, odłamków skalnych, słupków czy ziemnych kopców, nasadzeń roślinnych, ewentualnie typowych ogrodzeń, składających się z pionowych i poziomych żerdzi. **Ogrodzenia i bariery porządkowe nie powinny być elementami sztucznie dzielącymi przestrzeń lasu na mniejsze „wnętrza”.** Należy je stosować jedynie tam, gdzie jest to uzasadnione w związku z dbałością o bezpieczeństwo turystów konnych. Na przykład grodzenie miejsc odpoczynku, oddzielenie ich od terenów leśnych, często może być odbierane jako sztuczne, nie przynoszące żadnych efektów wymiernych poza zwiększeniem kosztów inwestycji.

Ogrodzenia i bariery porządkowe powinny być budowane jedynie w miejscach potencjalnie niebezpiecznych z uwzględnieniem zapisów rozdziału 14.1 oraz spełniać następujące parametry:

- powinny być **trwałe i solidne oraz bezpieczne zarówno dla ludzi, jak i dzikich zwierząt**. W środowisku leśnym preferuje się ogrodzenia i bariery porządkowe **wykonane z drewna**, ewentualnie materiału imitującego drewno⁸³. Wykorzystując do budowy materiał inny niż drewno, np. lokalny kamień lub inny materiał budowlany, zawsze należy dążyć do tego, aby w lokalnym krajobrazie wyglądał naturalnie. Kamienne bariery są

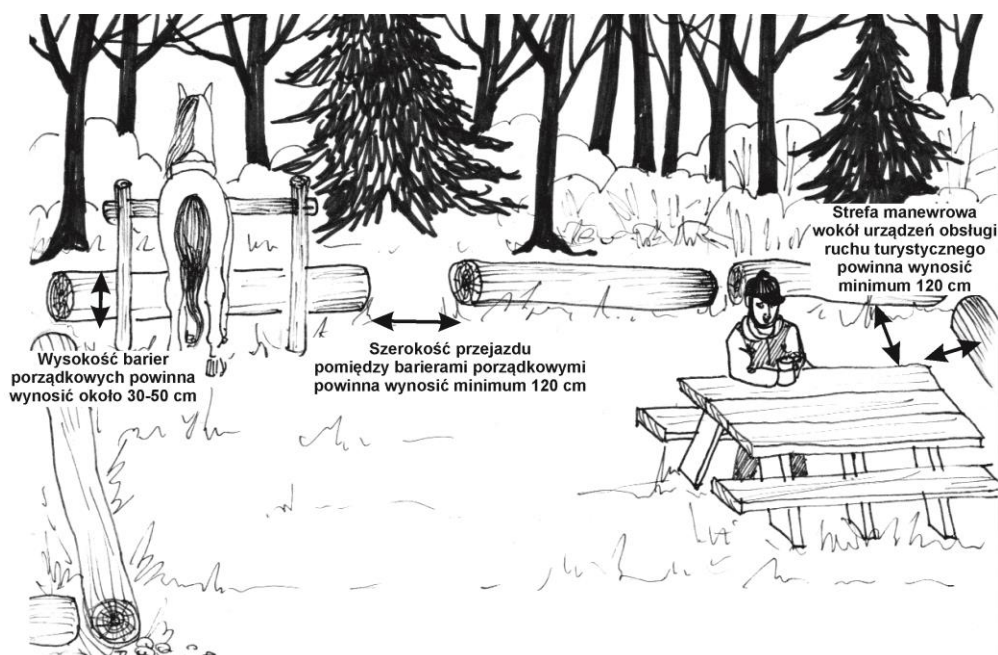
⁸³ Wskazane jest, aby wykorzystanie innych materiałów niż drewno było ograniczone do niezbędnego minimum.

szczególnie wskazane w obrębie miejsc widokowych, wizualnie eksponowanych;

- powinny być **lokalizowane w odległości minimum 1 m od miejsc potencjalnie niebezpiecznych**, np. zbocza czy skarpy;
- powinny mieć możliwość **wymiany pojedynczych, zniszczonych elementów**, bez konieczności demontażu całej konstrukcji;
- **szpary i szczeliny pomiędzy elementami konstrukcyjnymi ogrodzeń i barier porządkowych powinny być łatwe do oczyszczania i ponownego zaimpregnowania**. Nie powinny być zatem mniejsze niż 5 cm.

Z uwagi na konieczność zastosowania możliwie naturalnych, spójnych ze scenerią leśną ogrodzeń i barier porządkowych właściwym rozwiązaniem jest zastosowanie w pierwszej kolejności – **leżących kłód drewna**. Są one przydatne w miejscach, gdzie należy rozdzielić przestrzenie pełniące różne funkcje, np. wypoczynkową i manewrowania samochodem. Powinny one:

- być i wyglądać na masywne;
- sięgać **do wysokości około 30–50 cm nad powierzchnią gruntu**;
- być okorowane i wykonane z trwałego i twardego drewna, np. dębowego, modrzewiowego lub innego zaimpregnowanego;
- odległość pomiędzy barierami porządkowymi powinna uniemożliwiać przejazd między nimi samochodem, ale jednocześnie nie utrudniać ruchu konnego. Szerokość pomiędzy niektórymi z barier powinna wynosić minimum 1,20 m;
- być zamontowane w miejscach o dobrej widoczności.

Rys. 29. Przykłady ogrodzenia za pomocą leżących kłód drewna

Równie korzystnym rozwiązaniem jest zastosowanie **głazów narzutowych i odłamków skalnych**, wizualnie neutralnych, o ile tego typu głazy występują w okolicznym krajobrazie. Głazy takie powinny:

- być nieco wkopane w ziemię, co tym bardziej wtopi je w lokalny krajobraz;
- być **rozmessezone zarówno osobno, jak i w grupach, po kilka, ale ustawione w nieregularnych odstępach i nie w linii prostej**;
- odległość pomiędzy skałami powinna uniemożliwiać przejazd między nimi samochodem, ale jednocześnie nie utrudniać ruchu konnego. Szerokość pomiędzy niektórymi z nich powinna wynosić minimum 1,20 m;
- wystawać około 30–50 cm nad powierzchnią gruntu;
- powinny być montowane w miejscach o dobrej widoczności;
- być pozbawione ostrych krawędzi. Nie powinny to być zatem skały ciosane, łupane, lecz np. duże otoczaki.

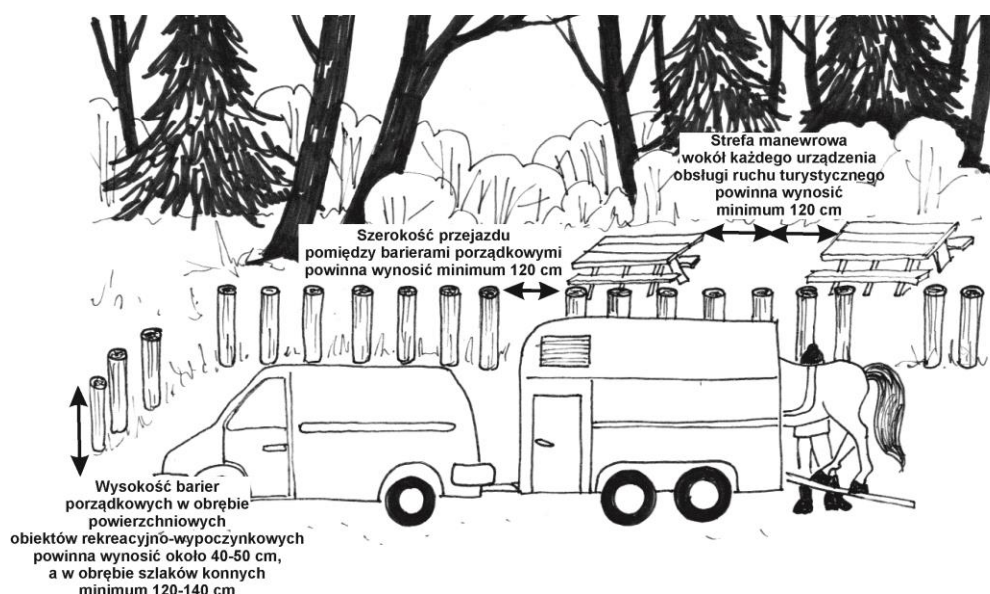
Rys. 30. Przykłady ogrodzenia za skał i odłamków skalnych

Słupki drewniane są dopuszczalne, choć nie są neutralne wizualnie w środowisku leśnym. Jeśli jednak będą one zastosowane, powinny:

- uniemożliwiać przejazd pomiędzy nimi samochodem, a jednocześnie nie utrudniać ruchu konnego. Szerokość pomiędzy niektórymi z nich powinna wynosić minimum 1,2 m;
- być rozstawione nieregularnie, tj. nie w linii prostej. Zneutralizuje się w ten sposób ich sztuczny wygląd;
- być zamontowane w nawierzchni mającej dobry drenaż wód opadowych. Z tego też względu miejsca wkopywania słupków powinny być wykorytowane, a spód zagłębienia uzupełniony materiałem żwirowym lub piaszczystym;
- być wykonane z trwałego i twardego, zaimpregnowanego drewna;
- mieć średnicę około 15 cm;

Szlaki konne w Lasach Państwowych

- mieć wysokość około 50 cm nad powierzchnią gruntu w miejscach, gdzie rzadko jeździć będzie siedzieć na koniu, np. w obrębie miejsc odpoczynku, oraz 1,2–1,4 m w obrębie szlaków konnych i przestrzeni komunikacyjnych. Zróżnicowanie wysokości wynika z potrzeby jak najmniejszej ich ingerencji w estetykę lokalnych krajobrazów oraz ograniczenia do minimum niebezpieczeństwa spadnięcia jeźdźcy na słupek;
- być wkopane na głębokość około 50 cm w ziemię;
- być skośnie ścięte na górze, aby woda z nich swobodnie spływała;
- być zamontowane w miejscach widocznych.

Rys. 31. Przykłady ogrodzenia za pomocą słupków ogrodzeniowych

Inną, alternatywną formą grodzenia terenu, jest zbudowanie **ziemnych kopców**. Ich zastosowanie jest uzasadnione na terenach leśnych o urozmaiconym ukształtowaniu terenu. Ziemne kopce powinny:

- mieć **nieregularny kształt, tj. zróżnicowaną wysokość, szerokość i długość**. Ich wysokość powinna wynosić 40–50 cm nad poziomem gruntu. Nie powinny one wyglądać sztucznie w przestrzeni leśnej. Z tego też względu powinny mieć kształt asymetryczny (ze stromym stokiem od strony potencjalnie niebezpiecznej, np. parkingu, i łagodnym po drugiej stronie);
- z uwagi na niebezpieczeństwo erozji wodnej i wietrznej kopce **powinny być porośnięte roślinnością charakterystyczną dla danego siedliska leśnego**. Wprowadzanie obcych gatunków należy ograniczyć do niezbędnego minimum i dopuścić jedynie w pobliżu ośrodków miejskich lub innych terenów zurbanizowanych;
- umożliwiać bezpieczny przejazd pomiędzy nimi. Odległość je dzieląca powinna wynosić minimum 1,2 m.

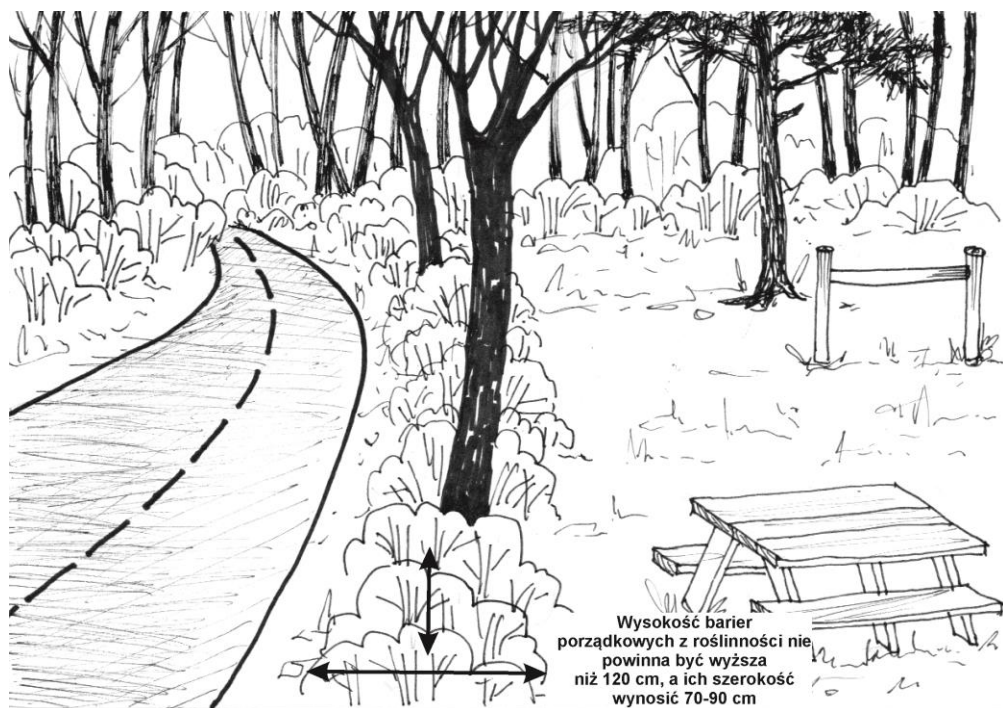
Rys. 32. Przykłady ogrodzenia za pomocą ziemnych kopców

Grodzić i zabezpieczać teren można również za pomocą **ściany z grup roślinności**. Roślinność wykorzystana do utworzenia tego typu ogrodzeń i barier ochronnych powinna:

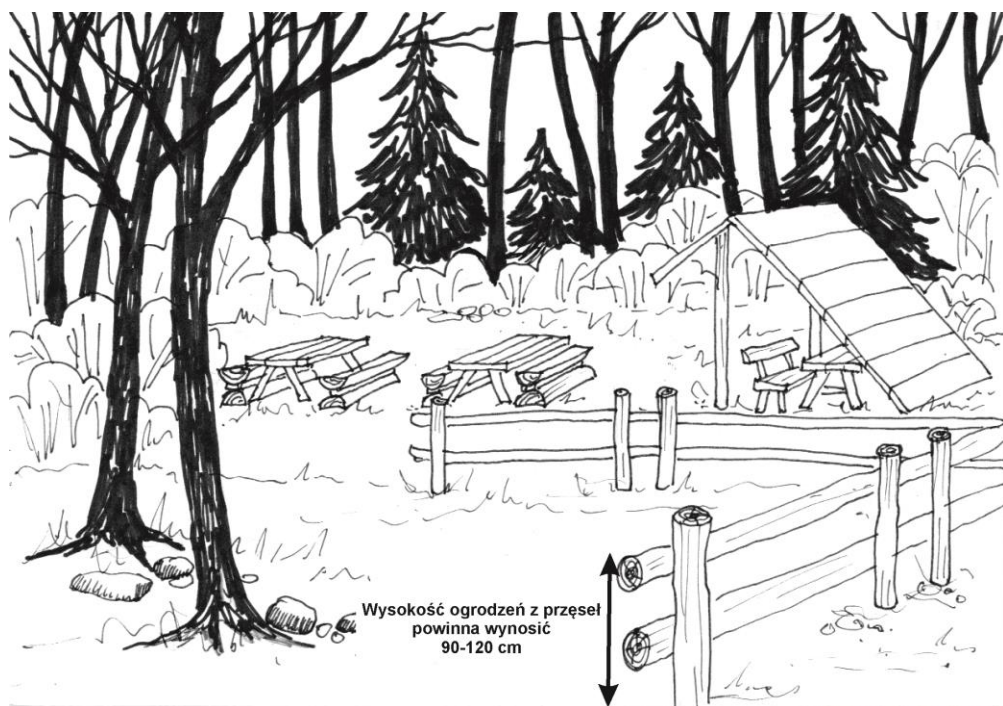
- mieć naturalny pokrój;
- **składać się z gatunków i odmian charakterystycznych dla danego siedliska leśnego;**
- mieć wysokość około 120 cm. W ramach danej grupy roślin mogą rosnąć krzewy i pojedyncze drzewa;
- mieć szerokość 70–90 cm, która zapewni fizyczny odstęp pomiędzy szlakami a potencjalnie niebezpiecznym miejscem.

Ostatnim zasadniczym typem urządzeń służących grodzeniu przestrzeni leśnych jest budowanie **ogrodzeń z pręseł**. Wskazane jest, aby ogrodzenia tego typu były:

- **wykonane wyłącznie z drewna;**
- miały formę niezbyt masywną wizualnie;
- bezpieczne i miały wysokość około 90–120 cm. Wyższe bariery mogą powodować zmniejszenie strefy widoczności, nie zwiększając poziomu bezpieczeństwa turystów.

Rys. 33. Przykłady ogrodzenia typu „żywa ściana”

Rys. 34. Przykłady ogrodzeń z przęseł w obrębie miejsc odpoczynku

14.6. Koniowiązy i belki do rozsiadłania koni

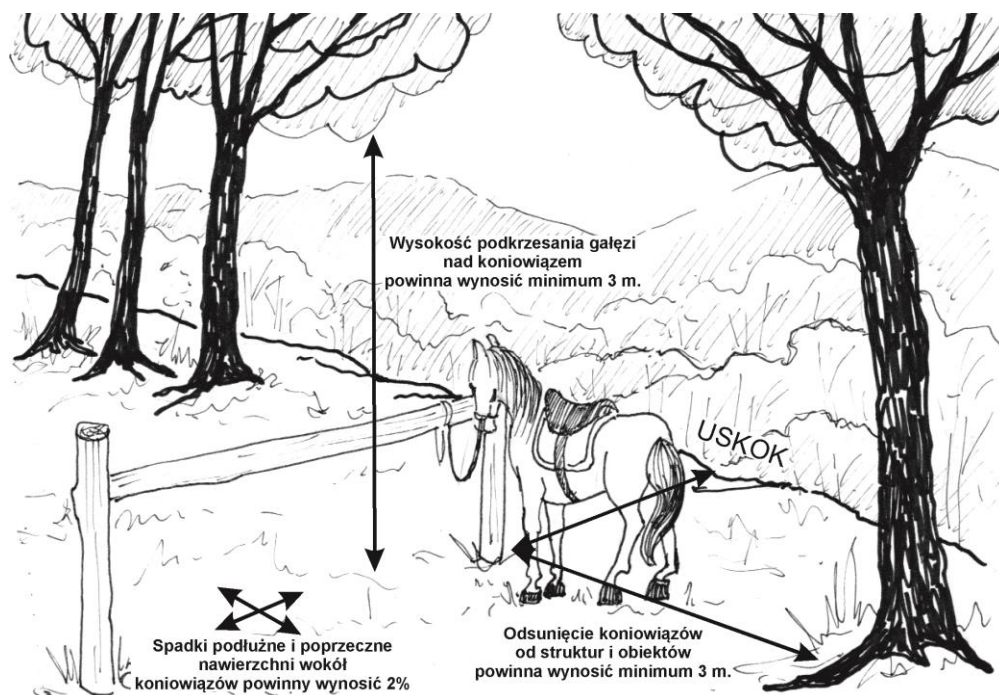
W lesie jest wiele drzew, do których można przywiązać konie, czy miejsc, gdzie można postawić lub powiesić siodło. **Organizując turystykę konną o wyższym standardzie, w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych zlokalizowanych wzdłuż szlaków konnych wskazane jest tworzenie koniowiązów i belek do rozsiadłania koni.** Ich budowa wiąże się z niższymi kosztami niż zagród popasowych, dlatego też powinny być tym częściej stosowane, im szlaki są rzadziej uczęszczane, charakteryzują się większym poziomem trudności oraz zawsze tam, gdzie nie ma zagród popasowych dla koni.

Belki do rozsiadłania koni, a szczególnie koniowiązy mogą mieć trójką formę: konstrukcji krótkich, długich lub umożliwiającą rozpięcie lin, do których przywiązuje się konie. Tworząc je, należy uwzględnić zapisy natury ogólnej, wskazane w rozdziale 14.1, oraz pamiętać, że:

- liczba koniowiązów powinna być uzależniona od intensywności ruchu konnego na danym terenie, a długość lub liczba belek do rozsiadłania koni uzależniona od liczby koni, które mogą jednorazowo wypoczywać w obrębie danego powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego. Proponuje się, aby **liczba koniowiązów krótkich była podobna do liczby ławostołów zlokalizowanych w obrębie danego miejsca odpoczynku,** o ile nie ma tam żadnej zagrody popasowej;
- wszystkie elementy koniowiązów służące do przywiązywania konia muszą **wytrzymywać napór i ciągnięcie przez konia** przy uwzględnieniu rozmiaru, masy i siły dorosłego konia, również odporności na pękanie i ścieranie materiału, z którego są wykonane. Powinny być wytrzymałe na napór o ciężarze 700 kg. Elementy konstrukcyjne belek do rozsiadłania koni mogą być natomiast delikatniejsze. Belki służące do rozsiadłania koni nie muszą wytrzymywać naporu i ciągnięcia konia, służą one jedynie do powieszenia kilku kompletów siodła, ogłowia itd. Wskazane jest, aby średnica belki wynosiła około 5 cm i w jej obrębie znajdowały się haki na powieszenie ogłowia;
- wygląd koniowiązów i poziomych belek służących do rozsiadłania koni nie może zaburzać naturalnych krajobrazów leśnych. Nie powinny być wykonywane z materiałów obcych dla danego terenu. **Najwłaściwszym materiałem jest drewno.** Jest ono nie tylko lepsze z estetycznego punktu widzenia, ale również akustycznie bardziej przyjazne dla konia. Aby

zniechęcić konie do obgryzania elementów drewnianych, wskazane jest pomalowanie koniowiazów oraz ewentualnie belek służących do rozsiodłania koni specjalnymi lakierami lub innymi preparatami, np. EMOL BTX czy Pellacol 10 PA. Stal powinna być wykorzystywana jedynie w szczególnie uzasadnionych przypadkach;

- koniowiazy powinny mieć **wysokość minimum 80 cm, maksymalnie 120 cm, natomiast belki na powieszenie siodła nie powinny być wyżej niż 90 cm nad ziemią;**
- **wokół koniowiazów powinna znajdować się strefa manewrowa, z każdej ich strony, o szerokości minimum 120 cm.** W wypadku belek służących do rozsiodłania koni ważny jest dostęp do nich tylko z jednej strony. Jednocześnie strefy manewrowe urządzeń obsługi ruchu turystycznego, np. ławostolów, nie mogą nachodzić na inne przestrzenie komunikacyjne, np. koniowiazu. Odstęp ten jest konieczny z uwagi na bezpieczeństwo koni i turystów;
- koniowiazy powinny mieć **zabezpieczenia boczne uniemożliwiające zsunięcia się uwiąz z poziomej belki na pionowy słupek konstrukcyjny;**
- **koniowiazy powinny być montowane w miejscach charakteryzujących się dobrą widocznością,** aby jeźdźcy podczas wypoczynku swobodnie mogli nadzorować zachowania koni. Nie jest wskazane stawianie koniowiazów tak, aby koń miał ograniczoną widoczność. Warunek ten nie jest konieczny w przypadku belek służących do rozsiodłania koni, choć z uwagi na koszt siodła, ogłowia i innych elementów powinny one być również widoczne np. z ławostolów zlokalizowanych na terenie danego miejsca odpoczynku;
- **nad koniowiazami oraz belkami służącymi do rozsiodłania koni może znajdować się zadaszenie.** Korzystniejszym rozwiązaniem jest stawianie ich w cieniu pobliskich drzew;
- **nawierzchnia** w obrębie koniowiazów powinna być glebą rodzimą, porośniętą trawą pozbawioną roślin trujących dla konia, ewentualnie piaszczystą o dobrych parametrach drenujących.

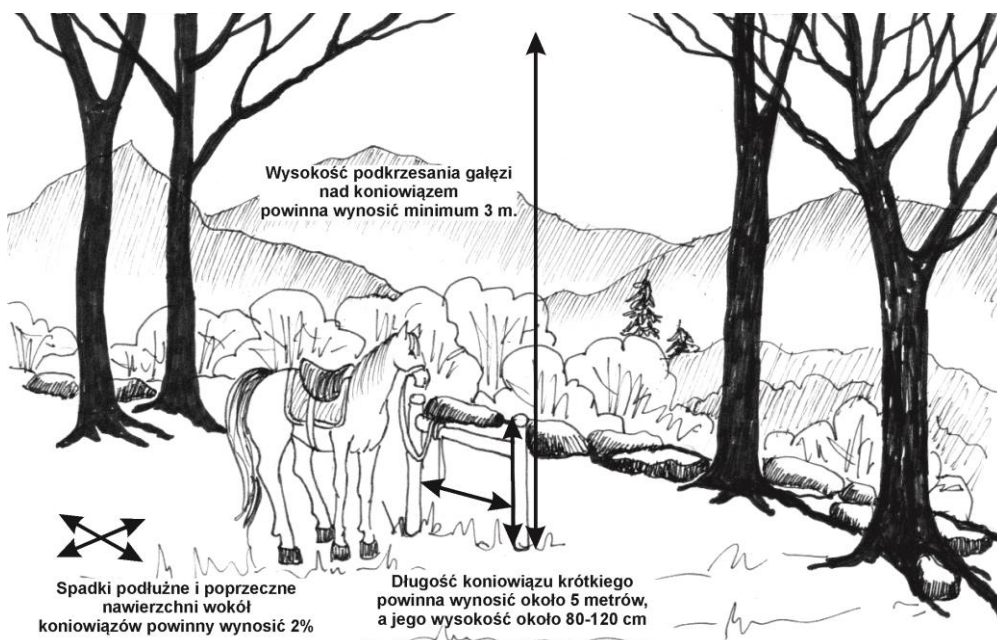
Rys. 35. Lokalizacja koniowiażów w odniesieniu do innych elementów przestrzeni leśnej

Istnieją trzy rodzaje koniowiażów proponowane do stawiania w lesie. Najczęściej stosowaną formą tego typu urządzeń są **koniowiazy krótkie**. Są to **proste belki drewniane**; każda z nich powinna wytrzymywać napór i ciągnięcie konia o wadze 700 kg. Belki te powinny służyć do przywiązania maksymalnie dwóch koni oraz spełniać poniższe wymagania:

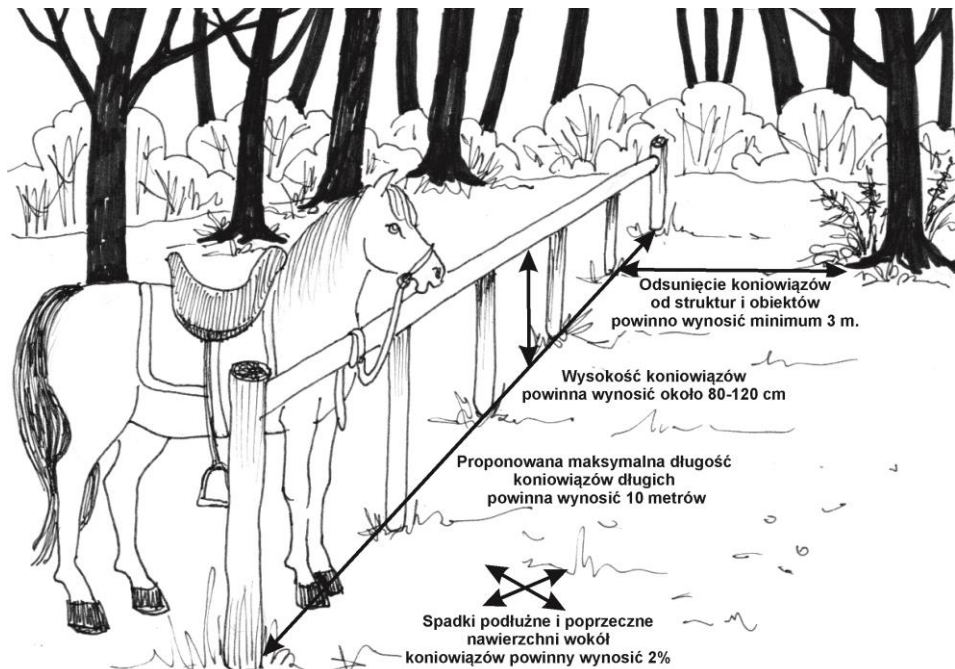
- długość drewnianej belki nie powinna przekraczać 5 m,
- średnica belki nie powinna być mniejsza niż 10 cm,
- belka poprzeczna powinna być zamontowana na wysokości 80–120 cm nad poziomem gruntu,
- pionowy słupek konstrukcyjny powinien wystawać ponad poziomą belkę koniowiażu. Pozwoli to uniknąć zsuwania się i spadania uwiązów na ziemię.

Drugą formą koniowiażów mogą być tzw. **koniowiazy długie**. Są to proste belki, przystosowane do przywiązania kilku koni. Mogą one być z drewnianych bali, ale w tym przypadku niekiedy uzasadnione jest wykonanie ich z metalowych rur. Ze względów bezpieczeństwa:

- długość koniowiażu nie powinna przekraczać 10 m;
- koniowiazy metalowe powinny mieć średnicę 8–10 cm, natomiast drewniane – być wykonane z litego, twardego drewna o średnicy minimum 15 cm;
- belka poprzeczna powinna być zamontowana na wysokości 80–120 cm;
- pionowy słupek konstrukcyjny powinien wystawać ponad poziomą belkę koniowiażu. Pozwoli to uniknąć zsuwania się i spadania uwiązów na ziemię.

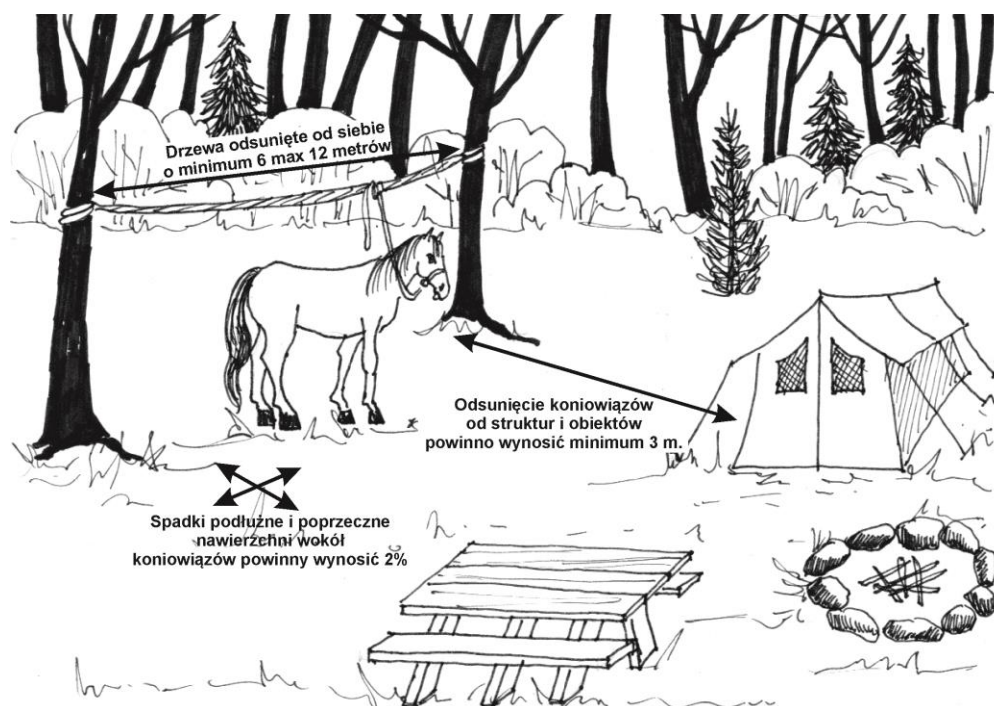
Rys. 36. Propozycja koniowiazu krótkiego

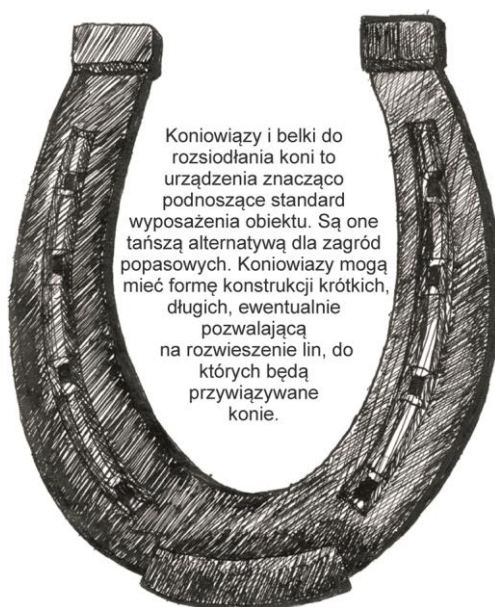
Rys. 37. Przykład koniowiazu długiego

Koniowiązy linowe to miejsca, gdzie istnieje możliwość zaczepienia liny pomiędzy dwoma elementami konstrukcyjnymi, np. słupami lub przystosowanymi do tego drzewami. Koniowiązy linowe są polecane szczególnie w miejscach odpoczynku **na szlakach o charakterze rajdowym, gdzie konie jednorazowo stoją dość długo, ale stosunkowo rzadko**. Tworząc miejsca na koniowiązy linowe, należy pamiętać o tym, by:

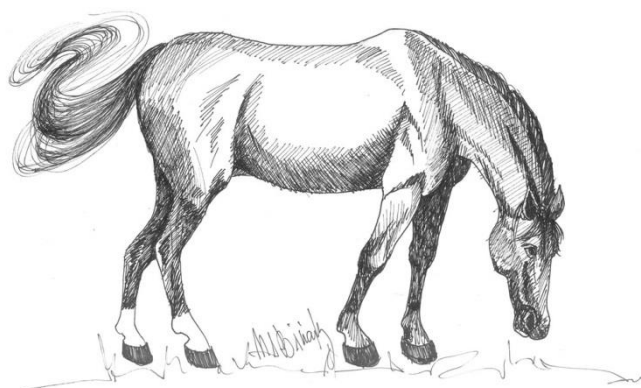
- miejsca kotwienia lin, np. na słupach, były tak przemyślane, aby **jeźdźcy bezproblemowo mogli samodzielnie zawiesić własne liny**;
- drzewa będące masztami służącymi do przywiązywania lin były zabezpieczone na wysokości około 3 m nad poziomem gruntu, aby nie ulegały okaleczeniu. Drzewa takie muszą być stabilne i na wyżej podanej wysokości powinny mieć średnicę minimum 30 cm. Warto przy tej okazji przewidzieć, w jaki sposób jeźdźcy dostaną się do wspomnianej wysokości 3 m. Proponuje się, aby w ich sąsiedztwie znajdowały się przestawne, nietrwale związane z gruntem bloki do wsiadania na konia;
- odległość pomiędzy drzewami lub słupami do przywiązywania lin powinna wynosić 6–12 m. Jest to przestrzeń służąca za postój dla koni.

Rys. 38. Propozycja montowania koniowiązu linowego

Koniowiazy i belki do rozsiedlania koni to urządzenia znacząco podnoszące standard wyposażenia obiektu. Są one tańszą alternatywą dla zagród popasowych. Koniowiazy mogą mieć formę konstrukcji krótkich, długich, ewentualnie pozwalającą na rozwieszenie lin, do których będą przywiązywane konie.

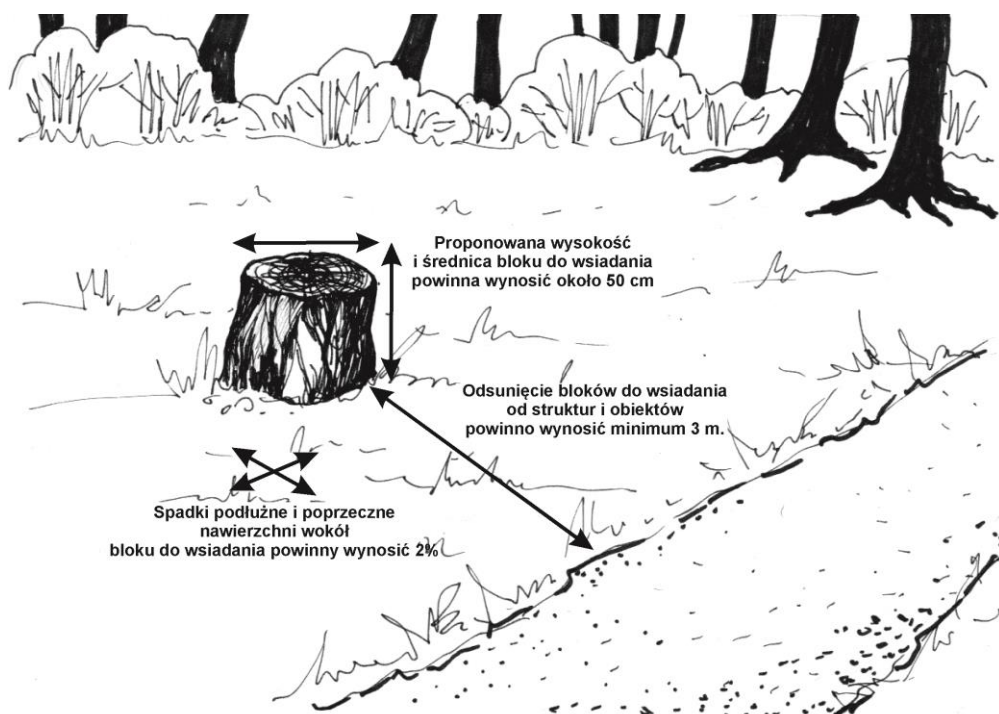
14.7. Bloki do wsiadania na konia

! W obrębie miejsc odpoczynku zlokalizowanych wzdłuż szlaków konnych o charakterze rekreacyjnym i łatwym poziomie trudności wskazane jest zapewnienie miejsc dogodnych do wsiadania na konia, tj. bloków w formie pieńków. Bloki nie muszą być typowymi urządzeniami obsługi ruchu turystycznego, a jedynie np. zwykłymi pieńkami, pozostawionymi po ściętych drzewach, wystającymi ponad powierzchnię gruntu. W warunkach leśnych **bloki do wsiadania na konia powinny być traktowane jako fakultatywne urządzenie obsługi ruchu turystycznego i jako jedna z możliwości podniesienia standardu obiektu, a nie element obligatoryjny czy konieczny**. Z uwagi na bezpieczeństwo wypoczynku turystów w lasach, udostępniający teren lub organizator turystyki konnej nie powinien sugerować konkretnej funkcji wyżej wspomnianych pieńków. Jeźdźcy potrzebujący pomocy przy wsiadaniu na konia najprawdopodobniej sami intuicyjnie wykorzystają je do tego celu.

Bloki do wsiadania na konia powinny spełniać zapisy zawarte w rozdziale 14.1 oraz następujące warunki:

- niezależnie od materiału, z którego bloki do wsiadania są wykonane, muszą być **bezpieczne dla turystów, koni i dzikich zwierząt**. Wszystkie krawędzie bloków do wsiadania powinny być **zaokrąglone i pozbawione wszelkich zbędnych elementów wystających**;
- **najwłaściwszym materiałem z uwagi na bezpieczeństwo koni oraz estetykę krajobrazów leśnych jest drewno** w formie możliwie naturalnej, np. pieńków pozostawionych po ściętych drzewach, ewentualnie lokalnie występujące, pozostawione na terenie miejsc odpoczynku, ciosane głazy i skały narzutowe. Bloki te mogą być trwale związane z gruntem lub też dawać się przestawiać. Ten drugi wariant jest szczególnie polecany w miejscach, gdzie znajdują się koniowiązy linowe;
- bloki do wsiadania powinny mieć **wysokość i średnicę około 50 cm** i mogą być zarówno trwale związane z gruntem, jak i pozwalać na ich przestawianie;

- powierzchnia bloków do wsiadania powinna mieć **charakter antypoślizgowy**. Wskazane jest, aby ich pozioma powierzchnia była np. frezowana;
- **strefa manewrowa wokół pojedynczego bloku do wsiadania powinna wynosić minimum 3 m**, tak aby swobodnie można było postawić przy nim konia.

Rys. 39. Propozycja bloku do wsiadania na konia w formie pieńka

14.8. Pojemniki na obornik

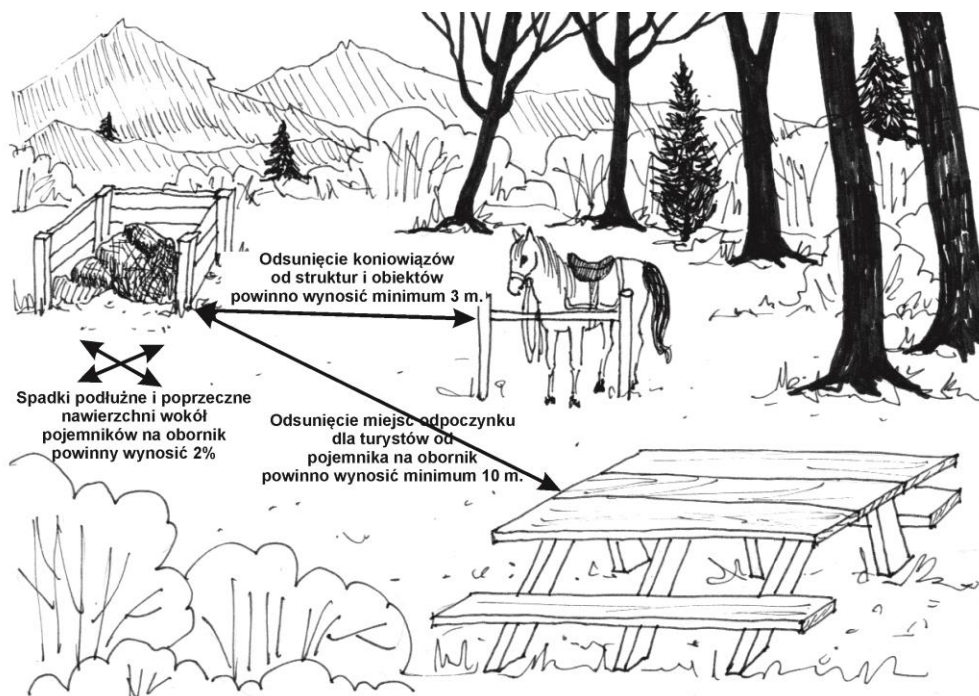
Pojemniki na obornik, podobnie jak bloki do wsiadania, są **dobrowolną i fakultatywną infrastrukturą** służącą obsłudze konnego ruchu turystycznego, wskazaną do stawiania **w obrębie wybranych powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, a nie wzdłuż samych szlaków konnych**. O potrzebie ich lokalizowania powinna decydować intensywność ruchu konnego oraz prawdopodobieństwo korzystania z obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych przez inne grupy turystów niż tylko jeźdźców. Należy pamiętać, że **inni goście, wypoczywający w lesie, szczególnie z dziećmi, mogą nie akceptować widoku końskich odchodów, co może niekiedy wpłynąć na negatywny obraz zarządcy danego terenu**. Im intensywność ruchu turystycznego na danym terenie będzie większa, tym bardziej uzasadnione będzie tworzenie miejsc lub pojemników na gromadzenie obornika.

Stawiając pojemniki na obornik w obrębie wybranych powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, np. miejsc odpoczynku, należy wypełnić zapisy natury ogólnej, zawarte w rozdziale 14.1, oraz pamiętać, że:

- **sposób przechowywania obornika zwierzęcego regulowany jest przez polskie prawodawstwo:** Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej z dnia 7 października 1997 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budowle rolnicze i ich usytuowanie (Dz.U.1997.132.877 z późn. zm.) oraz ustawę z dnia 10 lipca 2007 r. o nawozach i nawożeniu (Dz. U. z 2007 r. Nr 147, poz. 1033). Zgodnie z nimi **pojemniki na obornik muszą być szczelne** i umożliwiać gromadzenie co najmniej 4-miesięcznej produkcji tego nawozu (więcej: w art. 25 ust. 1 ustawy o nawozach i nawożeniu). Z uwagi na to, że PGL LP nie prowadzi chowu i hodowli zwierząt, zgodnie z ww. ustawą, art. 18 pkt 1, przechowywanie obornika może odbywać się na płytach do składowania obornika o dnie i ścianach nieprzepuszczalnych, zabezpieczonych w taki sposób, aby wycieki nie przedostawały się do gruntu. Oznacza to, że **dna pojemników lub miejsc na składowanie obornika mogą być wyłożone np. płytami betonowymi, tworzywem sztucznym lub innym materiałem powodującym, iż nawierzchnia będzie nieprzepuszczalna, płaska i łatwa w utrzymaniu czystości**. Jednocześnie powinna mieć spadek w stronę jednej ze ścian (celem odprowadzania wód opadowych);

- muszą być **bezpieczne dla lokalnych ekosystemów oraz nadawać się do czyszczenia i odkażania**;
- wskazane jest, aby pojemniki na obornik miały **ściany z trzech stron, np. z drewna, i kształt prostokąta** o wymiarach dostosowanych do intensywności ruchu turystycznego. Wystarczająca wielkość pojemników na obornik, sytuowanych w obrębie obiektów bardzo intensywnie wykorzystywanych przez turystów konnych, wynosi $2 \times 1,5$ m; powinny one mieć wysokość około 1 m;
- powinny być zlokalizowane w **miejscach nieocienionych, o łatwym dostępie zarówno dla osób poruszających się pieszo, jak i samochodem**, np. zabierającym odpady. Warto pamiętać, że obornik koński jest nawozem pożądanym przez rolników, którzy po podpisaniu stosownych umów mogą być jego odbiorcami;
- pojemniki na obornik powinny być **odsunięte od urządzeń obsługi ruchu turystycznego, szczególnie ław, stołów, ławostolów oraz wiat** najlepiej o około 10 m i znajdować się w relatywnym pobliżu zagród popasowych i koniowiazów – około 3 m od nich. Wskazane jest, aby sąsiadowały z koszami na śmieci.

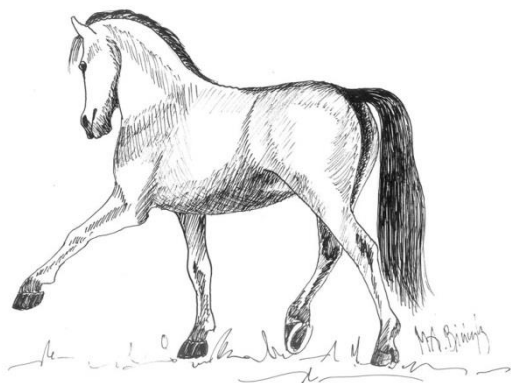
Budując pojemniki lub miejsca na obornik, wskazane jest ponadto **zachęcanie jeźdźców do sprzątania po koniu**. O ile technicznie jest to możliwe, warto pomyśleć o dostępie do widel, grabi, szpadla itp. Korzystną lokalizacją miejsc odpoczynku dla turystów konnych byłoby zatem sąsiedztwo leśniczówek lub innych siedzib ludzkich, skąd ww. narzędzia mogłyby być wypożyczone.

Rys. 40. Pojemnik na obornik

Pojemniki na obornik są dodatkowym urządzeniem, jakie można postawić w obrębie obiektów wzdłuż szlaków konnych. Są one zalecane szczególnie na terenach o dużej intensywności ruchu turystycznego oraz tam, gdzie istnieje duże prawdopodobieństwo pojawienia się innych turystów, szczególnie z dziećmi.

14.9. Wodopój dla koni

Wodopoje dla koni są niezmiernie ważne i potrzebne z punktu widzenia turystów konnych. **Planując realizację dłuższych wypraw lub rajdów konnych, szczególnie w okresie letnim, każdy jeździec będzie się zastanawiał, gdzie napoi zwierzę. Problem ten nie dotyczy natomiast szlaków o charakterze rekreacyjnym.**

Tworząc oficjalne wodopoje, należy pamiętać, że jednostki je organizujące biorą na siebie odpowiedzialność za jakość i stan wody. Z punktu widzenia udostępniającego teren lub organizatora turystyki konnej mogą one być zatem elementem stwarzającym liczne problemy natury technicznej i formalnoprawnej.

Wodopoje dla koni organizowane wzdłuż szlaków konnych mogą mieć trojaki charakter:

- **naturalny – nieformalny.** Szlaki konne w miarę możliwości mogą być prowadzone wzdłuż lub w pobliżu naturalnych cieków lub zbiorników wodnych. Miejsca pojenia nie będą jednak wskazywane zarówno przez udostępniającego teren, jak i organizatora turystyki konnej;
- **sztuczny – formalny.** Są to wodopoje udostępnione płatnie lub bezpłatnie w obrębie ośrodków jeździeckich, stadnin, gospodarstw agroturystycznych itd., zlokalizowanych wzdłuż szlaków lub ich pobliżu;
- **sztuczny – w postaci specjalnych pojemników do pojenia zwierząt.** Pojemniki ustawiane są w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych. Ten charakter wodopojów nakłada na udostępniającego teren lub organizatora turystyki największą odpowiedzialność.

Wodopoje dla koni w obrębie systemu szlaków konnych powinny uwzględniać zapisy rozdziału 14.1 oraz następujące zasady:

- celem obniżenia kosztów utrzymania szlaków konnych **najważniejsze wydaje się projektowanie przebiegu szlaków konnych i lokalizacji miejsc odpoczynku w pobliżu naturalnych wód powierzchniowych.** Wodopoje o charakterze naturalnym powinny znajdować się w miejscach o łagodnych stokach, piaszczystej lub żwirowej nawierzchni. Nie mogą

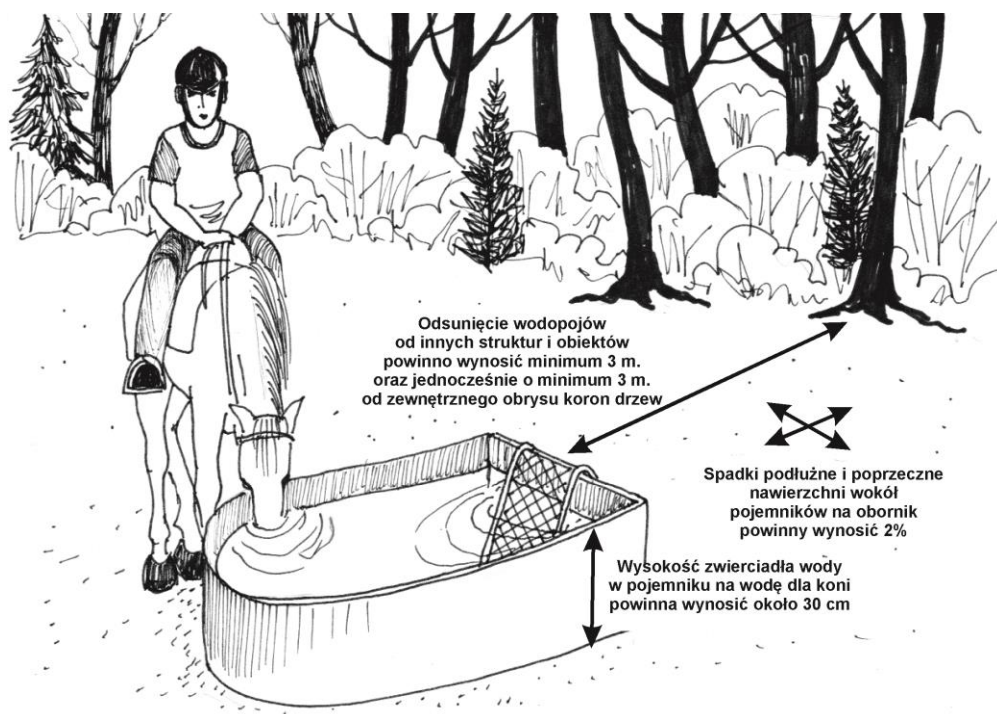
natomiast być urządzone w obrębie terenów źródłiskowych, gdyż podlegają one prawnej ochronie. Tego typu miejsca pojenia zwierząt nie powinny być również wskazywane przez jednostkę udostępniającą teren za oficjalne punkty pojenia, zaznaczone np. na tablicach informacyjnych. Jeźdźcy samodzielnie muszą decydować o ewentualnym pojeniu koni;

- **oficjalne wodopoje dla koni, również wodopoje o charakterze sztucznym, muszą być bezpieczne dla koni i wykonane z materiałów nieszkodliwych dla zdrowia zwierząt, nadające się do czyszczenia i odkażania;**
- **wodopoje lub miejsca pojenia koni w miarę możliwości powinny znajdować się wzdłuż szlaków konnych, szczególnie o charakterze rajdowym, najlepiej co 20–30 km.**

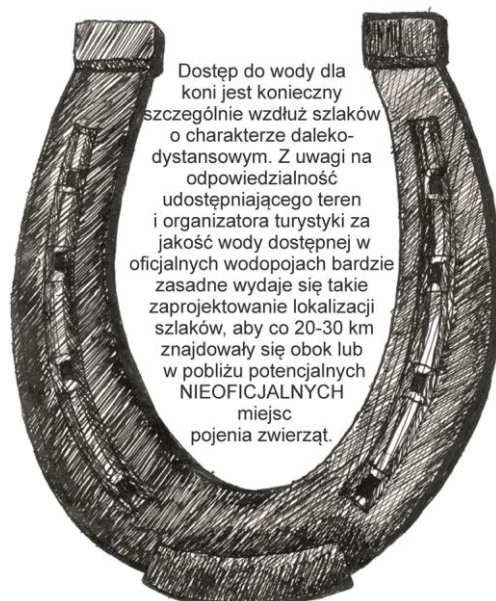
Udostępniający teren lub organizator turystyki konnej, decydując się na postawienie w lesie specjalnego pojemnika do pojenia koni, powinien pamiętać o potrzebie spełnienia poniższych warunków:

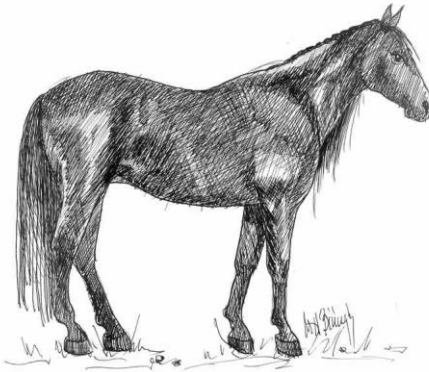
- **pojemniki nie powinny być lokalizowane pod drzewami lub innymi elementami, z których mogą spadać liście, igły itp.** Wskazane jest, aby były odsunięte o 3 m od zewnętrznego obrysu koron drzew;
- każde poidło powinno mieć precyzyjnie określone źródło dostarczanej do niego wody, osobę/instytucję odpowiedzialną za wymienianie i uzupełnianie wody oraz za konserwację i czyszczenie jego wnętrza;
- **zwierciadło wody w poidłach powinno znajdować się nie niżej niż 30 cm nad poziomem gruntu.** Dzięki temu jeździec nie będzie zmuszony zsiadać z konia podczas pojenia zwierzęcia. Powinny one być ponadto wyposażone w uchwyty pozwalające na łatwe ich przenoszenie, ale przede wszystkim na wymianę wody. Nie zaleca się budowania stałych, związanych z gruntem lub bardzo ciężkich koryt, gdyż zwierzęta pijące z nich wodę mogą przenosić między sobą choroby;
- wokół każdego pojemnika należy zapewnić bezpieczną **strefę manewrową** o szerokości około 3 m;
- stawiając pojemniki na wodę w lesie, należy pamiętać o bezpieczeństwie innych zwierząt, szczególnie małych. **Każde koryto powinno być zatem wyposażone w kratkę,** pozwalającą wyjść z niego zwierzęciu, które wpadło do środka pojemnika z wodą;
- **poidła dla koni mogą spełniać zapisy Polskich Norm: PN-B-12078:1997P⁸⁴.**

⁸⁴ Nie ma obowiązku stosowania Polskich Norm. Są one dobrą praktyką i propozycją rozwiązań, a nie obligatoryjnym dokumentem. W Polskiej Normie PN-B-12078:1997P podano wymagania dotyczące projektowania i budowy poidła na pastwiskach i okólnikach. Podano definicje poidła jednostanowiskowego, poidła dwustanowiskowego, poidła stałego, poidła ruchomego, poidła samoczynnego i stanowiska. Podano klasyfikację poidła, ustalono metody badań.

Rys. 41. Propozycja wyglądu pojemnika do pojenia koni z zabezpieczeniem dla innych drobnych zwierząt

14.10. Ławki, stoły, ławostoły

Ławki, stoły, ławostoły są podstawowymi urządzeniami obsługi ruchu turystycznego zalecanymi do stawiania na terenie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych. Lokalizując je na terenach leśnych, należy spełnić kryteria opisane w rozdziale 14.1 oraz pamiętać, że wszystkie urządzenia muszą być **bezpieczne zarówno dla ludzi, jak i zwierząt**. Oznacza to, że muszą mieć m.in. gładką powierzchnię. Wskazane jest też, aby miały atesty bezpieczeństwa zgodne z obowiązującymi Polskimi Normami lub by ich producent złożył pisemne oświadczenie, że są bezpieczne dla użytkowników.

Nie istnieje jedynie słuszna zasada doboru liczby i stylu, w którym wykonane są ławki, stoły, ławostoły, które spełniałyby potrzeby i oczekiwania turystów. Zaleca się, aby ich **liczba była adekwatna do średniej liczby turystów odwiedzających dany obiekt**. Wskazane jest, aby jeden stół, ławostół przypadał na jeden koniowiąż lub zagrodę popasową (składającą się z dwóch boksów), ewentualnie na dwa miejsca postojowe w obrębie parkingów leśnych. **Forma ww. urządzeń powinna ponadto komponować się z danym krajobrazem.** !

Przy lokalizacji ławek, stołów i ławostółów w obrębie danego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego najwłaściwsze byłoby, gdyby:

- pasowały do lokalnych krajobrazów i **charakteru otoczenia**, w tym charakteru drzewostanu. Jeżeli pnie drzew występujące na danym terenie są masywne i grube, ławki, stoły i ławostoły mogłyby być wykonane z podobnego materiału. Do krajobrazów leśnych najlepiej pasują **urządzenia w całości zrobione z drewna**, materiału imitującego drewno⁸⁵ lub innego charakterystycznego dla danego terenu. Jednym słowem, ławki, stoły i ławostoły powinny współgrać z **duchem miejsca**. Swoją formą, wielkością i kształtem powinny ponadto **pasować do pozostałych**

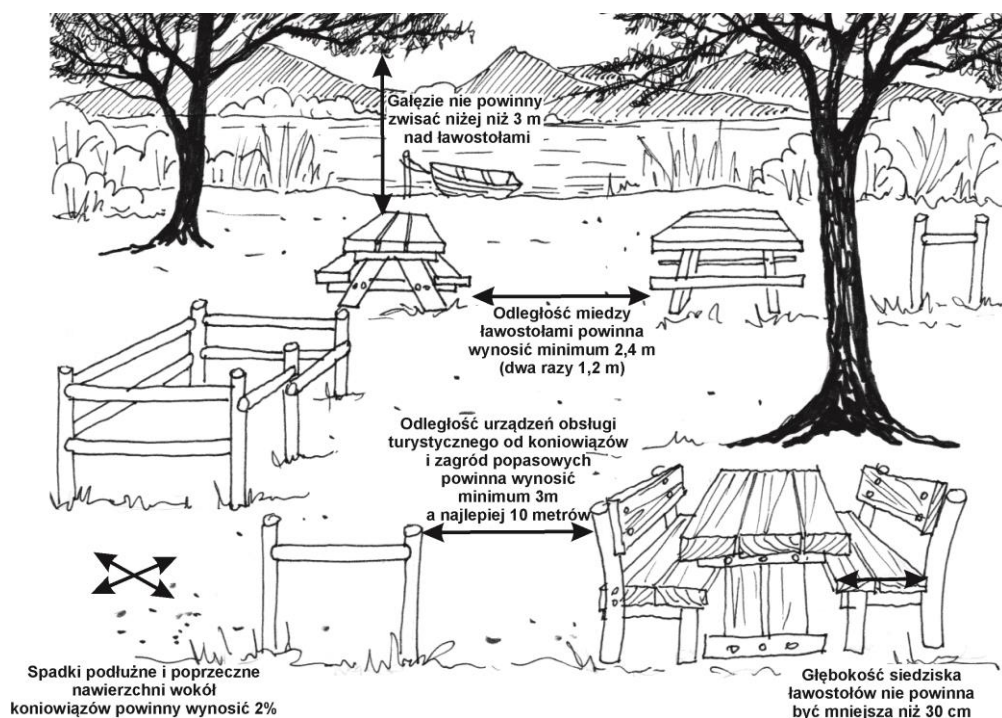
⁸⁵ Wskazane jest, aby wykorzystanie innych materiałów niż drewno było ograniczone.

urządzeń znajdujących się w obrębie danego powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego. Jeżeli istnieje taka możliwość, wskazane jest, aby nawiązywały one swą stylistyką do budownictwa regionalnego;

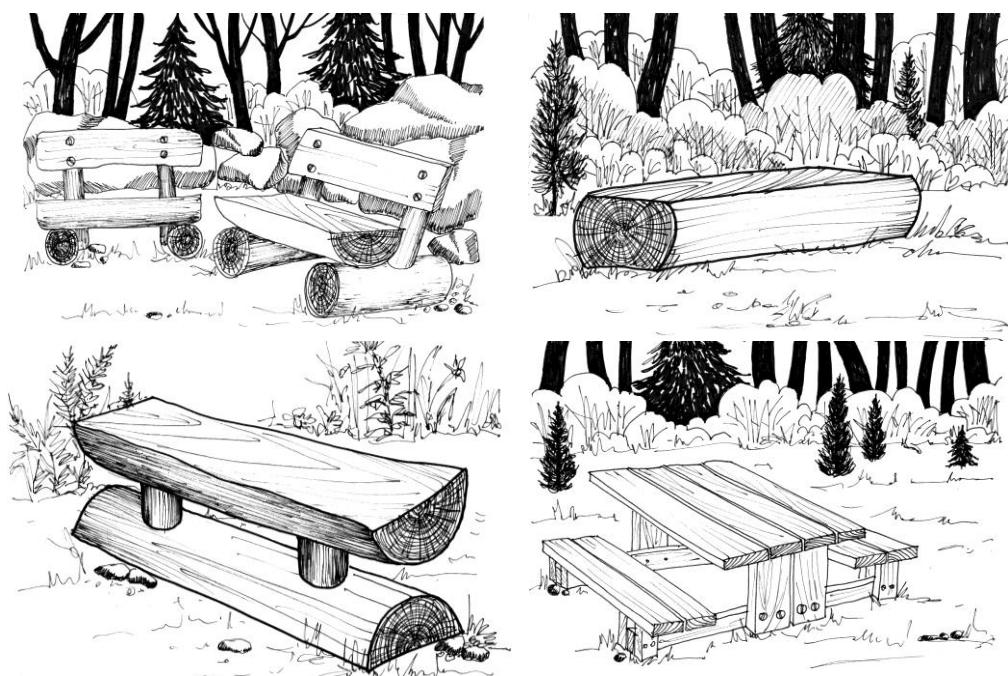
- **ustawiane były w atrakcyjnym miejscu**, np. z widokiem na ciekawy krajobraz, a jednocześnie w osi widokowej na koniowiązy i zagrody popasowe. Z uwagi na możliwe akty wandalizmu ławki, stoły i ławostoły **nie powinny być schowane w przestrzeni leśnej** za innymi większymi obiektami czy elementami przestrzeni, np. wiatami;
- **ustawiane były zarówno w cieniu, jak i na słońcu**. Różna lokalizacja urządzeń korzystnie wpłynie na komfort wypoczynku, gdyż umożliwi dobór miejsca relaksu w zależności od indywidualnych potrzeb i oczekiwań turystów;
- **pozwalaly wypoczywającym na zachowanie prywatności**. Oznacza to, że odległość między urządzeniami nie powinna być mniejsza niż 3 m. Z punktu widzenia turystów ważne jest ponadto, aby odległość ławek, stołów i ławostołów od koniowiązu lub zagrody popasowej wynosiła minimum 3 m, a najlepiej 10 m.

Konstrukcja ławek, stołów i ławostołów powinna pozwalać na komfortowy wypoczynek oraz utrzymanie ich przez możliwie najdłuższy czas w jak najlepszym stanie:

- połowa ławek w obrębie danego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego, ale przynajmniej jedna z nich, powinna mieć **oparcie pod plecy** na całej swej długości. Dzięki temu będą one komfortowe dla jeźdźców, którzy planują spędzić na terenie danego obiektu dłuższą chwilę;
- siedziska ławek, stołów nie powinny być **zbyt wąskie, tj. węższe niż 30 cm**;
- powinny być **zamontowane z niewielkim spadkiem w jedną stronę**, aby swobodnie spływała z nich woda opadowa;
- powinny **pozwalać na łatwe czyszczenie i konserwację**. Oznacza to, że pomiędzy deskami lub innymi elementami konstrukcyjnymi ławek, stołów i ławostołów powinny być niewielkie szpary i szczeliny;
- ławki, stoły i ławostoły powinny być tak skonstruowane, aby była możliwość **wymiany poszczególnych ich elementów**, a nie konieczność demontażu całej konstrukcji w chwili zepsucia jednego z nich. Możliwość wymiany poszczególnych elementów urządzenia nie może negatywnie wpływać na wytrzymałość urządzenia na potencjalne akty wandalizmu czy ułatwiać ich kradzież;
- **nie zaleca się tworzenia utwardzonych nawierzchni ścieżek pomiędzy poszczególnymi ławkami, stołami i ławostołami znajdującymi się w obrębie danego powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego**. Wynika to z potrzeby zachowania naturalnych krajobrazów leśnych, a nie tworzenia parku leśnego. Wyjątkiem są sytuacje, kiedy wybrane urządzenie ma być łatwo dostępne dla osób niepełnosprawnych.

Rys. 42. Podstawowe parametry ławek, stołów i ławostółów oraz zasady ich lokalizowania

Rys. 43. Propozycja konstrukcji ławek z oparciami i bez oparc oraz ławostółów spójnych z naturalnymi krajobrazami leśnymi

Ławki, stoły,
ławostoły powinny być
lokalizowane na terenie
obiektów
rekreacyjno-wypoczynkowych
w liczbie pozwalającej na
obsługę ruchu turystycznego
o typowym dla danego miejsca
natężeniu. Powinny one ponadto
komponować się z lokalnymi
krajobrazami jeśli chodzi
o formę, konstrukcję
i materiał z którego są
wykonane. Najlepsze
będzie drewno.

14.11. Wiaty

Wiaty to urządzenia obsługi ruchu turystycznego zalecane do umieszczenia w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych szczególnie tam, gdzie może zaistnieć potrzeba dłuższego wypoczynku turystów. Służą one za miejsce schronienia się przed niekorzystnymi warunkami pogodowymi, zarówno słońcem, jak i deszczem.

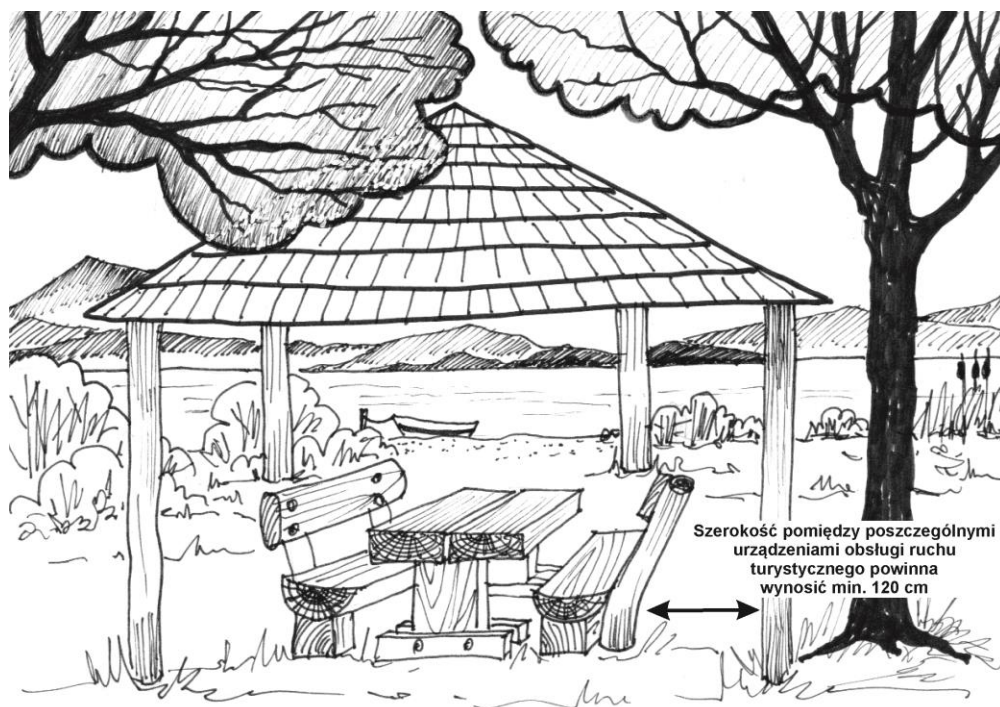
Wiaty powinny być tak sytuowane, aby były wygodne i bezpieczne dla turystów, koni oraz środowiska przyrodniczego. Z uwagi na ich wielkość, konieczne jest również, aby **pasowały do lokalnych krajobrazów i charakteru otoczenia**, w tym charakteru drzewostanu. Jeżeli np. pnie drzew są masywne i grube, wiaty turystyczne również powinny być wykonane z podobnego materiału. Powinny one **współgrać z duchem miejsca oraz konstrukcją innych elementów małej architektury** zlokalizowanych w ich sąsiedztwie. Jeżeli istnieje taka możliwość, wskazane jest, aby nawiązywały one swą stylistyką do budownictwa regionalnego.

Sytuując wiaty, należy przestrzegać warunków wymienionych w rozdziale 14.1 oraz następujących zasad natury ogólnej:

- w obrębie danego powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego powinna znajdować się **minimum jedna wiatka**. Liczbę wiat należy jednak dostosować do intensywności ruchu turystycznego;
- wewnątrz wiat mogą znajdować się rozmaite urządzenia obsługi ruchu turystycznego, np. stoły, ławostoly itp.;
- wiaty powinny **uwzględniać potrzeby i ograniczenia osób niepełnosprawnych, szczególnie ruchowo**. Jeżeli w ich wnętrzu znajdują się urządzenia obsługi ruchu turystycznego, np. ławy, stoły, należy pamiętać m.in. o konieczności zachowania minimalnych stref manewrowania. Najlepiej, aby wynosiły one 120 cm (więcej: W. Kacprzyk, „Las bez barier – obiekty terenowe”, ORWLP 2013);
- wiaty powinny się **znajdować w miejscach widocznych z perspektywy turystów poruszających się po szlaku**. Należy je ponadto lokalizować w osi widokowej przebiegającej przez **lokalne atrakcje, szczególnie różnego rodzaju miejsca i urządzenia obsługi ruchu turystycznego**

znajdujące się w ich obrębie lub sąsiedztwie, np. pobliskie jezioro lub staw, stanowiska postojowe w obrębie parkingu leśnego itd.;

- odległość wiat od **koniowiazów lub zagród** popasowych oraz innych urządzeń obsługi ruchu turystycznego powinna wynosić minimum 3 m, a najlepiej 10 m.

Rys. 44. Propozycja wiaty

Wiaty mogą mieć różną formę: otwartą (zadaszenie podparte na słupach), **częściowo otwartą** (z jedną ścianą, dwiema lub trzema ścianami) **albo zamkniętą** (z czterema ścianami). Niezależnie od tego muszą być **solidne, bezpieczne w strefie zasięgu ramion turysty, tj. do wysokości około 3 m nad poziomem gruntu** (mieć np. gładką powierzchnię, pozbawioną wystających gwoździ itd.). Wskazane jest ponadto, aby miały atesty bezpieczeństwa zgodne z obowiązującymi Polskimi Normami. Z uwagi na konieczność dokonywania okresowych napraw i konserwacji wskazane jest również, aby miały możliwość **wymiany poszczególnych elementów** bez konieczności demontażu całej struktury w przypadku zniszczenia jednego z nich.

Wiaty służą do wypoczynku i schronienia się przed letnim słońcem, czy też opadami atmosferycznymi. Z uwagi na ich wielkość, a zatem i widoczność w przestrzeni, forma i materiał z którego są wykonane powinny być dobierane ze szczególną ostrożnością i rozmysłem.

14.12. Kosze na śmieci

Stawianie koszy na śmieci w lesie jest sprawą dyskusyjną. Z jednej strony mogą one mobilizować do utrzymania należytej czystości i niepozostawiania odpadków w przypadkowych miejscach, z drugiej jednak prowadzić do tworzenia się lokalnych wysypisk śmieci. **Konieczność zachowania porządku w lesie oraz komfort wypoczynku są jednak sprawą zasadniczą i dlatego zaleca się rozmieszczanie koszy na śmieci w obrębie obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych**, szczególnie o charakterze powierzchniowym. Wskazane jest również przy tej okazji zachęcanie turystów do segregacji odpadów. Na terenach leśnych **nie zaleca się natomiast stawiania dużych, kilkusetlitrowych kontenerów** na odpady. Mogą one zachęcać do wyrzucania odpadów wielkogabarytowych.

Kosze na śmieci powinny pasować do lokalnego krajobrazu i **charakteru otoczenia oraz współgrać z konstrukcją innych elementów małej architektury** zlokalizowanych w ich sąsiedztwie. Jeżeli istnieje taka możliwość, wskazane jest, aby nawiązywały swą stylistyką do budownictwa regionalnego.

Kosze na śmieci lokalizowane w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych powinny spełniać zapisy zawarte w rozdziale 14.1, należy je ponadto wprowadzać z uwzględnieniem następujących warunków:

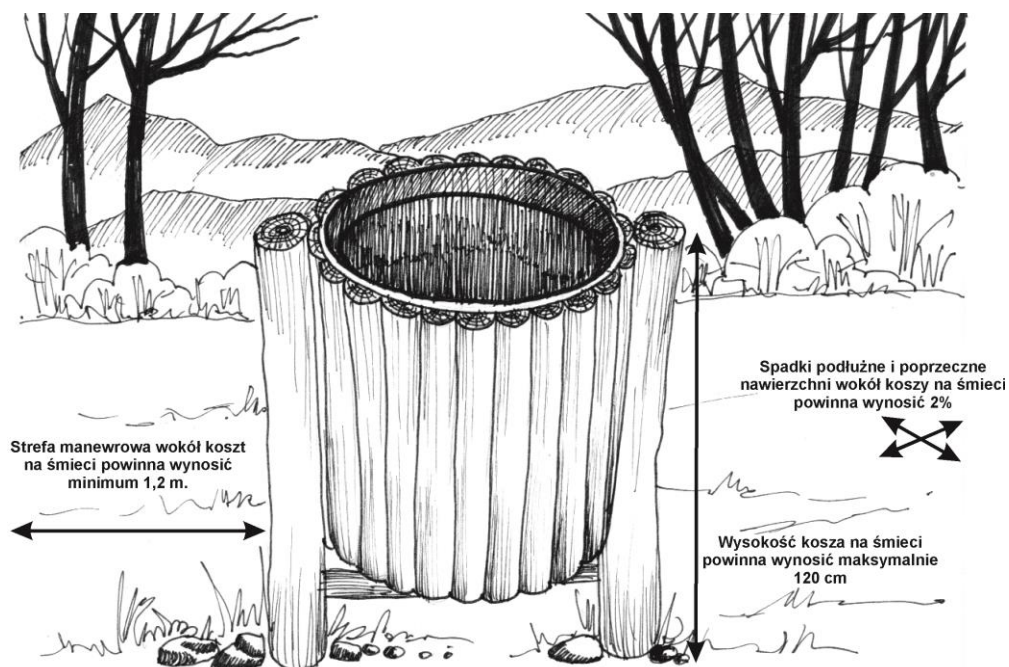
- **liczba koszy na śmieci powinna być adekwatna do przeciętnej intensywności ruchu turystycznego.** W miejscach o niewielkim ruchu można rozważyć rezygnację ze stawiania koszy na śmieci i zachęcać turystów do zabierania odpadków ze sobą;
- powinny być **umieszczane przy wejściu na szlak konny lub wyjściu ze szlaku albo przy wejściu na terenie powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego lub wyjściu z takiego terenu. Nie powinny być jednak ustawiane w bezpośrednim sąsiedztwie ławek, stołów, ławostolów, wiat czy tablic informacyjnych.** Wynika to z bezpieczeństwa turystów

(niebezpieczeństwo ugryzienia przez owady i inne gryzonie żerujące w koszu) i ze względów estetycznych (z koszy mogą wydobywać się nieprzyjemne zapachy);

- **nie powinny znajdować się w atrakcyjnych strefach widokowych** powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, np. w osi widokowej pomiędzy łąwostolem a jeziorem. Powinny być jednak widoczne w przestrzeni leśnej dla osób siedzących przy stołach;
- muszą być ustawiane **w cieniu** tak, aby ich zawartość nie ulegała nagrzewaniu i nadmiernemu parowaniu;
- z uwagi na możliwe akty wandalizmu kosze na śmieci **nie powinny być schowane** w przestrzeni leśnej za innymi większymi obiektami czy elementami przestrzeni;
- do koszy na śmieci powinien być możliwy **dojazd samochodem służb leśnych** celem opróżnienia ich zawartości.

Konstrukcja koszy na śmieci powinna uwzględniać cztery podstawowe warunki:

- mogą mieć różną formę, zarówno otwartą, jak i częściowo zamkniętą – z pokrywą. Drugi wariant jest szczególnie polecany w miejscach, gdzie istnieje duże prawdopodobieństwo wyjmowania śmieci przez dziko żyjące zwierzęta w lasach;
- kosze na śmieci powinny być dostosowane do ograniczeń **osób niepełnosprawnych ruchowo**. Maksymalna zalecana ich wysokość przy otwartej pokrywie to 120 cm (więcej: W. Kacprzyk, „Las bez barier – obiekty terenowe”, ORWLP 2013);
- dno koszy należy tak zaprojektować, aby była możliwość zamocowania w ich wnętrzu worka foliowego, a ponadto, by dołem **nie wypadały cięższe odpadki**, np. butelki. Jednocześnie na spodzie worka foliowego powinny być niewielkie otwory celem odprowadzania deszczówki z jego wnętrza;
- konstrukcja koszy na śmieci powinna umożliwiać **łatwe ich czyszczenie, konserwację i mycie**.

Rys. 45. Propozycja wyglądu kosza na śmieci o konstrukcji otwartej

Kosze na śmieci
w obrębie przestrzeni
udostępnionych
społeczeństwu są
podstawową infrastrukturą.

Oznacza to, iż powinny
znajdować się również w
obróbie leśnych obiektów
rekreacyjno-wypoczynkowych.
Ich liczba powinna odpowiadać
zapotrzebowaniu turystycznemu
forma współgrać z innymi
urządzeniami, a
konstrukcja
na łatwe utrzymanie
ich w dobrym stanie
technicznym.

14.13. Paleniska na ognisko

Paleniska na ognisko to urządzenia požądane przez turystów, w tym również jeźdźców. Są one potrzebne w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych zlokalizowanych zarówno przy szlakach dalekodystansowych, dzięki którym w trakcie wyprawy będą mogli sobie przygotować ciepły posiłek, jak i pętli rekreacyjnych, gdzie dla uatrakcyjnienia wycieczki będzie można rozpaćlić ognisko.

Ogień w lesie może jednak stanowić niebezpieczeństwo dla ekosystemów leśnych, dlatego zasady jego rozniecania reguluje m.in. ustawa o lasach oraz „Instrukcja ochrony przeciwpożarowej lasu”⁸⁶. **Bardzo ważne jest, aby w pobliżu miejsc, gdzie dozwolone jest posługiwanie się otwartym ogniem w lesie, znajdowała się czytelna i łatwo dostępna informacja na temat zasad i dopuszczonych form użytkowania paleniska na ognisko i wzniesienia ognia.**

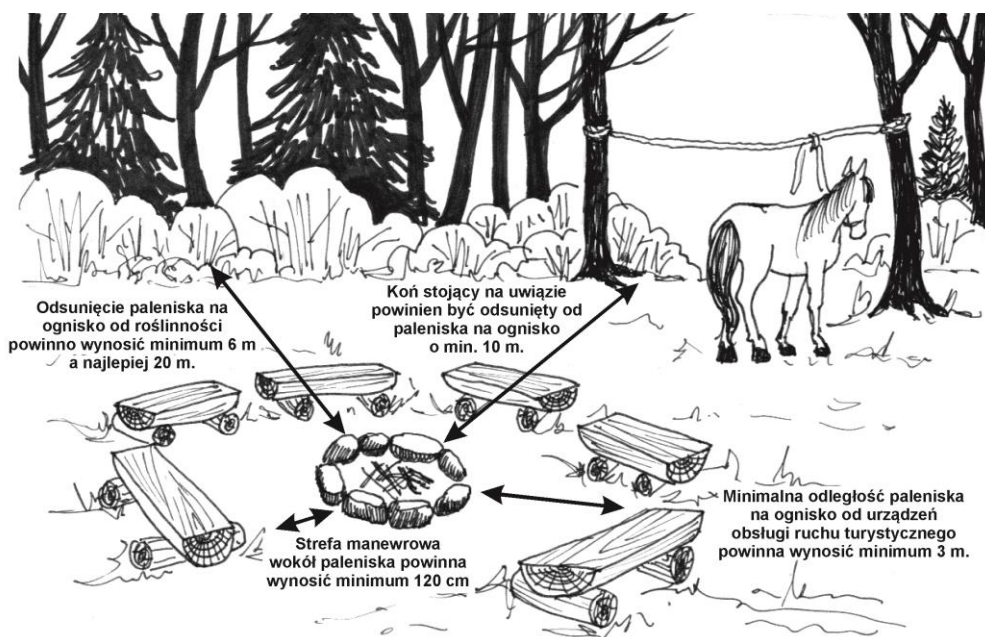
Tworząc paleniska na ognisko w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych zlokalizowanych wzdłuż szlaków konnych, należy pamiętać, że **ogień może wzbudzać niepewność lub lęk u koni**. Z tego też względu, lokalizując tego typu urządzenia, trzeba zwrócić uwagę nie tylko na spełnienie wymogów formalnoprawnych, ale i na bezpieczeństwo turystów oraz samych koni.

Lokalizując paleniska na ognisko w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, należy spełnić kryteria opisane w rozdziale 14.1 oraz zwrócić uwagę na poniższe wskazówki:

- paleniska na ognisko powinny znajdować się w miejscach, gdzie będzie możliwy **łatwy ich dozór oraz dojazd samochodów Straży Leśnej, Straży Pożarnej, służb ratunkowych i innych;**

⁸⁶ „Instrukcja ochrony przeciwpożarowej lasu” jest załącznikiem do Zarządzenia nr 54 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r., obowiązującym w jednostkach organizacyjnych PGL LP od dnia 1 stycznia 2012 r.

- powinny znajdować się **w widocznym i łatwo dostępnym miejscu**, nie mogą być schowane w przestrzeni leśnej za innymi obiektami czy elementami przestrzeni;
- powinny być zlokalizowane **z dala od roślinności**. W promieniu minimum 6 m, a najlepiej około 20 m od palenisk na ognisko **nie powinny rosnąć drzewa**⁸⁷;
- **odległość palenisk na ognisko od zewnętrznej krawędzi urządzeń obsługi ruchu turystycznego, zwłaszcza o konstrukcji drewnianej, nie może być mniejsza niż 3 m. W przypadku koniowiązów i zagród popasowych powinno to być 10 m;**
- usytuowanie paleniska na ognisko powinno być takie, aby unoszący się dym nie leciał na stojące przy koniowiązach i w zagrodach albo w ich obrębie konie. Oznacza to, że **paleniska na ognisko powinny być zlokalizowane po stronie zawietrznej w stosunku do dominującego na danym terenie kierunku wiatrów**, szczególnie w okresie letnim;
- wokół palenisk na ognisko mogą znajdować się urządzenia obsługi ruchu turystycznego i inna infrastruktura techniczna wykonane z drewna. Powinny być zabezpieczone **impregnatami przeciwogniowymi**.

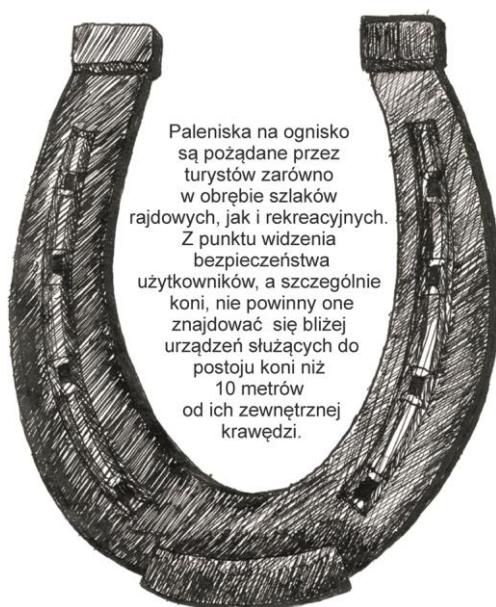
Rys. 46. Propozycja lokalizacji paleniska na ognisko względem innych elementów przestrzeni zlokalizowanych w środowisku leśnym

⁸⁷ W „Instrukcji ochrony przeciwpożarowej lasu” zapisano w rozdziale 2.3.7, że *palenie ognisk nie może odbywać się w odległości mniejszej niż 6 m od stojących drzew, a wysokość płomieni nie powinna przekraczać 2 m. Przed przystąpieniem do palenia ognisk lub wykonywania robót budowlano-montażowych przy użyciu płomienia należy usunąć dookoła pokrywę do gleby mineralnej na szerokości 1–3 m, zależnie od wysokości i palności runa; zasada ta nie dotyczy okresu zalegania pokrywy śnieżnej. Ze względów bezpieczeństwa wskazane jest, aby ta odległość wynosiła więcej, najlepiej około 20 m.*

Szlaki konne w Lasach Państwowych

Paleniska na ognisko mogą mieć różną konstrukcję. **Zaleca się, aby wszystkie w miarę możliwości były łatwo dostępne**, co oznacza, że mogłyby służyć nie tylko pełnosprawnym turystom, ale również osobom z dysfunkcją ruchu. Dlatego też:

- powinny mieć **konstrukcję podwyższoną**, wysokość rusztu lub miejsca, gdzie rozpalany jest ogień powinna znajdować się wyżej niż 25 cm nad poziomem gruntu (więcej: W. Kacprzyk, „Las bez barier – obiekty terenowe”, ORWLP 2013);
- powinny być wykonane **z kamienia lub innych materiałów ogniotrwałych**, które wyglądają naturalnie i są jednocześnie twarde i trwałe;
- nawierzchnia wokół palenisk na ognisko powinna umożliwiać jej **czyszczenie lub wymianę** celem usunięcia np. rozlanego tłuszczu. Powinna być również **twarda i stabilna**, a jej **rodzaj** należy dostosować do intensywności użytkowania, zabezpieczyć przed wydeptywaniem i tworzeniem się kałuż, ponadto sprawić, by był zgodny z charakterem zagospodarowania terenu oraz regulacjami dotyczącymi użytkowania gruntów leśnych.

Paleniska na ognisko są pożądane przez turystów zarówno w obrębie szlaków rajdowych, jak i rekreacyjnych. Z punktu widzenia bezpieczeństwa użytkowników, a szczególnie koni, nie powinny one znajdować się bliżej urządzeń służących do postoju koni niż 10 metrów od ich zewnętrznej krawędzi.

15. Powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe towarzyszące szlakom konnym

15.1. Zagadnienia ogólne

Wypoczynek w lesie nie byłby w pełni satysfakcjonujący, gdyby nie znajdowały się w jego obrębie powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe, a wśród nich **miejsca odpoczynku, parkingi leśne** wyposażone w urządzenia obsługi ruchu turystycznego oraz stanowiska pozwalające na postawienie samochodu z przyczepą do transportu koni. Na szlakach konnych nie zaleca się tworzenia pól biwakowych⁸⁸ czy miejsc biwakowania⁸⁹, gdyż mogłoby się to wiązać z koniecznością zapewnienia stosownych obiektów sanitarnych oraz bieżącej wody niezbędnej do spożycia przez ludzi i do pojenia koni. Zagadnienie to może zatem przysporzyć udostępniającemu teren, a szczególnie organizatorowi turystyki konnej, licznych problemów natury formalnoprawnej.

Powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe powinny być lokalizowane na terenach zarządzanych przez PGL LP lub na innych **na podstawie pisemnej zgody zarządzającego danym terenem**. Każdy obiekt powinien mieć przypisanego formalnego organizatora turystyki, którym może być również jednostka udostępniająca teren, tj. nadleśnictwo.

Przy podejmowaniu decyzji o lokalizacji powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych w lesie należy pamiętać o kilku fundamentalnych zasadach:

- muszą one być **bezpieczne** zarówno dla turystów, koni, jak i lokalnych ekosystemów przyrodniczych oraz, z perspektywy formalnoprawnej, dla udostępniającego teren czy organizatora turystyki konnej. Oznacza to, że każdy powierzchniowy obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy powinien mieć m.in. **regulamin udostępnienia obiektu⁹⁰ oraz być wyposażony w bezpieczne urządzenia obsługi ruchu turystycznego** (więcej: rozdział 7 i 14);

⁸⁸ Pole biwakowe to obiekt niestrzeżony, pełniący funkcję noclegową, umożliwiający turystom nocleg w namiotach, przyczepach samochodowych (campingowych), samochodach mieszkalnych itp. Wyposażenie pola biwakowego stanowią: punkt poboru wody pitnej, urządzenia obsługi ruchu turystycznego, w tym urządzenia sanitarne, oraz infrastruktura informacyjno-porządkowa. Pole biwakowe to obiekt wyższego rzędu względem miejsca biwakowania..

⁸⁹ Miejsce biwakowania to obiekt niestrzeżony, umożliwiający turystom nocleg w namiotach, przyczepach samochodowych (campingowych), samochodach mieszkalnych itp. Wyposażenie miejsca biwakowania stanowią: urządzenia obsługi ruchu turystycznego (bez urządzeń sanitarnych) oraz infrastruktura informacyjno-porządkowa. Obiekt o niższym standardzie w stosunku do pola biwakowego.

⁹⁰ Zaleca się, aby regulaminy udostępniania lasu były dostępne również na stronach internetowych jednostek organizacyjnych PGL LP – udostępniającego teren oraz formalnego organizatora turystyki konnej.

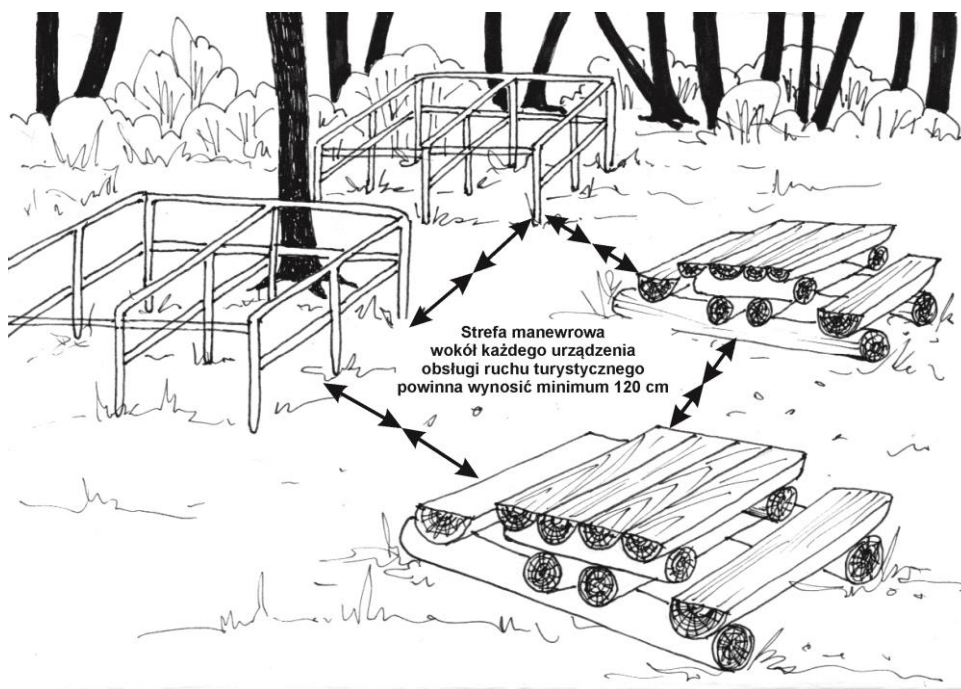
- należy je lokalizować w miejscach lub w pobliżu miejsc **atrakcyjnych krajobrazowo** oraz o płaskim ukształtowaniu terenu, ewentualnie z **niewielkimi różnicami wysokości względnej**;
- w miarę możliwości powinny być sytuowane **w sąsiedztwie leśniczówek, ośrodków jeździeckich, gospodarstw agroturystycznych itp.**, dzięki którym możliwy będzie ich systematyczny dozór;
- powinny być położone **w miejscu dogodnym komunikacyjnie** zarówno z punktu widzenia turysty zmotoryzowanego, jadącego samochodem z koniowozem, jak i jeźdźca poruszającego się po szlaku konnym. Obiekty te powinny znajdować się w sąsiedztwie korytarzy szlaków konnych. Najkorzystniejszym dla nich miejscem jest **krzyżowanie się szlaków, dróg leśnych, również początek lub koniec szlaku**;
- lokalizacja powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych powinna być zaznaczona **na mapach znajdujących się na tablicach informacyjnych** prezentujących system szlaków danego terenu, tak aby turysta mógł indywidualnie zaplanować trasę swojej wyprawy konnej.

Powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe dedykowane turystyce konnej powinny spełniać zapisy zawarte w rozdziale 14, być bezpieczne oraz spełniać potrzeby i oczekiwania odwiedzających je turystów. Z tego też względu:

- zaleca się, aby były **wyposażone w urządzenia obsługi ruchu turystycznego adekwatne do pełnionej przez nie funkcji i intensywności ruchu turystycznego**. Od intensywności ruchu turystycznego i potrzeb rekreacyjnych uzależniona będzie ich liczba i wielkość;
- wszystkie elementy ich wyposażenia powinny być **spójne stylistycznie** w ramach jednego obiektu, pasować do lokalnego krajobrazu oraz wpisywać się w regionalne tradycje budowlane. Wskazane jest ponadto, aby wszystkie urządzenia były podobne w ramach systemu szlaków konnych danego terenu (więcej: rozdział 14 i 16);
- **zaleca się też, by były wyposażone zarówno w podstawowe, jak i ponadpodstawowe urządzenia obsługi ruchu turystycznego**, np. ławki, stoły, wiaty, kosze na śmieci, zagrody popasowe, ewentualnie koniowiązy, paleniska na ognisko itd. oraz elementy informacyjno-porządkowe. W sąsiedztwie urządzeń przeznaczonych dla jeźdźców powinny znajdować się urządzenia przeznaczone dla koni, np. zagrody popasowe, koniowiązy, belki do rozsiadania konia oraz ewentualnie miejsca na składowanie obornika, bloki do wsiadania czy poidła dla koni (więcej: rozdział 14);
- **liczba urządzeń obsługi ruchu turystycznego, np. stołów z ławami w obrębie poszczególnych powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, powinna być zróżnicowana i uzależniona od średniego natężenia ruchu turystycznego, ewentualnie od liczby stanowisk postojowych w obrębie parkingów leśnych**. Przyjmuje się, że liczba stołów nie powinna być mniejsza niż połowa liczby stanowisk parkingowych (więcej: rozdział 15.3);
- elementem podnoszącym komfort wypoczynku oraz atrakcyjność wizualną powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych powinna być roślinność. Zaleca się, aby **stosować wyłącznie rodzime dla danego siedliska gatunki i odmiany roślin, które dawałyby cień i schronienie, szczególnie w upalne dni, oraz stanowiły wizualną barierę w miejscach**

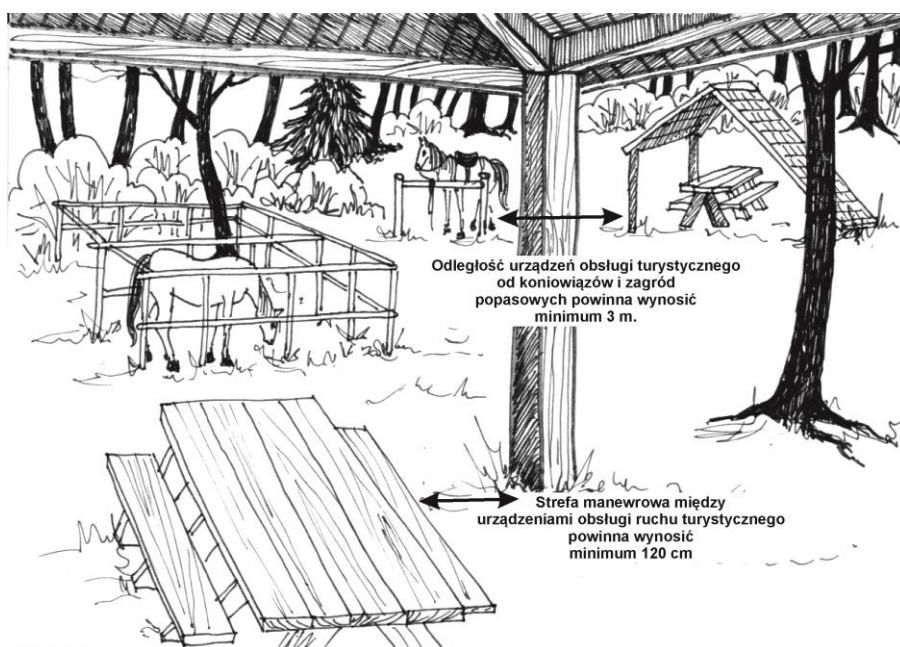
potencjalnie konfliktogennych. W obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych nie powinny rosnąć rośliny cierniste czy trujące dla koni (więcej: rozdział 13.8);

- **wokół wszystkich urządzeń obsługi ruchu turystycznego i infrastruktury informacyjno-porządkowej powinna znajdować się strefa manewrowania**, czyli przestrzeń wolna od jakichkolwiek przeszkód i barier komunikacyjnych, o szerokości minimum 120 cm. Jednocześnie strefa danego urządzenia nie powinna nachodzić na strefę manewrową innych urządzeń lub strefę komunikacyjną szlaku konnego;

Rys. 47. Strefa manewrowa wokół urządzeń obsługi ruchu turystycznego

- **urządzenia powinny być od siebie oddalone o minimum 3 m, a najlepiej o około 10 m.** Dotyczy to szczególnie odległości ławek, stołów i ławostołów od zagród popasowych i koniowiazów (więcej: rozdział 14.4, 14.6) oraz palenisk na ognisko (więcej: rozdział 14.13). Parametry te wynikają z potrzeby organizacji komfortowej przestrzeni, zarówno z punktu widzenia jeźdźców, jak i koni;

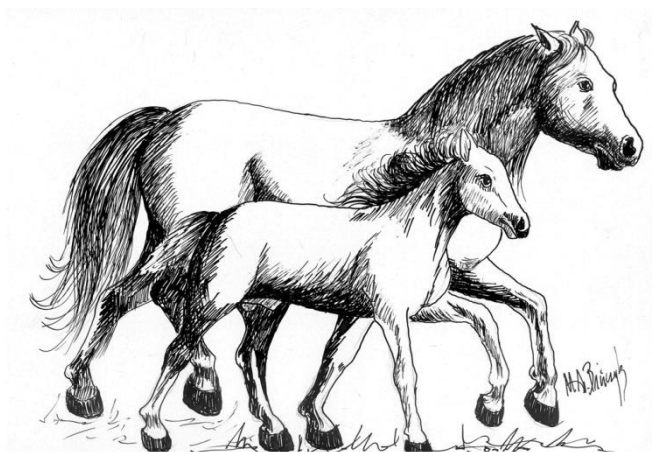
Rys. 48. Odległość urządzeń obsługi ruchu turystycznego, tj. strefy odpoczynku dla ludzi od stref postoju dla koni

- wszystkie urządzenia obsługi ruchu turystycznego oraz infrastruktura informacyjno-porządkowa powinny **uwzględniać potrzeby i ograniczenia osób niepełnosprawnych** ruchowo (więcej: W. Kacprzyk, „Las bez barier – obiekty terenowe”, ORWLP 2013).

Nawierzchnia w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, ale i pod urządzeniami obsługi ruchu turystycznego czy infrastrukturą informacyjno-porządkową, powinna:

- charakteryzować się **dobrymi parametrami odwodniania gruntu i być zabezpieczona przed tworzeniem się wydeptów i kałuż**. Najlepiej, by była twarda i stabilna, a materiał zastosowany do utwardzenia był zgodny z charakterem zagospodarowania terenu i regulacjami dotyczącymi użytkowania gruntów leśnych oraz bezpieczny dla koni (więcej: rozdział 13.4);
- być **pozbawiona przeszkód** naturalnych i sztucznych, zarówno wystających, wypukłych, jak i wklęsłych, np. skał, pni itp. W ich obrębie nie powinny znajdować się gęste krzewy i ich grupy, z których trudno byłoby uprzątnąć ewentualnie wyrzucone przez turystów śmieci, w tym szczególnie niebezpieczne dla koni odłamki szklane, drut kolczasty itp.;
- mieć **pochylenie poprzeczne i podłużne strefy manewrowej nie przekraczające 2% w żadnym kierunku**. W sytuacjach wyjątkowych dozwolone jest pochylenie nawierzchni wynoszące 3%, ale tylko wówczas, gdy wiąże się to z prawidłowym odprowadzaniem wód opadowych.

Z punktu widzenia bezpieczeństwa turystów i zwierząt **konieczny jest systematyczny, stosowny do średniego natężenia ruchu turystycznego dozór powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, stanu wszystkich urządzeń obsługi ruchu turystycznego oraz infrastruktury informacyjno-porządkowej.** Do tego celu można wykorzystać propozycję wzoru formularza okresowej kontroli (więcej: załącznik nr 3). Formularz taki może stać się (w przypadku roszczeń użytkowników szlaków) dokumentem potwierdzającym dochowanie należytej staranności jednostek organizacyjnych PGL LP w bezpiecznym udostępnianiu lasu.

15.2. Miejsca odpoczynku z zagrodami popasowymi lub koniowiazami

Miejsca odpoczynku⁹¹ to powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe sytuowane wzdłuż szlaków konnych z uwagi na komfort wypoczynku jeźdźców, ale i potrzeby koni. **Są one na ogół miejscem pasywnego odpoczynku i regeneracji sił przed dalszą wycieczką, przez co mogą przyczynić się do podniesienia bezpieczeństwa na szlakach.** Niekiedy mogą służyć również za nieformalne miejsce biwakowania, np. w czasie organizacji rajdów konnych, o ile zezwala na to udostępniający teren lub jest to dozwolone w regulaminie danego miejsca odpoczynku.

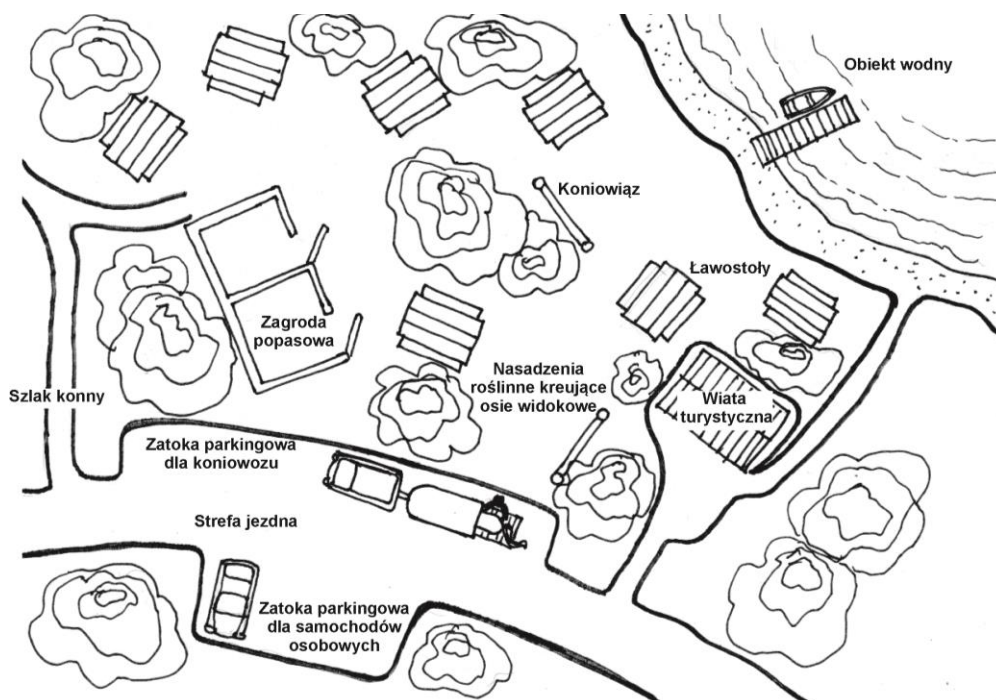
Projektując lub budując miejsca odpoczynku, należy spełnić zapisy o charakterze ogólnym zawarte w rozdziale 15.1 oraz pamiętać o pewnych zasadach:

- **każde miejsce odpoczynku powinno mieć własną nazwę**, która byłaby elementem rozpoznawczym w obrębie systemu szlaków konnych danej jednostki organizacyjnej PGL LP, zaznaczonym na elementach informacyjno-porządkowych, np. na kierunkowskazach, tablicach informacyjnych itd.;
- miejsca odpoczynku **powinny być lokalizowane w miejscach atrakcyjnych wizualnie**, obok lub w pobliżu szlaku;
- **wskazane jest, aby w obrębie lub w pobliżu miejsc odpoczynku znajdowały się naturalne obiekty wodne**, takie jak strumienie, rzeki, jeziora. Woda zawsze sprzyja wypoczynkowi. Z uwagi na wykorzystywanie wody do pojenia koni, w sytuacji, kiedy jakość wody nie jest poddawana systematycznym badaniom sanitarnym, powinno się umieścić tabliczkę ostrzegawczą, informującą, że spożywanie i pojenie zwierząt odbywa się na odpowiedzialność turystów (więcej: rozdział 14.9);
- projektując ogólny układ miejsc odpoczynku, należy ich przestrzeń **podzielić na mniejsze i większe „wnętrza”**. Podział ten może być sztucznie stworzony poprzez dodatkowe nasadzenia, charakterystyczne dla danego siedliska leśnego. Nie jest jednak wskazane wydzielanie miejsc

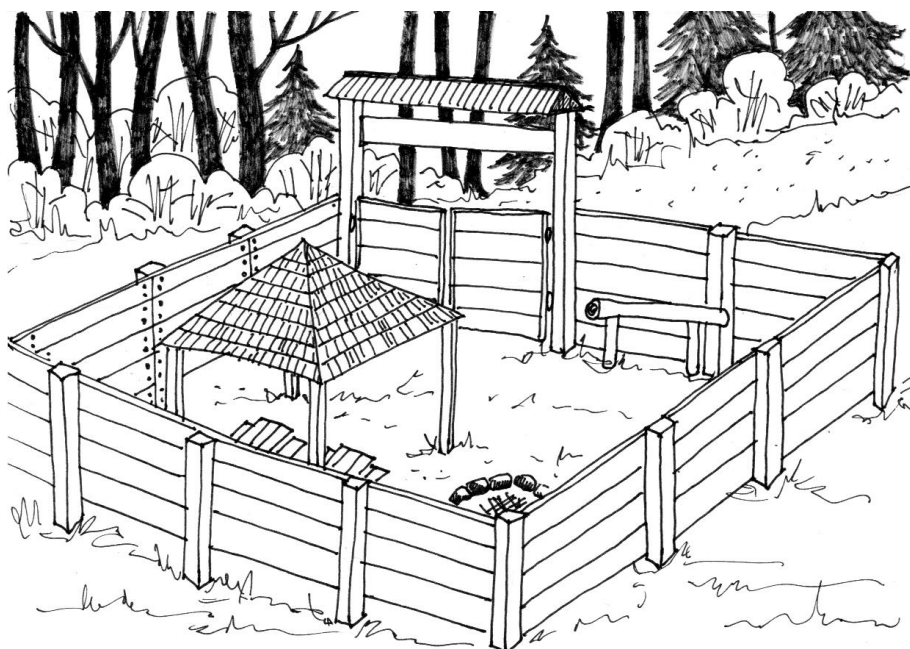
⁹¹ Miejsce odpoczynku to ogólnodostępny, powierzchniowo wydzielony obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy zlokalizowany np. przy szlakach turystycznych. Obiekt ten jest wyposażony m.in. w urządzenia obsługi ruchu turystycznego, infrastrukturę informacyjno-porządkową, w tym szczególnie regulamin.

odpoczynku poprzez stosowanie tradycyjnych ogrodzeń z przęsł, które mogą wyglądać sztucznie. Proponuje się natomiast, aby wokół nich wykonać dodatkowe rodzime dla danego miejsca nasadzenia roślinne, które podkreślą ciekawe widoki i jednocześnie ograniczą penetrację przestrzeni leśnych przez turystów (więcej: rozdział 14.5);

- urządzenia obsługi ruchu turystycznego powinny być umiejscawiane **z uwzględnieniem widoków na różne obiekty** znajdujące się w obrębie miejsca odpoczynku oraz w sąsiedztwie szlaku, np. na stanowiska postojowe w obrębie parkingów leśnych, tereny zabaw itp. Z uwagi na bezpieczeństwo turystów oraz koni istotnym zagadnieniem jest zapewnienie widoczności terenu służącego za miejsce odpoczynku. **Siedząc przy ławostołach, jeździec powinien mieć możliwość nadzoru koni przebywających w zagrodach popasowych czy przywiązanych do koniowiązów.** Wskazane jest ponadto, aby wszystkie miejsca potencjalnie niebezpieczne i takie, z których mogą pojawić się turyści, były na widoku;

Rys. 49. Prawidłowe optyczne wydzielenie miejsca odpoczynku z wnętrza przestrzeni leśnej

Rys. 50. Zły przykład miejsca odpoczynku – ograniczenie widoczności z uwagi na wydzielenie go z przestrzeni leśnych

- przestrzeń wypoczynku dla turystów powinna być umiejscowiona wewnątrz drzewostanu tak, aby pozwalała na wypoczynek zarówno **w cieniu, jak i w słońcu – rano, w południe i wieczorem**;
- **miejsca odpoczynku powinny być lokalizowane w lesie średnio co 10–20 km od siebie**. Odległość między każdym z nich powinna być jednak uzależniona od charakteru szlaku, tj. od tego, czy jest rajdowy, czy też rekreacyjny, oraz od lokalnych uwarunkowań środowiskowych, szacowanych potrzeb turystycznych i umiejętności jeździeckich turystów. Za miejsca odpoczynku mogą być uznane w szczególnych przypadkach również ośrodki jeździeckie, gospodarstwa agroturystyczne itp. Im szlaki mają charakter bardziej rekreacyjny, tym większa wskazana jest gęstość rozmieszczenia tego typu obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych w lesie;
- **wielkość miejsc odpoczynku powinna być uzależniona od szacowanego średniego natężenia ruchu turystycznego**. Uznaje się, że powinny one mieć minimalną wielkość około 20 x 20 m;
- zaleca się, aby **urządzenia obsługi ruchu turystycznego oraz infrastruktura informacyjno-porządkowa konkretnego miejsca odpoczynku były zlokalizowane po jednej stronie szlaku konnego**, znajdującej się nieco wyżej niż okoliczny teren. Dzięki temu obiekt ten będzie lepiej widoczny w przestrzeni leśnej oraz zostanie zminimalizowane niebezpieczeństwo „kolizji” różnych grup turystów. Lokalizowanie urządzeń po obu stronach szlaku jest uzasadnione tylko wówczas, gdy teren jest bardzo intensywnie odwiedzany przez turystów;
- **na terenie wszystkich miejsc odpoczynku zaleca się umieszczanie kierunkowskazów prezentujących kierunek i odległość do innych**

najbliżej położonych miejsc odpoczynku (zarówno kolejnego, jak i poprzedniego) (więcej: rozdziały 16.3, 16.4).

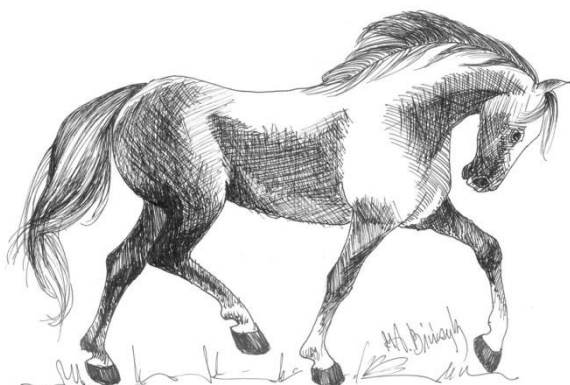
W obrębie miejsc odpoczynku, w sąsiedztwie strefy przeznaczonej dla jeźdźców powinna znajdować się przestrzeń na postój, ewentualnie rozsiadanie koni. Przestrzeń (z koniowiazami lub zagrodami popasowymi) powinna spełniać następujące warunki:

- być zlokalizowana:
 - **po stronie zawietrznej w stosunku do dominującego kierunku wiatru**, ewentualnie być osłonięta od wiatru. Jest to szczególnie istotne w wypadku tworzenia palenisk na ognisko na terenie miejsc odpoczynku, gdzie należy je ustawiać w odległości minimum 10 m od koniowiazów i/lub zagród popasowych,
 - **w oddaleniu od naturalnych i sztucznych obiektów wodnych**, np. strumieni, aby konie nie zanieczyszczały ich odchodami;
- nawierzchnia w obrębie stref postoju dla koni powinna być miękka, np. porośnięta trawą, częściowo piaszczysta⁹², może to być też gleba rodzima;
- **odległość miejsc postoju dla zwierząt i na pobyt ludzi w obrębie danego miejsca odpoczynku powinna być różna.** Niektórzy wolą być w bezpośrednim sąsiedztwie koni, inni – tylko mieć je na widoku. Ze względów bezpieczeństwa uznaje się, że odległość ta nie powinna być jednak mniejsza niż 3 m;
- miejsca postoju dla koni mogą mieć postać:
 - zagród popasowych dla koni, każda np. z dwoma boksami (więcej: rozdział 14.4),
 - koniowiazów (więcej: rozdział 14.6),
 - miejsc do przewieszenia liny pomiędzy dwoma słupami lub drzewami (więcej: rozdział 14.6);
- **w ramach danego miejsca odpoczynku powinny znajdować się minimum dwa oddzielne miejsca na postawienie koni**, np. dwie oddzielne zagrody popasowe składające się z dwóch boksów każda lub jedna zagroda i jeden koniowiaz, ewentualnie dwa koniowiazy;
- urządzenia w obrębie strefy postoju koni muszą być bezpieczne dla zwierząt, być wykonane z materiałów nieszkodliwych dla zdrowia koni, umożliwiać ich czyszczenie i odkażanie oraz nie powodować urazów, uszkodzeń ciała i innych cierpień (więcej: rozdział 8 i 14.1);
- z uwagi na koszty budowy i utrzymania nie jest wskazane tworzenie zadaszonych zagród popasowych.

⁹² Nawierzchnia w pełni piaszczysta nie jest wskazana, gdyż trudno utrzymać ją w czystości oraz może powodować dyskomfort, jeśli koń miałby stać na niej dłużej niż kilka minut.

Miejsca odpoczynku
zlokalizowane wzdłuż
szlaków konnych powinny
zapewniać wypoczynek
jeźdźcom, jak i koniom.
Powinny one być wyposażone
w ławy, stoły, ławostoły, ale
również zagrody popasowe
czy koniowiązy. Organizacja
funkcjonalna wewnątrz miejsc
odpoczynku powinna być
komfortowa, ale przede
wszystkim
bezpieczna.

15.3. Parkingi leśne przy szlakach konnych

Parkingi leśne⁹³ to powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe towarzyszące drogom, szczególnie publicznym. Jeżeli są lokalizowane w sąsiedztwie szlaków konnych, powinny być przystosowane do parkowania koniowozów.

Parkingi leśne przy szlakach konnych powinny być odpowiednio duże, aby pomieścić samochody i przyczepy przystosowane do transportu koni, oraz być bezpieczne i funkcjonalne, o czytelnym układzie dróg wewnętrznych stref manewrowania, parkowania i wypoczynku. Wskazane jest, aby **kierowcy intuicyjnie mogli rozróżnić przestrzeń parkingu przeznaczoną do manewrowania samochodem od przestrzeni wyłączanej z ruchu**, np. poprzez istnienie granicy nawierzchni utwardzonej (szutru) i gruntowej (trawy). W miarę możliwości powinny być jednak pozbawione krawężników, ogrodzeń, słupków, bram itp. elementów stwarzających niebezpieczeństwo podczas manewrowania koniowozami⁹⁴. Istotnym zagadnieniem jest również dostępność tego typu obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych dla osób niepełnosprawnych, szczególnie ruchowo. Wynika ona m.in. z zapisów Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – rozdział II art. 32, która gwarantuje równe traktowanie wszystkich obywateli w każdej dziedzinie życia politycznego, społecznego lub gospodarczego.

Parkingi leśne (dalej określane jako parkingi) mogą mieć dwojaki charakter:

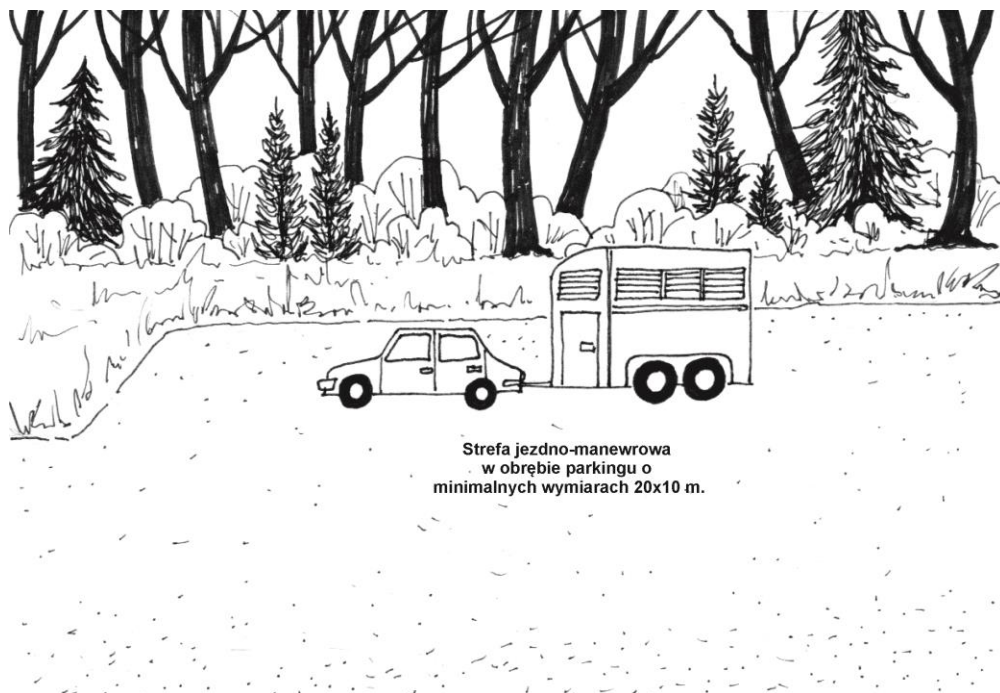
- **powierzchniowy – z wyodrębnioną i utwardzoną przestrzenią, w obrębie której istnieje możliwość zaparkowania samochodów.** Nie mają one utworzonych zatok parkingowych, a jedynie obszar jezdno-manewrowy. Parkingi tego rodzaju są uzasadnione szczególnie wówczas, gdy jednostka udostępniająca teren dysponuje niewielką powierzchnią, np.

⁹³ Parking leśny to powierzchniowy obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy ze stanowiskami postojowymi, umożliwiającymi przemieszczającym się turystom bezpieczny postój na terenach zarządzanych przez PGL LP. Poza stanowiskami postojowymi, w tym i dla osób niepełnosprawnych, musi mieć infrastrukturę informacyjno-porządkową, w szczególności regulamin.

⁹⁴ Samochody z przyczepami do transportu koni mogą osiągać średnią długość od około 10 do kilkunastu metrów.

poniżej 1000 m², a jednocześnie intensywność ruchu turystycznego jest okresowo znaczna. Zaleca się, aby taka strefa jezdno-manewrowa nie była nigdy mniejsza niż 20 x 10 m;

- **liniowy – zatoki parkingowe znajdują się w sąsiedztwie dróg wewnętrznych ze stanowiskami postojowymi, w tym również na postawienie samochodów z przyczepami do transportu koni.** Stanowiska na postawienie samochodu znajdują się wzdłuż dróg wewnętrznych w obrębie wyodrębnionych zatok parkingowych. Drogi w obrębie takich parkingów powinny być jednokierunkowe (bezkolizyjne) z zawrotką na ich końcu lub ewentualnie dwukierunkowe (potencjalnie kolizyjne). Parkingi tego typu są zalecane do tworzenia, jeśli jednostka udostępniająca teren chce, aby wtapiał się on w lokalny krajobraz, a jednocześnie dysponuje znaczną powierzchnią leśną możliwą do zagospodarowania, np. powyżej 1000 m².

Rys. 51. Parking leśny o charakterze powierzchniowym

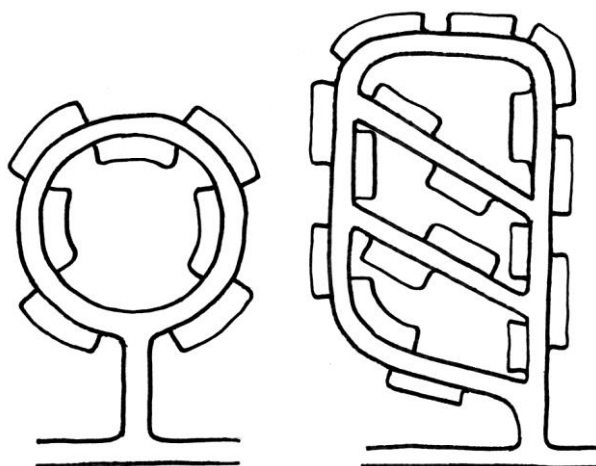

Rys. 52. Parking leśny o charakterze liniowym

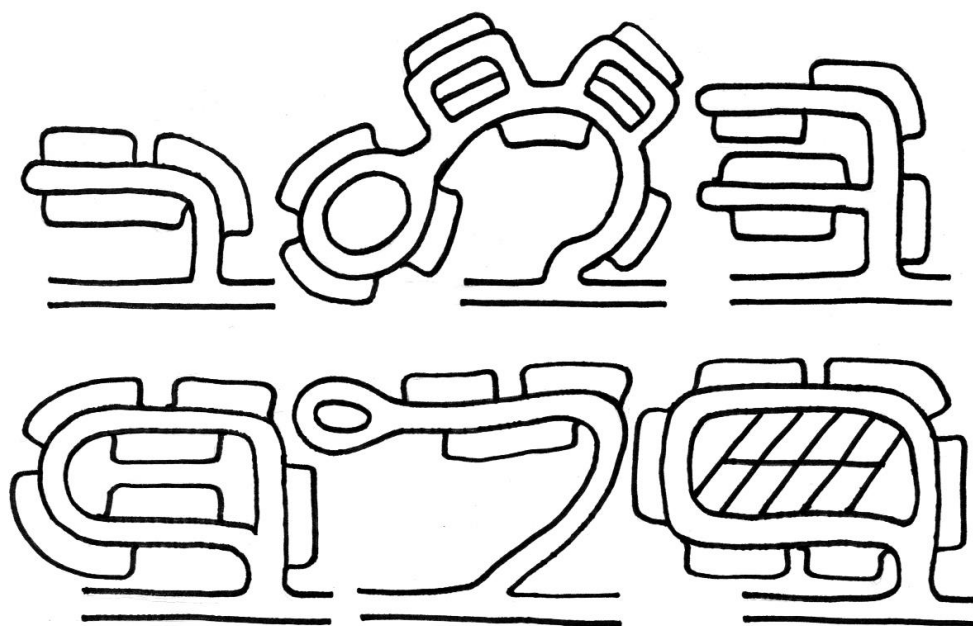
Tworząc parkingi leśne, należy mieć pewność, że nie ma żadnych przyrodniczych i formalnych przeciwwskazań do ich lokalizacji. Mogą, ale nie powinny to być rezerваты, obszary stref ochronnych, w tym ochrony ujęć wody pitnej itd. Jeżeli nie ma przeciwwskazań do ich budowy, technicznie powinny powstawać z uwzględnieniem następujących wymogów natury technicznej:

- **powinny składać się z minimum dwóch funkcjonalnie odrębnych stref: jezdnej** (w tym strefy dróg wewnętrznych i strefy parkowania⁹⁵) **oraz odpoczynku** (w postaci miejsc odpoczynku – więcej rozdział 15.2 oraz 15.1)
- **kształt parkingów na terenach leśnych nigdy nie powinien być geometryczny, ale asymetryczny, bardziej naturalny;**
- **układ przestrzenny parkingów i ich dróg wewnętrznych powinien współgrać z ukształtowaniem terenu i zależeć od innych lokalnych uwarunkowań środowiskowych, w tym szczególnie od stref widokowych.** Nie powinny one być lokalizowane w pobliżu stoków i skarp, które mogą się np. osunąć i spowodować szkody na prywatnym mieniu turystów;
- **drogi wewnętrzne w obrębie parkingów powinny mieć układ pętlowy,** gdyż nie rodzą one konieczności wykonywania kolizyjnych manewrów zawracania. Ze względów bezpieczeństwa wskazane jest, aby ruch w obrębie strefy jezdnej większych parkingów był **jednokierunkowy**. Wjazd na parkingi powinien być natomiast jeden. Nie rodzi to wówczas dodatkowych problemów natury formalnej;

⁹⁵ Strefa parkowania składa się z zatok parkingowych z wyodrębnionymi lub niewyodrębnionymi pojedynczymi stanowiskami postojowymi.

Rys. 53. Propozycje układu parkingów z drogami wewnętrznymi bezkolizyjnymi – jednokierunkowymi oraz zatokami parkingowymi

Rys. 54. Propozycje układów parkingów z drogami wewnętrznymi dwukierunkowymi oraz zatokami parkingowymi

Rys. 55. Przykład bezkolizyjnego, jednokierunkowego parkingu liniowego z zatokami postojowymi

Parkingi leśne w uwagi na charakter miejsca, w którym są tworzone, powinny mieć zachowaną leśną scenerię. Oznacza to, że w ich obrębie powinny znajdować się m.in. drzewa, krzewy typowe dla danego terenu. Ich istnienie nie może jednak zagrażać bezpieczeństwu wypoczywających gości, a zatem:

- **drzewa i krzewy zlokalizowane w strefie jezdnej, a szczególnie zatok parkingowych, nie mogą zagrażać bezpieczeństwu zaparkowanych pojazdów.** Oznacza to, że muszą być w dobrej kondycji zdrowotnej, mieć dobrze wykształcony system korzeniowy i być systematycznie dozorowane. Ponadto owoce/nasiona tych roślin nie mogą być ciężkie, np. nie mogą to być żołędzie, kasztany itp.;
- **roślinność rosnąca w obrębie parkingów nie może przesłaniać widoczności strefy jezdnej i zatok parkingowych oraz elementów informacyjno-porządkowych,** w tym szczególnie znaków drogowych znajdujących się w ich obrębie;
- **wskazane jest, aby parkingi były częściowo ekranowane,** tj. przesłonięte np. nasadzeniami tak, aby ograniczyć negatywny ich wpływ na lokalny krajobraz leśny. Jest to szczególnie istotne w miejscach o dużych walorach krajobrazowych. Nasadzenia te:
 - powinny znajdować się wokół parkingu, które z jednej strony ograniczą penetrację przestrzeni leśnych przez turystów, a z drugiej wyeksponują ciekawe widoki,
 - mogą modyfikować optyczną wielkość parkingu,
 - powinny być typowe dla danego siedliska leśnego;
- **roślinność rosnąca w obrębie i pobliżu parkingów jest szczególnie narażona na pożary.** Niezmiernie istotne jest przestrzeganie zasad

ochrony przeciwpożarowej i tworzenie parów przeciwpożarowych. Jak podaje rozdział 2.4 „Instrukcji ochrony przeciwpożarowej lasu”⁹⁶, pasy te muszą być utrzymywane w stanie zapewniającym ich użyteczność przez cały rok. Pas przeciwpożarowy dla parkingów powinien być pasem gruntu o szerokości 30 m, przyległym do granicy obiektu albo pasa drogowego, spełniającym wymogi techniczne, o których mowa w pkt 2.4.2 lit. a, z tym, że w odległości od 2 do 5 m od granicy obiektu albo drogi zakłada się bruzdę o szerokości 2 m, oczyszczoną do warstwy mineralnej. W uzasadnionych przypadkach bruzdę może stanowić inna powierzchnia pozbawiona materiałów palnych. Obowiązek utrzymywania pasów nie dotyczy drzewostanów starszych niż 30 lat, położonych przy drogach publicznych i parkingach oraz przy drogach o nawierzchni nieutwardzonej (gruntowych), z wyjątkiem dróg poligonowych i międzypolygonowych;

Z uwagi na ogólnodostępność parkingów leśnych zarówno organizacja ich przestrzeni, jak i urządzenia obsługi ruchu turystycznego zlokalizowane w ich obrębie powinny być **dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych ruchowo**. Należy m.in. pamiętać, że pojedyncze stanowisko postojowe dla samochodu osoby niepełnosprawnej w obrębie zatoczki parkingowej posiada większe wymiary niż typowe miejsce postojowe na samochód osobowy. Ponadto powinno się ono znajdować możliwie najbliżej głównego wejścia/urządzeń/atrakcji/toalety itp. (więcej: W. Kacprzyk, „Las bez barier – obiekty terenowe”, ORWLP 2013).

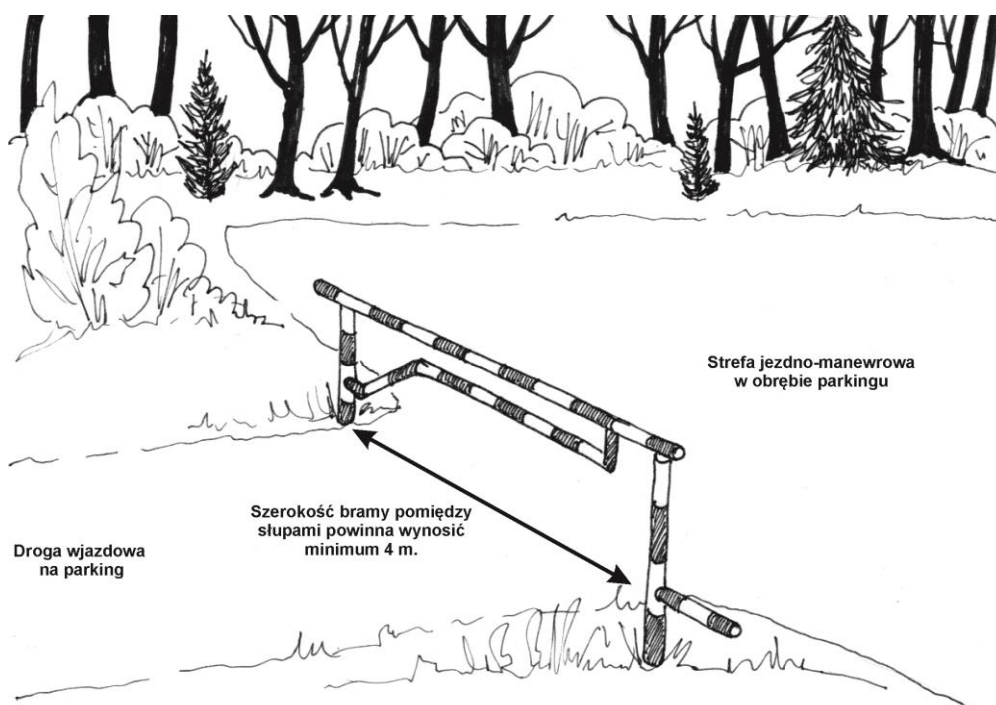
Wjazdy i wyjazdy na parkingi to najważniejsze miejsca, kształtujące nie tylko pierwsze wrażenie turystów, ale również w sposób bezpośredni wpływające na poziom bezpieczeństwa zarówno w obrębie pasa ruchu drogowego, jak i samego parkingu. Powinny one być zatem tworzone z uwzględnieniem następujących zasad:

- **muszą być uzgodnione z terytorialnie właściwymi organami administracji samorządowej**⁹⁷;
- szerokość wjazdów i wyjazdów z dróg publicznych na prostych odcinkach powinna wynosić minimum 6 m. Pozwoli to na bezpieczne wyminięcie się dwóch pojazdów jadących w przeciwnych kierunkach;
- **muszą mieć dobrą widoczność**. Drzewa powinny być podkrzesane do wysokości 4–6 m, a wszelkie elementy zagrażające bezpieczeństwu użytkowników drogi usunięte;
- **powinny być zlokalizowane w miejscu z dala od skrzyżowań i ostrych zakrętów**;
- ze względów funkcjonalnych i ekonomicznych do/z jednego parkingu powinien prowadzić **tylko jeden wjazd/wyjazd**. Nie jest wskazane tworzenie oddzielnego wjazdu i wyjazdu, z wyjątkiem bardzo dużych i intensywnie użytkowanych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych.

⁹⁶ „Instrukcja ochrony przeciwpożarowej lasu” jest załącznikiem do Zarządzenia nr 54 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r., obowiązującym w jednostkach organizacyjnych Lasów Państwowych od dnia 1 stycznia 2012 r.

⁹⁷ Z uwagi na skomplikowane procedury formalnoprawne **wskazane jest, aby parkingi tworzone były w miejscu istniejących już tego typu obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, z funkcjonującymi wjazdami/zjazdami**. Spowoduje to, że nie będzie konieczności występowania do terytorialnie właściwego zarządcy drogi o zgodę na nowy wjazd-zjazd, a jedynie na jego przebudowę. To z kolei nie będzie rodziło konieczności tworzenia szczegółowej dokumentacji projektowej na wykonanie tego typu prac budowlanych.

Przestrzenie leśne niekiedy wymagają wprowadzenia czasowego ograniczenia ich użytkowania. Narzędziem ograniczającym wjazd mogą być wówczas **szlabany**, przydatne szczególnie w obrębie wjazdów na parkingi. Należy jednak pamiętać, że minimalna szerokość światła pomiędzy jego pionowymi elementami konstrukcyjnymi powinna wynosić 4 m.

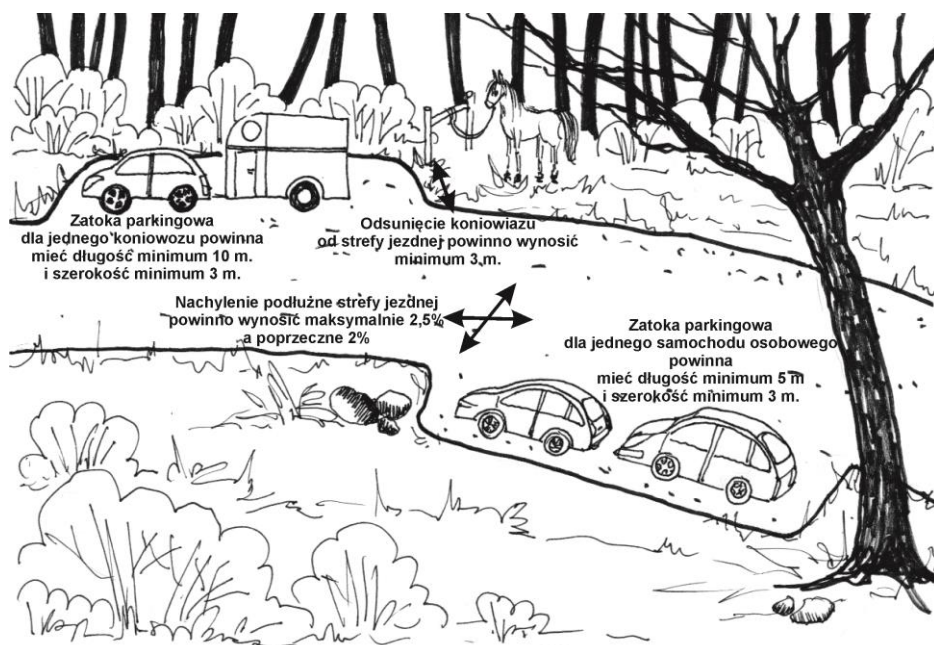
Rys. 56. Szlaban w obrębie przestrzeni parkingowej

Ruch w obrębie parkingów odbywać się będzie na ogół po jednopasmowych drogach wewnętrznych, które powinny spełniać następujące warunki:

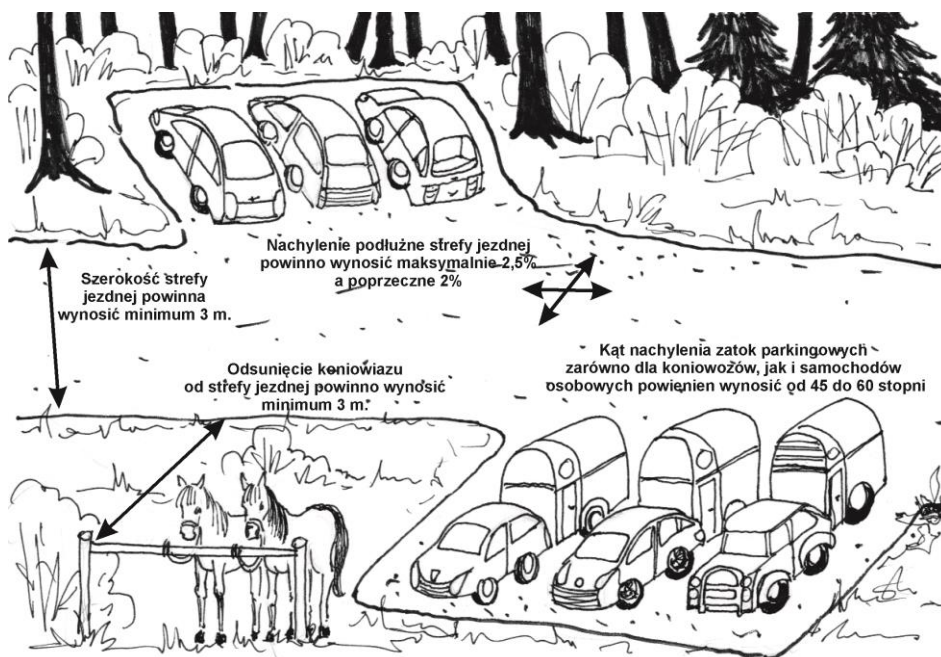
- drogi wewnętrzne na ogół powinny mieć pochylenie podłużne do 2,5%;
- pochylenie poprzeczne dróg wewnętrznych nie powinno przekraczać:
 - 2,0% przy nawierzchni twardej ulepszonej,
 - 3,0% przy nawierzchni twardej nieulepszonej,
 - maksymalnie 5% przy nawierzchniach gruntowych;
- **drogi wewnętrzne powinny być zgodne z obowiązującymi zasadami budowy dróg leśnych i mieć jezdnię jednopasmową o minimalnej szerokości 3,0 m z poboczami 0,75 m.** Najkorzystniejsza szerokość dróg wewnętrznych w obrębie stref parkingowych to:
 - 3–3,5 m dla dróg jednopasmowych dwukierunkowych,
 - poniżej 3 m dla dróg jednopasmowych jednokierunkowych;
- należy pamiętać o **poszerzeniu zakrętów** dróg wewnętrznych o szerokości poniżej 3 m celem zapewnienia wystarczającej przestrzeni do manewrów samochodami z przyczepami do transportu koni.

Stanowiska postojowe i zatoki parkingowe zlokalizowane w sąsiedztwie szlaków konnych powinny być przystosowane do zaparkowania samochodów z koniowozami. Powinny one spełniać następujące warunki:

- liczba stanowisk postojowych całego parkingu leśnego powinna być dostosowana do średniego natężenia ruchu turystycznego. Projektując parkingi, należy ponadto pamiętać, aby miały **możliwość elastycznego zwiększania lub zmniejszania liczby zatok parkingowych, a zatem i stanowisk postojowych**;
- powinny pozwalać na postawienie samochodu i koniowozu **w słońcu lub w cieniu, w różnych porach dnia i roku**. Wskazane jest zatem ich zlokalizowanie pomiędzy drzewami, co dodatkowo podkreśli niepowtarzalny leśny charakter obiektu;
- z uwagi na odprowadzanie wód opadowych zatoki parkingowe i stanowiska postojowe powinny mieć pochylenia:
 - podłużne nie przekraczające 2,5%,
 - poprzeczne zawierające się w przedziale 1,5–2%;
- pojedyncze stanowiska postojowe powinny być usytuowane równolegle do drogi wewnętrznej i mieć minimalne wymiary: długość 10,0 m i szerokość 3 m. W ich obrębie będą mogły zaparkować dwa samochody osobowe lub jeden samochód z przyczepą do transportu koni;
- konkretne zatoki parkingowe lub stanowiska postojowe parkingu powinny być przystosowane do samochodów z przyczepami do transportu koni. Obok nich powinna znajdować się **przestrzeń pozwalająca na bezpieczne postawienie i ewentualnie przywiązanie konia, np. do koniowiązu, i przygotowanie go do jazdy**. Przestrzeń ta powinna być odsunięta od drogi wewnętrznej o około 3 m i wyposażona w urządzenia obsługi ruchu turystycznego, np. w koniowiązy (więcej: rozdział 14.6);
- szerokość dróg wewnętrznych przy zatokach parkingowych nie powinna być mniejsza niż 3 m;
- **zatoki parkingowe powinny być zlokalizowane wzdłuż dróg wewnętrznych po jednej stronie lub naprzemiennie, raz po jednej, raz po drugiej stronie**. Ze względów bezpieczeństwa i estetyki terenu zatoki parkingowe nie powinny być rozmieszczone jednocześnie po obu stronach drogi;
- najkorzystniejszy układ zatok parkingowych to:
 - **równoległy do drogi wewnętrznej**,
 - **prostopadły**, ustawiony do osi drogi wewnętrznej pod kątem 45 lub 60 stopni. Inny kąt jest mniej korzystny, gdyż rodzi konieczność wykonywania potencjalnie kolizyjnych manewrów zawracania.

Rys. 57. Propozycja zatok parkingowych w układzie równoległym do drogi wewnętrznej

Rys. 58. Propozycja zatok parkingowych o ustawieniu pod kątem 45–60 stopni przy drodze wewnętrznej

Poza ww. parametrami zatoki parkingowe i stanowiska postojowe powinny uwzględniać:

- **potrzeby osób niepełnosprawnych**, tj. w ich obrębie musi znajdować się minimum jedno oznaczone miejsce przeznaczone do parkowania samochodów osób niepełnosprawnych (więcej: W. Kacprzyk, „Las bez barier – obiekty terenowe”, ORWLP 2013);
- **potrzeby dozoru samochodów**, tj. zatoki parkingowe ze stanowiskami postojowymi powinny być widoczne z wybranych urządzeń obsługi ruchu turystycznego, np. ławostolów zlokalizowanych w obrębie strefy odpoczynku;
- **potrzebę ochrony lokalnych ekosystemów przez zbędnym jej rozjeżdżaniem**, tj. poszczególne zatoki parkingowe w obrębie danego parkingu mogą być oddzielone od wnętrza lasu barierami porządkowymi, np. leżącymi kłódami drewna (więcej: rozdział 14.5). Nie ma natomiast potrzeby optycznego, poziomego wydzielenia poszczególnych stanowisk postojowych. Jeżeli jest to konieczne, zaleca się zamontowanie betonowych, punktowych ograniczników, zamiast np. ciosanej kostki granitowej. Wskazane jest wówczas, aby ograniczniki te nie wystawały ponad powierzchnię wyżej niż 2 cm, a ich wierzchnia warstwa była pomalowana farbą odblaskową.

Rys. 59. Propozycja poziomego wydzielenia miejsc postojowych w zatokach parkingowych

Nawierzchnia parkingów jest kolejnym bardzo ważnym elementem wpływającym na jakość obiektu i komfort korzystania z niego przez turystów. Parametry techniczne powinny pozostawać niezmiennie, niezależnie od warunków

atmosferycznych lub ulegać tylko nieznacznym zmianom. Tworząc nawierzchnię parkingów, należy zadbać o kilka szczegółów:

- **charakter nawierzchni parkingów powinien być zgodny z wewnętrznymi regulacjami PGL LP, bezpieczny dla koni i komponować się z lokalnym krajobrazem.** Nie jest wskazane, aby wewnątrz przestrzeni leśnych nawierzchnię utwardzać asfaltem, kostką betonową czy granitową, która pod wpływem wody może stać się śliska;
- aby zapewnić nawierzchni parkingów odpowiednią trwałość oraz odporność na osiadanie, **ważne jest, by podłoże miało odpowiednią nośność. Zależy ona od lokalnych warunków gruntowo-wodnych:**
 - warunki wodne ustala się na podstawie klasyfikacji warunków wodnych, czyli poziomu występowania swobodnego zwierciadła wody, który jest tym korzystniejszy, im zwierciadło znajduje się głębiej. Warunki ustala się przy założeniu, że nawierzchnia będzie dobrze odprowadzała wody powierzchniowe,
 - klasyfikację gruntów ustala się na podstawie grup nośności podłoża (patrz: tabela poniżej). Do celów projektowych cechy gruntu powinny być ustalane na podstawie specjalistycznych badań laboratoryjnych;
- z uwagi na bezpieczeństwo koni **nie jest wskazane utwardzanie zatok parkingowych przeznaczonych do parkowania samochodów z przyczepami do transportu koni.** Jeżeli parking jest bardzo intensywnie użytkowany, lub też istnieje konieczność manewrowania samochodami, zwłaszcza z przyczepami, wówczas można rozważyć zasadność ustabilizowania gruntu rodzimego stabilizatorami. Jeśli ze względów techniczno-technologicznych nie ma możliwości utwardzenia nawierzchni z użyciem stabilizatorów gruntu, wówczas można rozważyć zastosowanie geokraty;
- aby wzmocnić słabe podłoże nawierzchni parkingów można:
 - **wymienić podłoże nawierzchni na warstwę gruntu lub materiał niewysadzinowy⁹⁸.** Wymianę powinno wykonać się do głębokości zależnej od grupy nośności podłoża. Należy pamiętać, że całe wymienione warstwy muszą pełnić rolę warstwy odsączającej i spełniać warunek wodoprzepuszczalności,
 - ułożyć na podłożu o grupie nośności G2, G3 i G4 warstwę ulepszoną spoiwem (np. wapnem lub aktywnym popiołem lotnym) o grubości 15 cm;
- w obrębie zatok parkingowych **nie powinny się tworzyć kałuże, szczególnie na miejscu przeznaczonym do parkowania samochodów osób niepełnosprawnych i z przyczepami do transportu koni.** Należy zatem pamiętać o ewentualnej konieczności wykonania systemów odwadniania powierzchni parkingowej, np. do specjalnego zbiornika. Podstawowym warunkiem prawidłowego odwodnienia powierzchniowego jest wykonanie spadków grawitacyjnych do urządzeń odprowadzających;
- przy budowie parkingów zasadniczym zagadnieniem z punktu widzenia odwadniania nawierzchni, koniecznym do rozstrzygnięcia przed rozpoczęciem inwestycji, jest powierzchnia parkingów. Jeżeli:

⁹⁸ Materiał niewysadzinowy to: rumosze (niegliniaste), żwiry i pospółki, piaski grubo-, średnio- i drobnoziarniste, żużle nierozpadowe.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

- o mają one powierzchnię poniżej 0,1 ha, wówczas wody opadowe można odprowadzać bezpośrednio do gleby bądź wód. Najprostszym sposobem odprowadzenia wody z parkingów o małej powierzchni jest dren. Woda z nawierzchni spływa wówczas do drenu, który prowadzi ją do studni chłonnej, skąd wsiąka w grunt,
- o mają one powierzchnię powyżej 0,1 ha, wówczas wody opadowe muszą być oczyszczone przed wprowadzeniem ich do wód powierzchniowych lub ziemi. Oczyszczanie powinno odbywać się za pomocą separatorów cząstek ropopochodnych. Wodę przez korytka ściekowe otwarte lub zamknięte odprowadza się do separatora, w którym następuje oczyszczenie wody opadowej.

Tab. 2. Klasyfikacja warunków wodnych

Charakterystyka	Warunki wodne w wypadku występowania swobodnego zwierciadła wody		
	< 1 m	od 1 do 2 m	> 2 m
Wykopy ≤ 1 m	złe	przeciętne	dobrze
Nasypy ≤ 1 m	przeciętne	przeciętne	dobrze
Wykopy > 1 m	przeciętne	przeciętne	dobrze

Źródło: Rozporządzenie Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 2 marca 1999 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne i ich usytuowanie.

Tab. 3. Grupa nośności podłoża

Rodzaj gruntów podłoża	Grupa nośności podłoża dla warunków wodnych		
	dobrych	przeciętnych	złych
Grunty niewysadzinowe: rumosze (niegliniaste), żwiry i pospółki, piaski grubo i średnio ziarniste, żużle nierozpadowe	G1	G1	G1
Grunty wątpliwe: piaski pylaste	G1	G2	G2
Grunty wątpliwe: zwietrzliny gliniaste i rumosze gliniaste, żwiry i pospółki gliniaste	G2	G2	G3
Grunty mało wysadzinowe: gliny zwięzłe, gliny piaszczyste i pylaste zwięzłe, ropy, ropy piaszczyste i pylaste	G2	G3	G4
Grunty bardzo wysadzinowe: piaski gliniaste, pyły piaszczyste, pyły, gliny piaszczyste i pylaste, ropy warwowe	G3	G4	G4

Źródło: Rozporządzenie Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 2 marca 1999 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne i ich usytuowanie.

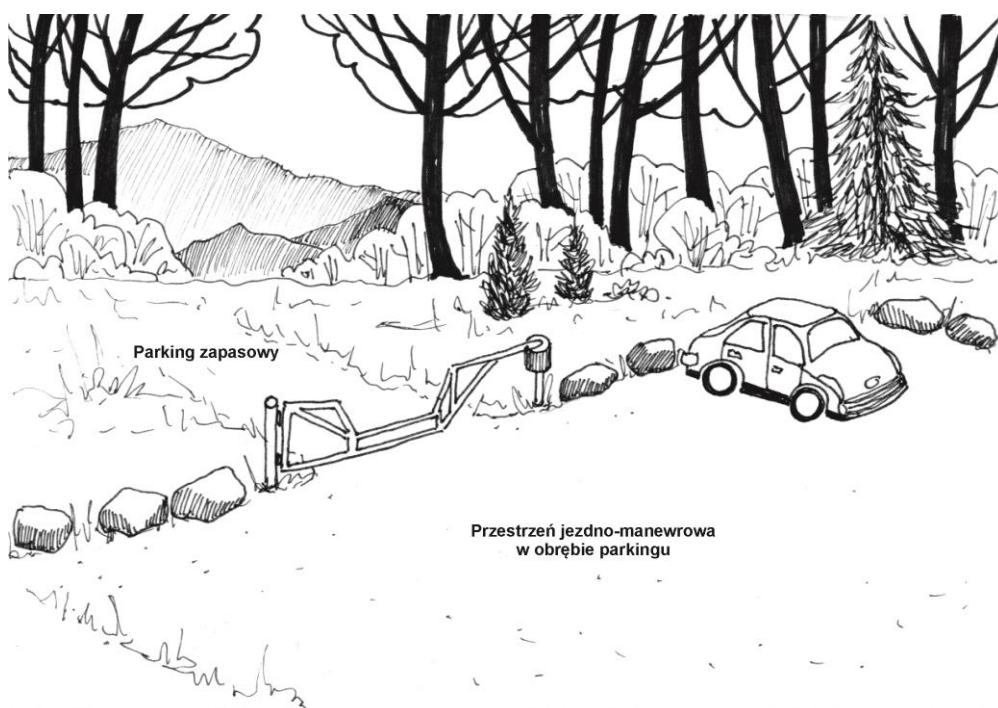
Tab. 4. Zależność grupy nośności podłoża od grubości wymienianej warstwy podłoża

Grupa nośności podłoża wymienianej warstwy	Grubość wymienianej warstwy podłoża
G2 i G3	15 cm, minimum 10 cm
G4	30 cm, minimum 20 cm

Źródło: Rozporządzenie Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 2 marca 1999 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne i ich usytuowanie.

Organizacja ruchu w obrębie parkingów może się odbywać z uwzględnieniem następujących zasad:

- **nie jest konieczne montowanie wokół parkingów ogrodzeń z przeset**⁹⁹. Jeżeli są one konieczne, to zaleca się stosowanie barier porządkowych, które są na ogół tańsze w montażu i utrzymaniu, a jednocześnie bardziej przyjazne wizualnie i estetycznie w przestrzeniach leśnych (więcej: rozdział 14.5). Bariery porządkowe mogą być wskazane do wyznaczenia poszczególnych zatok parkingowych, ale nie optycznego wydzielania całej części jezdno-parkingowej od leśno-wypoczynkowej;
- **parkingi w miejscach o sezonowo dużym natężeniu ruchu turystycznego powinny mieć w bezpośrednim sąsiedztwie tzw. parking zapasowy**. Służy on za miejsce postoju w sytuacjach awaryjnych, kiedy parking właściwy nie jest w stanie pomieścić wszystkich zmotoryzowanych gości.

Rys. 60. Wjazd z parkingu oficjalnego na parking zapasowy

⁹⁹ Jeżeli ogrodzenia z przeset byłyby tworzone, wówczas zaleca się, aby były wykonane z drewna i nie miały ostrych krawędzi (więcej: rozdział 14.5).

Na terenie parkingów wskazane jest postawienie:

- **znaków drogowych**, choć ich liczbę należy ograniczyć do niezbędnego minimum. W przeciwnym razie może to powodować optyczne zaśmieszenie przestrzeni;
- **znaków informacyjno-porządkowych**, szczególnie: regulaminu udostępniania obiektu z ogólnymi zasadami jego użytkowania, znaku wskazującego miejsce parkingowe dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych, znaku informującego o miejscu przeznaczonym do parkowania autobusów lub samochodów z przyczepami, tablic informacyjnych i innych.

Znaki informacyjno-porządkowe ustawiane w obrębie strefy jezdnej powinny spełniać następujące warunki:

- nie mogą być tak ustawione, aby pojawiało się prawdopodobieństwo zasłonięcia ich przez pojazdy czy rosnącą w ich sąsiedztwie roślinność;
- wielkość czcionki i elementów graficznych musi być czytelna dla turystów;
- powinny być wykonane zgodnie z „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP”;
- zgodnie z „Instrukcją ochrony przeciwpożarowej lasu”¹⁰⁰ przy parkingach leśnych należy umieścić (w uzgodnieniu z właściwym miejscowo komendantem powiatowym lub miejskim Państwowej Straży Pożarnej) tablice informacyjne i ostrzegawcze dotyczące zabezpieczenia przeciwpożarowego lasu;
- lokalizacja wszystkich znaków i elementów informacyjno-porządkowych powinna być określona już na etapie projektowania parkingu;
- w sąsiedztwie parkingów powinna znajdować się strefa odpoczynku, wyposażona w urządzenia obsługi ruchu turystycznego z ławami, wiatami, zagrodami popasowymi itd. (więcej: rozdział 14);
- sytuując urządzenia obsługi ruchu turystycznego na terenach leśnych, należy pamiętać o zapisach art. 43 ustawy o drogach publicznych z dnia 21 marca 1985 r. (Dz. U. z 1985 r. Nr 14, poz. 60 z późn. zm.). Zgodnie z nią obiekty budowlane przy drogach publicznych powinny być usytuowane w odległości od zewnętrznej krawędzi jezdni nie mniejszej niż prezentowane w tabeli poniżej. Zmniejszenie ww. odległości może nastąpić jedynie w wypadku uzyskania zgody zarządcy drogi, wydanej przed otrzymaniem przez inwestora obiektu pozwolenia na budowę lub zgłoszeniem budowy albo wykonania robót budowlanych.

¹⁰⁰ „Instrukcja ochrony przeciwpożarowej” lasu jest załącznikiem do Zarządzenia nr 54 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r., obowiązującym w jednostkach organizacyjnych Lasów Państwowych od dnia 1 stycznia 2012 r.

Tab. 5. Minimalna odległość obiektów budowlanych od krawędzi jezdni

Lp.	Rodzaj drogi	W terenie zabudowy	Poza terenem zabudowy
1.	Autostrada	30 m	50 m
2.	Droga ekspresowa	20 m	40 m
3.	Droga ogólnodostępna: a) krajowa b) wojewódzka, powiatowa c) gminna	10 m 8 m 6 m	25 m 20 m 15 m

Źródło: ustawa o drogach publicznych z dnia 21 marca 1985 r. (Dz. U. z 1985 r. Nr 14, poz. 60 z późn. zm.).

16. Infrastruktura informacyjno-porządkowa towarzysząca szlakom konnym

16.1. Zagadnienia ogólne

Infrastruktura o charakterze informacyjno-porządkowym wpływa nie tylko na bezpieczeństwo i komfort wypoczynku turystów w lesie, bezpieczeństwo lokalnych ekosystemów, ale również bezpieczeństwo formalnoprawne udostępniającego teren oraz organizatora turystyki konnej. Może mieć ona charakter ogólnoinformacyjny, doradczy, edukacyjny czy ostrzegawczy, a informacja powinna być łatwa w odbiorze i atrakcyjna wizualnie. Powinna się znajdować m.in. na początku i końcu szlaków konnych, jak również w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych.

! Infrastruktura informacyjno-porządkowa PGL LP powinna składać się z:

- **znaków szlaków konnych**, czyli znaków mających na celu upewnienie turystów, że poruszają się właściwym szlakiem;
- **tablic kierunkowych**, czyli znaków wskazujących na lokalizację i odległość do konkretnych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych czy innych miejsc;
- **tablic informacyjnych i edukacyjnych**, czyli tablic mających na celu dostarczenie turystom podstawowych lub szczegółowych informacji o danym terenie, obiekcie, w tym informacji o barierach i przeszkodach istniejących wzdłuż szlaków i obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych;
- **regulaminów** udostępnienia szlaków i obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, normujących zasady korzystania z nich;
- **znaków o potencjalnym niebezpieczeństwie i ograniczeniach**, czyli informujących o możliwym zagrożeniu różnej natury, sygnalizujących konieczność zachowania szczególnej ostrożności. W tej grupie znaków znajdują się różnego rodzaju symbole, piktogramy itp.;
- **znaków drogowych** wskazanych do ustawiania przy wjazdach do lasu oraz w obrębie parkingów leśnych. Regulują one zasady poruszania się pojazdami silnikowymi w obrębie lasu;
- **innych materiałów informacyjnych**, np. ulotek, folderów, drukowanych oraz elektronicznych wydawnictw promocyjnych itd. Informacja turystyczna powinna być ponadto przystosowana do wykorzystania przez turystów nowych technologii, np. mobilnych urządzeń GPS.

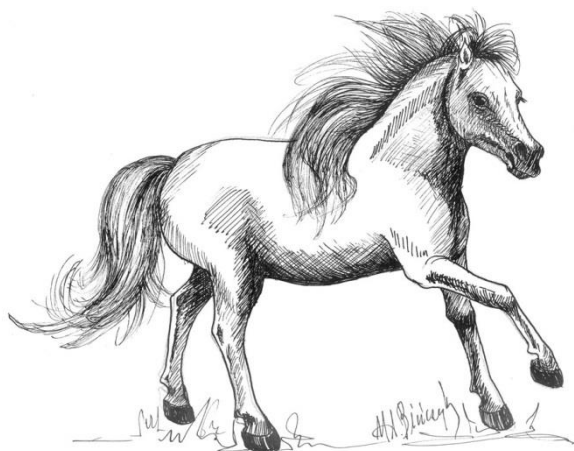
Wszystkie wyżej wymienione elementy muszą być bezpieczne dla koni i turystów, zaspokajać potrzeby informacyjne jeźdźców, wspierać ochronę zasobów naturalnych ekosystemów leśnych oraz w miarę możliwości być odporne na akty wandalizmu.

Tworząc infrastrukturę informacyjno-porządkową wzdłuż szlaków i na terenie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, wskazane jest kierowanie się następującymi zasadami:

- z uwagi na walory estetyczne przestrzeni leśnych należy pamiętać, aby **liczba i rodzaj infrastruktury informacyjno-porządkowej były wyważone**, by przekazywały konieczne informacje, a jednocześnie optycznie nie zaśmiecały lokalnych krajobrazów;
- infrastruktura informacyjno-porządkowa powinna być **spójna wizualnie i estetycznie w obrębie wszystkich lub chociażby konkretnej jednostki organizacyjnej PGL LP**. Dotyczy to zarówno wszystkich odcinków szlaków konnych, jak i powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych. Ponadto muszą one być zgodne z obowiązującymi standardami i przepisami prawa, m.in. z aktualną „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP”;
- lokalizacja i rodzaj infrastruktury informacyjno-porządkowej powinny być przewidziane już na etapie **projektowania szlaków czy obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych**. Dzięki temu będzie ona rozmieszczona w przestrzeni leśnej w sposób przemyślany i celowy;
- infrastrukturę informacyjno-porządkową należy ustawiać **w miejscach o dobrej widoczności dla poruszających się turystów**, w sposób przyjazny dla ekosystemów leśnych i wyłącznie na terenach zarządzanych przez PGL LP lub też za pisemną zgodą administratora/właściciela terenu;
- wszystkie elementy graficzne w obrębie infrastruktury informacyjno-porządkowej powinny być możliwie proste, a liczba kolorów ograniczona do niezbędnego minimum. Dzięki temu obniży się koszty ich utrzymania w należyтым stanie technicznym;
- wszelkie informacje zamieszczone w obrębie infrastruktury informacyjno-porządkowej powinny:
 - być czytelne, proste, jasne i widoczne dla każdego turysty, szczególnie dla jeźdźców,
 - przyciągać uwagę i wyglądać profesjonalnie,
 - zawierać przyjazne i pozytywne komunikaty, tj. wskazywać na to, co jest dozwolone, a nie na to, co jest niedozwolone,
 - zawierać rzetelne i aktualne informacje, które pozwolą na podjęcie przez turystów właściwych decyzji w zakresie korzystania z oferty wypoczynkowej danego terenu.

Należy jednocześnie pamiętać, że zgodnie z „Instrukcją ochrony przeciwpożarowej lasu”¹⁰¹ przy wjazdach do lasu i przy parkingach leśnych należy umieszczać (w uzgodnieniu z właściwym miejscowo komendantem powiatowym/miejskim Państwowej Straży Pożarnej) tablice informacyjne i ostrzegawcze dotyczące zabezpieczenia przeciwpożarowego lasu.

¹⁰¹ „Instrukcja ochrony przeciwpożarowej lasu” jest załącznikiem do Zarządzenia nr 54 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r., obowiązującym w jednostkach organizacyjnych Lasów Państwowych od dnia 1 stycznia 2012 r.

16.2. Znak szlaku konnego

! Znak szlaku jest zasadniczym elementem informującym turystów o ich położeniu względem korytarza szlaku konnego. **Znaki szlaków konnych muszą być zgodne z wytycznymi Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych oraz aktualnie obowiązującą „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP”**, o intuicyjnych, prostych układach graficznych, łatwych do namalowania¹⁰².

Znakując las znakami przebiegu szlaku, wskazane jest pamiętać o następujących wymogach natury ogólnej:

- **nie mogą negatywnie wpływać na estetykę krajobrazów leśnych** oraz niszczyć lub trwale zmieniać jakiegokolwiek elementy biotyczne tego środowiska;
- **indywidualne znaki szlaków konnych** opracowane przez jednostki organizacyjne PGL LP są dopuszczone, o ile zezwala na to aktualna „Księga identyfikacji wizualnej PGL LP”;
- w wypadku szlaków wielofunkcyjnych, np. konnych i pieszych jednocześnie, należy umieścić oddzielne znaki dla każdej formy turystyki dopuszczonej na danym fragmencie szlaku.

Lokalizacja znaków przebiegu szlaku konnego jest z punktu widzenia turysty zagadnieniem niezwykle ważnym. W celu zapewnienia bezpieczeństwa i jak największego komfortu wypoczynku zaleca się, aby:

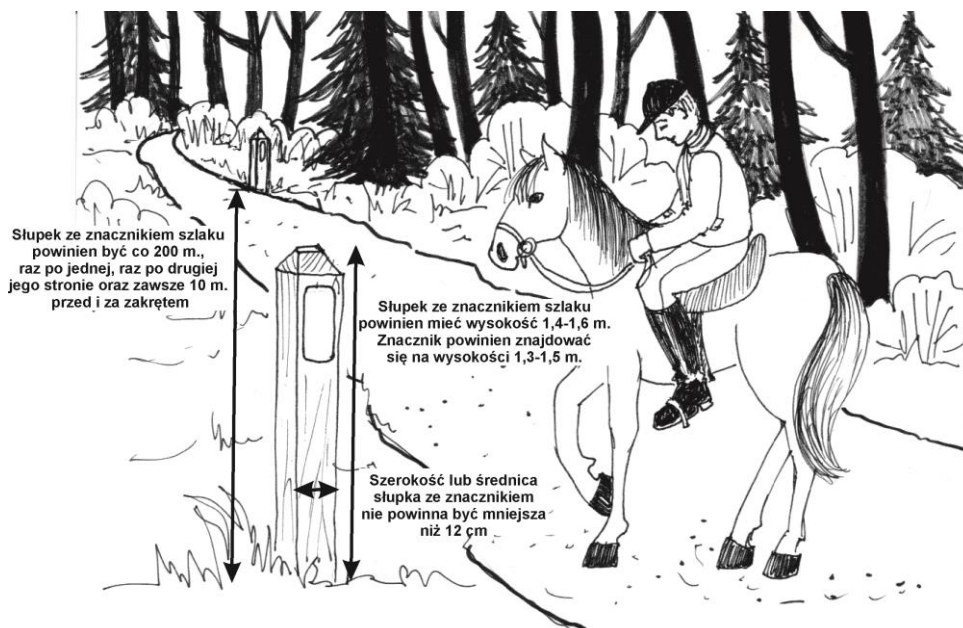
- ich lokalizacja była zgodna z „Instrukcją znakowania szlaków turystycznych”, wypracowaną przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze;
- znajdowały się wzdłuż szlaków o czytelnym i jednoznacznym przebiegu w terenie, maksymalnie co 200 m. **Gęstość ich rozmieszczenia powinna wynikać jednak z lokalnych uwarunkowań naturalnych** oraz zakładanego na etapie projektowania poziomu trudności szlaków. Im będą one trudniejsze, tym znaki mogą znajdować się rzadziej;

¹⁰² **Najbardziej intuicyjnym i prostym znakiem szlaku konnego jest koń lub koń z jeźdźcem.** Z uwagi na brak decyzji w tej sprawie, w opracowaniu tym nie prezentuje się wzór tego znaku.

- znajdowały się raz po prawej, raz po lewej stronie szlaków konnych, po obu stronach słupka, drzewa itp. jednocześnie;
- w wypadku, gdy **szlak skręca**, na odcinku 10 m przed i 10 m za takim miejscem wskazane jest umieszczenie znaków po obu stronach szlaku jednocześnie.

Znaki szlaku konnego mogą być **umieszczane na słupkach**¹⁰³ (krawędziakach lub toczonej balach), głazach lub innych trwałych elementach znajdujących się lub planowanych do utworzenia wzdłuż projektowanego szlaku konnego. Znaki te nie powinny być malowane bezpośrednio na drzewach, gdyż wymaga to modyfikacji powierzchniowej warstwy kory, są ponadto trudne do usunięcia w wypadku zmiany przebiegu szlaku. Nie zaleca się również przybijania znaków lub mocowania bezpośrednio do drzew. Jednocześnie należy pamiętać, aby:

- **słupki miały wysokość około 1,4–1,6 m** i były na tyle głęboko wkopane w grunt, aby były stabilne. Wysokość na wiąże się z bezpieczeństwem i komfortem jeźdźców siedzących „w siodle”. Pojedynczy słupek powinien mieć średnicę minimum 12 cm;
- **słupki powinny mieć ściętą górną krawędź**, aby ograniczyć wnikanie wilgoci i wód opadowych do jego wnętrza. Szpic ten może nawiązywać do stylistyki danego regionu.

Rys. 61. Propozycja umieszczania znaków szlaków konnych na kantówkach

¹⁰³ Słupy ze znakami szlaków konnych muszą:

- być bezpieczne dla turystów konnych. Jeżeli znajdują się w obrębie przestrzeni komunikacyjnej szlaku konnego, bezwzględnie powinny mieć wysokość minimum 1,4 m, licząc od powierzchni gruntu. Niższe mogą być w skrajnych przypadkach elementem, na który jeździec może np. spaść z konia;
- pasować estetycznie do przestrzeni leśnych i być spójne wizualnie z urządzeniami służącymi obsłudze ruchu turystycznego. Najlepiej, aby były wykonane z drewna.

Znaki przebiegu szlaku konnego mogą być **naniesione na tabliczki, namalowane, wyrzeźbione, wypalone bezpośrednio na słupku lub też utrwalone inną techniką**. Powinny znajdować się **na wysokości około 1,3–1,5 m** nad poziomem gruntu. Jednocześnie zaleca się, aby pod znakami szlaku konnego znajdowała się **strzałka wskazująca na kierunek, w jakim turysta powinien podążać**, np. w prawo, w lewo, prosto. Strzałki mogą mieć różne kolory, np. zielony, niebieski, czerwony, żółty, informując o przebiegu w danej pętli w terenie. Są one szczególnie wskazane na skrzyżowaniach i w miejscach problematycznych. Należy jednak pamiętać, że ze względu na koszty utrzymania znaków, im w ich obrębie będzie mniej kolorów, tym lepiej.

Znak szlaku konnego musi być zgodny z wytycznymi DGLP, Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP. Musi on być jednak intuicyjny i najlepiej być umieszczony wzdłuż szlaków konnych na słupku, a nie bezpośrednio na drzewach.

16.3. Tablice kierunkowe

Tablice kierunkowe to znaki informujące turystów o kierunku, w jakim powinni podążać, aby dotrzeć do obranego celu. Wskazują one np. na położenie i odległość do najbliższych powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych znajdujących się wzdłuż szlaku konnego.

Lokalizacja i liczba tabliczek kierunkowych nie mogą wpływać negatywnie na walory estetyczne terenu. Powinny one znajdować się:

- na **początku i końcu** każdego szlaku, o ile brak jest tablic informacyjnych;
- na **terenie powierzchniowych i punktowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych** itd.;
- na wybranych **skrzyżowaniach** dróg leśnych z innymi szlakami turystycznymi;
- na **przecięciach szlaków konnych z drogami publicznymi**;
- w **miejscach problemowych**, gdzie turysta może mieć wątpliwości, którądy wiedzie szlak;
- w innych miejscach, jeśli zachodzi taka potrzeba.

Tablice kierunkowe muszą być zgodne z „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP”. Powinny być jednocześnie możliwie proste w swej konstrukcji, szacie graficznej, zastosowanych znakach graficznych oraz mieć możliwie jak najmniej kolorów. Dzięki temu obniży się koszty ich utrzymania w należytym stanie technicznym. Tablice kierunkowe powinny również m.in.:

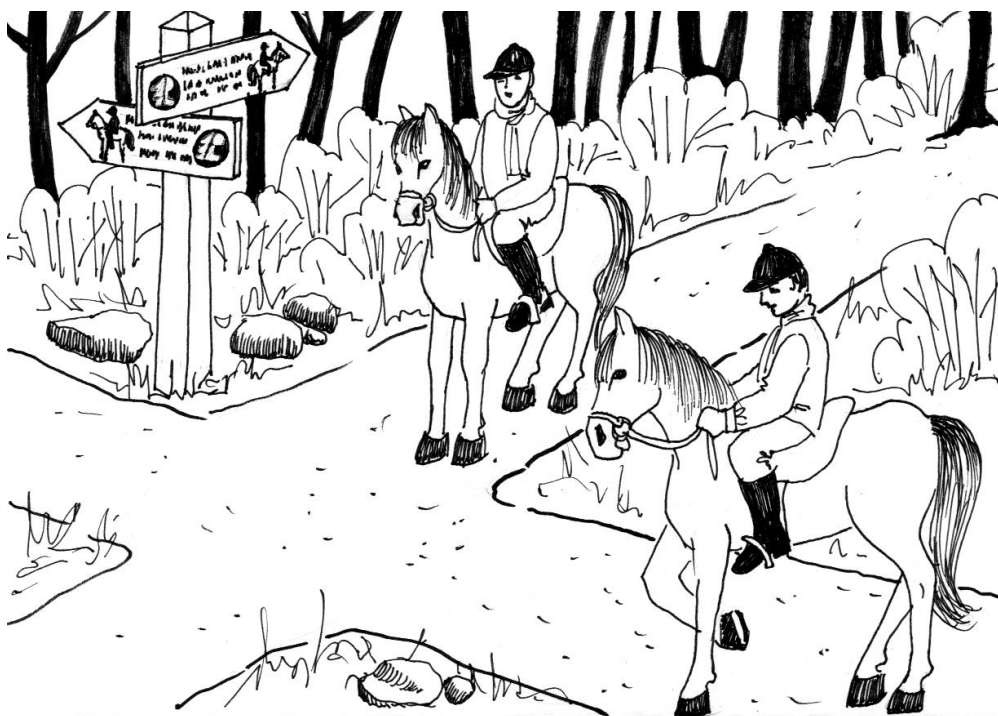
- mieć postać tabliczki o wysokości 25 cm oraz długości odpowiadającej długości wyrazów na niej zamieszczonych. Nie może być jednak krótsza od swojej wysokości;
- występować w dwu wariantach: zielonych znaków graficznych na białym tle lub białych znaków graficznych na zielonym tle;
- składać się z:
 - **grotu**, wskazującego na lokalizację np. powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego,
 - **znaku** szlaku konnego,
 - dodatkowych elementów informacyjnych, tj. mieć podane: **odległości** (w kilometrach lub metrach), np. do najbliższego powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego, także

średni czas dojazdu, np. do powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego, przy założeniu, że średnia prędkość jazdy konnej to 6 km na godzinę, oraz **nazwę**, np. powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego;

- na tabliczkach kierunkowych nie powinno być skrótów wyrazów.

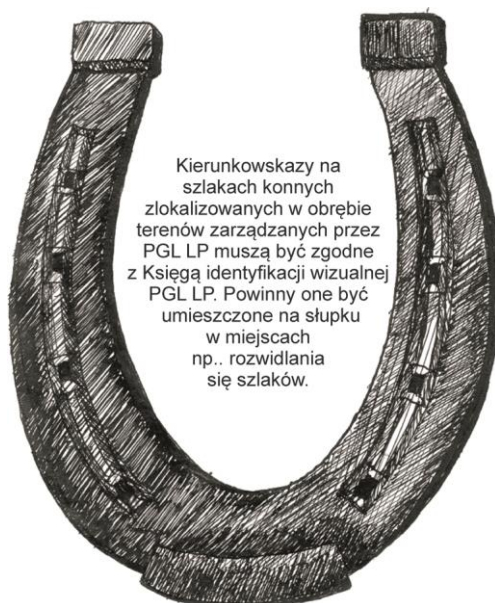
Tabliczki kierunkowe powinny być umieszczane na słupach¹⁰⁴ (krawędziakach lub toczonych balach) lub innych trwałych elementach ustawionych lub planowanych do ustawienia wzdłuż projektowanych szlaków konnych. Na jednym słupku może znajdować się kilka tabliczek kierunkowych, wskazujących położenie różnych powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych. Zaleca się jednocześnie, aby:

- słupki do mocowania tabliczek kierunkowych miały wysokość minimum 2,20 m, średnicę minimum 12 cm oraz były zakotwione w ziemi na głębokość gwarantującą stabilność konstrukcji w danym miejscu. Tabliczki kierunkowe zamocowane w ich obrębie powinny znajdować się na wysokości 1,8–2,0 m nad ziemią;
- słupki do mocowania tabliczek kierunkowych miały ściętą górną krawędź, aby ograniczyć wnikanie wilgoci i wód opadowych do ich wnętrza. Szpic ten może nawiązywać do stylistyki danego regionu.

Rys. 62. Propozycja zamieszczania tabliczek kierunkowych szlaków konnych

¹⁰⁴ Słupy ze znakami szlaków konnych muszą pod względem estetycznym pasować do przestrzeni leśnych i być spójne wizualnie z urządzeniami służącymi obsłudze ruchu turystycznego. Najlepiej, aby były wykonane z drewna.

Kierunkowskazy na szlakach konnych zlokalizowanych w obrębie terenów zarządzanych przez PGL LP muszą być zgodne z Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP. Powinny one być umieszczone na słupku w miejscach np., rozwidlania się szlaków.

16.4. Tablice informacyjne i edukacyjne

Tablice informacyjne i edukacyjne są narzędziem ułatwiającym komunikację pomiędzy udostępniającym teren i organizatorami turystyki konnej a turystami przybyłymi do lasu. Powinny zawierać poza podstawowymi danymi również informacje o atrakcjach turystycznych terenu/regionu, jego specyfice i ciekawostkach przyrodniczych, ale również o zasadach bezpiecznego korzystania z lasów. Na tablicach mogą się znajdować również szczegółowe informacje o parametrach technicznych szlaków konnych i powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych. Na podstawie tych ostatnich każdy turysta indywidualnie będzie mógł ocenić swoje możliwości fizyczne i samodzielnie podjąć decyzję o ewentualnym skorzystaniu z lokalnych atrakcji turystycznych.

Tworząc tablice informacyjne i edukacyjne, dobrze jest pamiętać, żeby:

- były **zgodne z „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP”**;
- **zawierały informacje obiektywne, rzetelne, prawdziwe i odnosiły się do faktów**, a nie subiektywnych ocen osób projektujących czy tworzących szlaki konne. Oznacza to, że właściwsze jest podawanie np. minimalnej szerokości szlaku w centymetrach niż określanie, iż jest łatwo dostępny;
- nie **były agresywne wizualnie** w przestrzeni leśnej, ale jednocześnie były widoczne, a ich rozmiar pasował do lokalnych krajobrazów, uwarunkowań kulturowych itd.;
- **były atrakcyjne wizualnie i zawierały nie tylko informacje tekstowe, ale również rysunki, mapy, grafikę, piktogramy** itd. Należy dążyć do tego, aby wszystkie informacje, które da się zaprezentować graficznie, były w ten sposób podawane zamiast w postaci tekstu. Przekaz informacyjny takiej tablicy będzie dzięki temu łatwiejszy, szybszy i bardziej zrozumiały. Informacje powinny być przedstawiane przy użyciu czytelnych symboli, z prawidłowo wyskalowaną wielkością i rodzajem czcionki w zależności od miejsca, z którego turysta ma odczytać informacje;
- **konstrukcja tablic uwzględniała potrzeby osób niepełnosprawnych ruchowo oraz – jeśli to możliwe – z dysfunkcją wzroku**. Wskazane jest, aby w miejscach intensywnie uczęszczanych turystycznie znajdowały się tablice opracowane z zastosowaniem pisma Braille’a (więcej: W. Kacprzyk, „Las bez barier – obiekty terenowe”, ORWLP 2013);

- **przed każdą tablicą znajdowała się twarda i stabilna nawierzchnia**, pozwalająca na jednoczesne stanie grupy około 5 osób lub minimum 2 jeźdźców;
- stelaże tablicy miały **daszki** chroniące przed niekorzystnym wpływem warunków atmosferycznych, np. deszczem;
- konstrukcja tablic pozwalała na stworzenie „**kieszeni**” na ulotki, foldery oraz inne materiały promocyjne czy informacyjne, co z punktu widzenia komfortu turystów jest bardzo pożądane. Tablice takie mogłyby pełnić funkcję „kiosku promocyjnego”;
- **druk tablic powinien być wykonany w technologii, która pozwoli na zachowanie dobrego ich wyglądu przez długi czas**. Chodzi m.in. o to, aby zastosowana kolorystyka nie wyblakła pod wpływem krótkotrwałej operacji promieniowania słonecznego oraz by z jej powierzchni łatwo było usuwać graffiti. Jednym z rozwiązań jest stosowanie płyt kompozytowych Dibond¹⁰⁵.

Tablice informacyjne i edukacyjne powinny być ustawione **na początku/końcu szlaków konnych, w miarę potrzeby wzdłuż niego oraz na terenie powierzchniowych i punktowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych**, w miejscach dogodnych z komunikacyjnego punktu widzenia i widocznych zarówno z perspektywy turysty pieszego, jak i konnego. Powinny one być zamontowane na takiej wysokości, aby była możliwość ich przeczytania zarówno z siodła (oczy jeźdźca znajdują się na wysokości około 2,5 m), jak i stojąc na ziemi (oczy osoby dorosłej znajdują się na wysokości ok. 1,6 m). Oznacza to, że **tekst powinien znajdować się nie niżej niż 1,3 m i nie wyżej niż 2,2 m nad poziomem gruntu**. Na czytelność tablic wpływa również ich **ekspozycja na światło słoneczne**. Zaleca się, aby turysta stał twarzą w kierunku wschodnim, północnym, ewentualnie zachodnim. Tablice powinny ponadto stać **frontem do kierunku ruchu turystycznego**.

Tablice zawierające **informacje o charakterze podstawowym** powinny podawać:

- nazwę i typ szlaku turystycznego (w formie znaku z komentarzem, co on oznacza, oraz logo – o ile istnieje – będącym znakiem rozpoznawczym konkretnego systemu szlaku konnego);
- mapkę z zaznaczeniem „tu jesteś”;
- całkowitą długość szlaku konnego;
- średnie pochylenie podłużne i poprzeczne szlaku;
- rodzaj przeszkód terenowych znajdujących się w obrębie szlaku;
- lokalizację atrakcji turystycznych, miejsc dziedzictwa przyrodniczego, kulturowego itd.;
- wyjaśnienie znaczenia znaków graficznych znajdujących się wzdłuż szlaku;
- kontakt ze służbami ratunkowymi, jednostką udostępniającą teren, organizatorem turystyki konnej oraz logo PGL LP.

¹⁰⁵ Płyta kompozytowa Dibond składa się z aluminiowych okładzin oraz polietylenowego rdzenia, dzięki czemu charakteryzuje się sztywnością, odpornością na zmiany warunków atmosferycznych, w tym szczególnie temperatur, oraz odpornością na deformacje.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

Tablice z informacjami o charakterze ponadpodstawowym powinny zawierać:

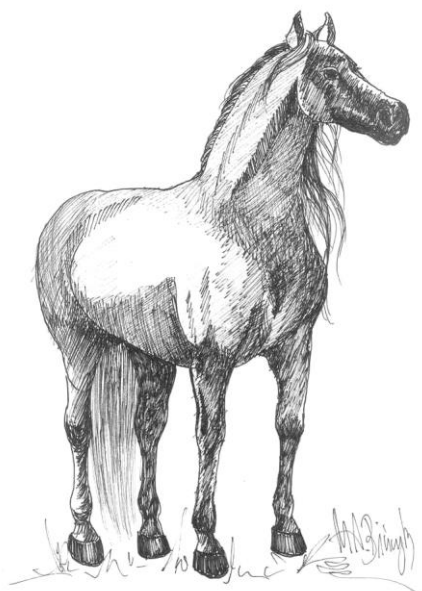
- współrzędne geograficzne początku i końca szlaku oraz poszczególnych powierzchniowych i punktowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych zlokalizowanych w jego obrębie. Wskazane jest, aby za pomocą np. kodu Qr zamieszczonego na tablicy była możliwość wczytania mapy wraz ze współrzędnymi geograficznymi do mobilnego urządzenia wyposażonego w GPS;
- różnice poziomu gruntu n.p.m. pomiędzy poszczególnymi punktami, najlepiej w formie przekroju poprzecznego przez szlak;
- szacowany czas przejazdu np. stępem;
- charakter nawierzchni z zaznaczeniem na mapie, gdzie występują odstępstwa;
- średnie pochylenie podłużne i poprzeczne nawierzchni z zaznaczeniem na mapie, gdzie występują odstępstwa;
- rodzaj, charakter parametrów technicznych przeszkód terenowych i częstotliwości ich występowania, w tym m.in. schodów, uskoków, mostów itd.;
- lokalizację i charakterystykę powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, w tym również położenie obiektów gastronomicznych znajdujących się w pobliżu oraz toalet;
- lokalizację i charakterystykę miejsc popasu zwierząt;
- lokalizację i charakterystykę miejsc i zjawisk niebezpiecznych (w tym pojawiających się okresowo);
- informację, że np. „parametry techniczne szlaku odzwierciedlają warunki panujące w momencie jego tworzenia, tj. na dzień ...” (należy podać datę) oraz że „w naturalny sposób mogą pojawiać się bariery i utrudnienia chwilowo utrudniające dostępność trasy lub obiektu”;
- inne informacje, np. wykaz najważniejszych roślin toksycznych i niebezpiecznych dla konia występujących w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych.

Mapy umieszczone na tablicach powinny zawierać następujące elementy:

- znak „jesteś tutaj”, kierunek północy, skalę i legendę;
- położenie punktów widokowych, powierzchniowych i punktowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, zbiorników wodnych, budynków, obiektów atrakcyjnych turystycznie oraz przebieg cieków wodnych, dróg publicznych i leśnych, szlaków turystycznych, granic itd.

Tablice informacyjne i edukacyjne mogą mieć różny poziom szczegółowości prezentowanych informacji. Powinny one zawierać poza tekstem, również różnego rodzaju elementy graficzne a informacja zawsze powinna mieć pozytywny wydźwięk.

16.5. Tablice z regulaminem

Tablice z regulaminem mają na celu poinformowanie turystów o zasadach korzystania ze szlaków i powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych zlokalizowanych w ich obrębie. Wskazują one na prawa i obowiązki zarówno udostępniającego teren czy organizatora turystyki konnej, jak i gości lasu, informując, że uchylając się od przestrzegania obowiązujących zasad, turyści korzystają ze szlaku na własne ryzyko.

Tworząc tablice z regulaminem, należy kierować się następującymi zasadami:

- powinny znajdować się **na początku szlaków konnych** (przy wejściu/wyjściu do/z lasu) **oraz na stronach internetowych jednostek organizacyjnych PGL LP udostępniającej teren oraz formalnego organizatora turystyki konnej**. Może to być jeden regulamin opracowany dla całego systemu szlaków konnych regionu. Propozycja wzoru regulaminu znajduje się w załączniku nr 1;
- **powinny znajdować się na terenie każdego powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego**. Z uwagi na ich różny charakter, regulamin poszczególnych miejsc odpoczynku może się różnić od regulaminu np. parkingów leśnych;
- wygląd tablicy z regulaminem powinien być zgodny z „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP”;
- **tekst na tablicach musi być czytelny** zarówno dla osób pełno-, jak i niepełnosprawnych, szczególnie ruchowo. Czcionka tekstu powinna być dostosowana do wielkości i wysokości zamontowania tablicy;
- powinny mieć **formę tekstową**, ale część zapisów może być również zobrazowana formą graficzną w postaci piktogramów. Symbole muszą być jednak intuicyjne, aby nie rodziły niebezpieczeństwa niewłaściwego lub opaczego zrozumienia przekazywanych przez nie treści;

- być napisane **prostym językiem w postaci pozytywnych komunikatów**, np. „Proszę, zostaw to miejsce takim, jakie zastałeś” i nie zawierać fachowej terminologii, która nie dla każdego jest zrozumiała;
- mogą zawierać przywołania aktów prawnych;
- jeżeli to konieczne, możliwe jest wprowadzenie do regulaminu klauzuli o karach grzywny za uchyłanie się od zasad korzystania z obiektu, wyszczególnionych na tablicach z regulaminem. Należy jednak wówczas podać podstawę prawną stosowania takiego przepisu;
- powinny zawierać dane kontaktowe:
 - udostępniającego teren,
 - organizatora turystyki konnej,
 - numery telefonów alarmowych do służb ratunkowych.

16.6. Znaki o potencjalnym niebezpieczeństwie i ograniczeniach

Podobnie jak inne grupy znaków, tak i znaki o potencjalnym niebezpieczeństwie i ograniczeniach powinny mieć postać graficzną. Powinny być lokalizowane w widocznych miejscach oraz być intuicyjne i czytelne przez cały rok niezależnie od warunków pogodowych.

Znaki o potencjalnym niebezpieczeństwie i ograniczeniach powinny być ustawiane:

- w miejscach potencjalnie niebezpiecznych wzdłuż szlaków konnych, np. tam, gdzie przebiega szlak wielofunkcyjny (więcej: rozdział 13.9.1), w miejscach odpoczynku, na parkingach leśnych;
- przed skrzyżowaniem z drogami publicznymi (więcej: rozdział 13.9.2);
- przed torami kolejowymi (więcej: rozdział 13.9.3);
- przed stromymi zjazdami, urwiskami oraz przeszkodami i utrudnieniami dla zwierząt;
- w innych miejscach, jeżeli jest to wskazane.

Znaki o potencjalnym niebezpieczeństwie i ograniczeniach powinny spełniać następujące warunki:

- **znajdować się około 100 m przed niebezpiecznym miejscem oraz w bezpośrednim sąsiedztwie miejsca, gdzie wprowadza się funkcjonalne ograniczenie, oraz wzdłuż niego;**
- **być widoczne wzdłuż szlaków konnych dla jeźdźców, najlepiej z odległości 20 m, mierzonej w linii prostej przed znakami z obu kierunków jazdy wzdłuż szlaku konnego.**

Znakiem o potencjalnym niebezpieczeństwie jest wykrzyknik na białym tle w zielonej ramce. Powinien on być zgodny z aktualną wersją „Księgi identyfikacji wizualnej PGL LP”. **Tablice o funkcjonalnych ograniczeniach mogą**

mieć natomiast różny wygląd, zależny od przekazywanej treści. Są to np. tablice zakazujące:

- wstępu (wjazdu konnego);
- rozpalania ognisk;
- używania sygnałów dźwiękowych;
- używania urządzeń nagłośnieniowych i radia w sposób uciążliwy;
- niszczenia lub uszkodzania drzew i innych roślin;
- biwakowania;
- śmiecenia;
- zbierania owoców, nasion i runa leśnego;
- łowienia ryb;
- wyprowadzania psów itd.

Źródło: Instrukcja znakowania szlaków turystycznych PTTK

Źródło: <http://www.znaki-bhp.pl>

Rys. 63. Przykładowe tablice informujące o potencjalnym niebezpieczeństwie i ograniczeniach

16.7. Znaki drogowe

Znaki drogowe mają za zadanie przekazanie podstawowych i najważniejszych informacji o zasadach zachowania się i korzystania z terenów leśnych w obrębie przestrzeni komunikacji samochodowej, szczególnie na parkingach leśnych. Ponieważ wpływają one w sposób bezpośredni na poziom bezpieczeństwa turystów na szlakach i w obrębie powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, wszystkie powinny być m.in. umieszczane w widocznych miejscach, zapewniać czytelność niezależnie od pory roku i stanu pogody. Z uwagi na ich agresywny wygląd w przestrzeniach leśnych, **powinny być stawiane tylko wówczas, gdy jest to konieczne.**

Znaki drogowe mogą mieć postać:

- **znaków drogowych informacyjnych, nakazu, zakazu.** Szczególnie istotnymi znakami z punktu widzenia bezpieczeństwa turystów są np.: B-20 „znak stop”, A-7 „ustąp pierwszeństwa”, B-33 „ograniczenie prędkości”, A-30 „inne niebezpieczeństwo”, D-3 „droga jednokierunkowa”, a ze znaków nakazu szczególnie C-2, C-4, C-5 itd. Znaki te należy umieszczać w uzgodnieniu z lokalnym administratorem dróg, zgodnie z zasadami ich lokalizowania – Rozporządzeniem Ministra Infrastruktury z dnia 3 lipca 2003 r. w sprawie szczegółowych warunków technicznych dla znaków i sygnałów drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego i warunków ich umieszczania na drogach (Dz.U.2003.220.2181 z późn. zm.), w obrębie dróg leśnych, gdzie dozwolony jest ruch pojazdów silnikowych, np. na parkingach leśnych oraz dojazdach do nich. Przestrzenie te mogą mieć status dróg wewnętrznych¹⁰⁶

¹⁰⁶ Drogi wewnętrzne (znak drogowy D-46) to drogi, parkingi oraz place przeznaczone do ruchu pojazdów, niezaliczone do żadnej z kategorii dróg publicznych (krajowe, wojewódzkie, powiatowe, gminne) i niezlokalizowane w pasie drogowym tych dróg. **W ich obrębie obowiązują tylko przepisy dotyczące znaków drogowych i sygnałów**, i w wypadku kolizji możliwość wystawienia kar przez służby

lub strefy ruchu¹⁰⁷, choć z formalnego punktu widzenia właściwsze byłoby ich oznaczanie jako stref ruchu;

- **znaków łatwego dostępu do obiektów dla osób niepełnosprawnych.** Powinny być zamontowane w miejscach lub obiektach dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych ruchowo (więcej: W. Kacprzyk, „Las bez barier – obiekty terenowe”, ORWLP 2013). Znaki te muszą być zgodne z przepisami prawa (Dz.U.2002.170.1393) oraz „Księgą identyfikacji wizualnej PGL LP”.

Rys. 64. Znak poziomy przy stanowisku parkowania

Rys. 65. Znak pionowy przy stanowisku parkowania

Rys. 66. Znak pionowy przy łatwo dostępnym urządzeniu obsługi ruchu turystycznego

Źródło: Dz.U.2002.170.1393.

mundurowe ogranicza się wyłącznie do nieprzestrzegania znaków i sygnałów. Parkowanie jest zabronione tylko w wypadku istnienia stosownych znaków zakazu.

¹⁰⁷ Strefa ruchu (znak drogowy D-52) to obszar obejmujący co najmniej jedną drogę wewnętrzną, na który wjazdy i wyjazdy oznaczone są odpowiednimi znakami drogowymi. **W jej obrębie obowiązują wszystkie przepisy Kodeksu drogowego** i w wypadku kolizji istnieje możliwość karania przez służby mundurowe za wykroczenia na podstawie Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie postępowania z kierowcami naruszającymi przepisy ruchu drogowego (Dz. U. z 2012 r., poz. 488).

Znaki drogowe
powinny być sytuowane
jedynie tam, gdzie jest to
konieczne i gdzie
odbywać się może ruch
pojazdami silnikowymi.
Dotyczy to szczególnie
parkingów leśnych.

16.8. Wydawnictwa promocyjne i informacyjne

Wizyta na terenie kompleksu leśnego rozpoczyna się nie w chwili przybycia na jego teren, ale jeszcze w domu, w momencie planowania wyjazdu. Warto przygotować zatem dla turystów różnego rodzaju **materiały promocyjne i informacyjne, np. drukowane, w formie ulotek, map, folderów, ale przede wszystkim elektronicznej, zamieszczone na stronach internetowych** (np. www.czaswlas.pl).

Z punktu widzenia komfortu turysty przybyłego na teren danego kompleksu leśnego wskazane jest, aby materiały promocyjne i informacyjne były do pobrania w terenie z kieszeni zamontowanych w obrębie wybranych np. tablic informacyjnych i edukacyjnych znajdujących się przy wejściu na teren obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych. Tablice takie mogłyby wówczas pełnić funkcję „kiosku promocyjnego”. Szczególnie pożądanymi materiałami informacyjnymi z punktu widzenia turystyki i rekreacji konnej są **składane mapki terenowe**. Są one nadal dla wielu jeźdźców najpopularniejszym narzędziem „nawigacji” po lesie.

Informacje zamieszczane w wydawnictwach promocyjnych i informacyjnych powinny obejmować:

- **podstawowe i ponadpodstawowe informacje o szlakach**, szczególnie konnych zlokalizowanych w na terenie danego terenu, i jego obiektach rekreacyjno-wypoczynkowych (zarówno w formie tekstu, jak i map, rysunków itd.);
- **informacje o interesujących miejscach w sąsiedztwie i okolicy szlaków**;
- **dodatkowe dane**, których brak jest na tablicach informacyjnych i edukacyjnych znajdujących się w lesie, ważne z punktu widzenia turysty.

Uznaje się, że drukowane lub przystosowane do druku wydawnictwa promocyjne i informacyjne powinny być opracowywane z zachowaniem zasad podobnych do tworzenia tablic informacyjnych. Chodzi o to, aby:

- miały **ciekawy kształt i wygodny w użyciu format**;

Szlaki konne w Lasach Państwowych

- tekst stanowił maksymalnie 50% powierzchni wydawnictwa. Resztę powinny zajmować mapy, zdjęcia, rysunki, grafika itd.;
- czcionka powinna być ujednolicona, zarówno, co do rodzaju, jak i wielkości, z odstępstwami jedynie w uzasadnionych przypadkach;
- zawierały podstawowe dane o udostępniającym teren (nadleśnictwie), organizatorze turystyki konnej itd.

Coraz większą rolę odgrywają również urządzenia mobilne wyposażone w system GPS. **Niektóre materiały promocyjne i informacyjne powinny być zatem wykonane z wykorzystaniem aktualnych leśnych map numerycznych zapisanych np. w formacie .gpx, dzięki czemu będzie możliwe wczytanie warstw dotyczących turystycznego udostępnienia lasu do aplikacji obsługujących mobilne urządzenia¹⁰⁸.**

Mapy służące obsłudze ruchu turystycznego, w tym również konnego, powinny zawierać lokalizację obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych znajdujących się w obrębie terenów leśnych oraz ewentualnie w ich sąsiedztwie, w tym również współrzędne geograficzne m.in. następujących punktów:

- początku i końca każdej pętli istniejącej w ramach systemu szlaków konnych;
- wszystkich powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, np. miejsc odpoczynku, parkingów leśnych dedykowanych turystom konnym, z informacją, czy znajduje się tam miejsce popasu dla koni;
- atrakcji turystycznych zlokalizowane wzdłuż szlaków konnych;
- leśniczówek;
- ośrodków jeździeckich, stadnin, gospodarstw agroturystycznych, gdzie znajdują się konie – jako propozycji miejsc pojenia i karmienia koni;
- punktów medycznych dla turystów oraz weterynarzy, podkuwaczy koni itd.

¹⁰⁸ Aplikacje obsługujące mobilne urządzenia w zakresie udostępnienia lasu na potrzeby turystyki konnej powinny mieć możliwość nie tylko wczytania warstw z mapami leśnymi, śledzenia i zapisywania „śladu”, ale przede wszystkim dodania współrzędnych geograficznych swojej aktualnej lokalizacji przez jeźdźcę. Jest to bardzo ważne w przypadku, kiedy nastąpi nieszczęśliwy wypadek i kiedy konieczne będzie wezwanie służb ratunkowych.

Wydawnictwa promocyjne i informacyjne są pożądane przez jeźdźców. Z uwagi na dostępność internetu, coraz więcej z nich powinno mieć formę elektroniczną i być dostępnych w internecie niż drukowaną. Dotyczy to szczególnie map, które powinny mieć możliwość obsługi mobilnymi urządzeniami z odbiornikiem GPS.

17. Zakończenie

Prawnym obowiązkiem jednostek organizacyjnych PGL LP jest prowadzenie zrównoważonej gospodarki leśnej, mającej na celu m.in. dobro środowiska przyrodniczego. Rosnące zainteresowanie społeczeństwa turystyką, w tym również konną, jej wpływ na ekosystemy leśne czy dezorganizowanie prowadzonych prac leśnych rodzi konieczność zaproponowania zasad tworzenia szlaków konnych w polskich lasach. Stworzenie systemowego podejścia do projektowania szlaków konnych w obrębie jednostek organizacyjnych PGL LP oraz ukierunkowanie ruchu turystycznego w stronę wskazanych przez nadleśniczego kompleksów leśnych ułatwi zarządzanie tymi terenami. Warto ponadto pamiętać, że jasno definiując zasady udostępniania lasu, koncentruje się nie tylko ruch turystyczny, ale również ogranicza odpowiedzialność cywilną i karną za ewentualne wypadki i zdarzenia do określonych dróg i miejsc.

Osoby odpowiedzialne w jednostkach organizacyjnych PGL LP za tworzenie systemu szlaków konnych powinny sobie zdawać sprawę z kilku zasadniczych kwestii:

- jednostki organizacyjne PGL LP na ogół nie posiadają swoich własnych koni, nie prowadzą działalności gospodarczej w zakresie organizacji turystyki, jak również rzadko zatrudniają osoby do obsługi wyłącznie ruchu turystycznego. **Ponadto turystyka konna, jak każda forma turystyki, przyczynia się do generowania w nadleśnictwach wyłącznie kosztów bez pokrycia ich przychodami. Z tego też względu najwłaściwsze podejście nadleśnictwa do tworzenia turystyki konnej sprowadza się do wzięcia na siebie roli udostępniającego teren w odpowiedzi na zgłoszone zainteresowanie, a nie formalnego jej organizatora.** Jednostki byłyby wówczas odpowiedzialne za wydawanie zgód na prowadzenie poszczególnych pętli szlaków konnych na rzecz zewnętrznych organizatorów, którymi byłyby ośrodki jeździeckie, stadniny czy prywatne stajnie i gospodarstwa agroturystyczne posiadające konie. Wskazane

byłoby wtedy podpisanie umów określających zakres obowiązków i odpowiedzialności wszystkich stron;

- **aktualne przepisy prawa, w szczególności ustawa o lasach, dają możliwość wytyczania szlaków konnych jedynie drogami leśnymi.** Należy jednak pamiętać, że drogi te muszą być bezpieczne dla koni, a zatem powinny mieć charakter gruntowy. Niekiedy może się okazać, że realizacja zapisów ustawy, ograniczeń związanych z koniecznością ochrony przyrody oraz zachowanie bezpieczeństwa uprawiania turystyki konnej będzie przysparzać wielu kłopotów lub też nawet będzie niemożliwa, gdyż drogi leśne coraz częściej mają charakter utwardzony. W skrajnych przypadkach wytyczenie szlaków zgodnie z zapisami ustawy będzie nawet niemożliwe, chociaż wskazane z uwagi na potrzeby np. lokalnych społeczności. Konieczne jest wówczas wypracowanie rozsądnego kompromisu, godzącego potrzeby i ograniczenia wszystkich zainteresowanych stron przedsięwzięcia;
- **szlaki konne na terenach zarządzanych przez jednostki organizacyjne PGL LP powinny być projektowane nie tylko w uwzględnieniu zasad bezpieczeństwa, ale i komfortu wypoczynku jeźdźców.** Poza poprawnie wytyczonymi i oznakowanymi szlakami konnymi niezbędne są w ich obrębie różnego rodzaju powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe oraz urządzenia obsługi ruchu turystycznego dedykowane turystom konnym. Ponadto szlaki powinny być prowadzone w obrębie przestrzeni leśnych o ciekawych krajobrazach, poszczególne odcinki powinny mieć różną długość i dwojaki charakter: rekreacyjny lub rajdowy. Z uwagi na różne potrzeby i oczekiwania jeźdźców szlaki należy projektować z uwzględnieniem różnych poziomów trudności, które ze względów bezpieczeństwa nie powinny być jednoznacznie określone przez udostępniającego teren lub organizatora turystyki konnej. Poziom trudności powinien być każdorazowo szacowany przez jeźdźcę indywidualnie na podstawie np. parametrów szlaku zamieszczonych m.in. na tablicach informacyjnych;
- w trosce o środowisko leśne oraz bezpieczeństwo turystów i udostępniającego teren, a szczególnie organizatora turystyki, niezmiennie istotny jest **systematyczny monitoring jakości i stanu szlaków konnych, powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i wszystkich urządzeń obsługi ruchu turystycznego oraz dokumentowanie tych czynności.** Dzięki temu będzie możliwe szybkie reagowanie na ewentualne nieprawidłowości i potencjalne niebezpieczeństwa, np. poprzez okresowe lub stałe ograniczenie dostępu do miejsc udostępnionych turystycznie, a także wykazywanie należytej staranności w przypadku zdarzeń na szlakach.

Literatura

Opracowanie powstało z wykorzystaniem następujących źródeł:

A. Akty prawne

1. Dyrektywa 2003/4/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2003 r. w sprawie publicznego dostępu do informacji dotyczących środowiska i uchylająca dyrektywę Rady 90/313/EWG (Dz.Urz.UE.L Nr 41, str. 26).
2. Instrukcja ochrony przeciwpożarowej lasu – załącznik do Zarządzenia nr 54 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r.
3. Instrukcja urządzania lasu, 2012, Warszawa.
4. Instrukcja znakowania szlaków turystycznych, 2014, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Warszawa.
5. Księga identyfikacji wizualnej PGL LP, 2010, Warszawa.
6. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury oraz Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 lipca 2003 r. w sprawie znaków i sygnałów drogowych (Dz. U. Nr 170, poz. 1393 ze zm.).
7. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 3 lipca 2003 r. w sprawie szczegółowych warunków technicznych dla znaków drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego i warunków umieszczania na drogach (Dz.U.2003.220.2181).
8. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 28 czerwca 2010 r. w sprawie minimalnych warunków utrzymywania gatunków zwierząt gospodarskich innych niż te, dla których normy ochrony zostały określone w przepisach Unii Europejskiej (Dz.U.2010.116.778).
9. Rozporządzenie Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 2 marca 1999 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne i ich usytuowanie (Dz. U. z 1999 r. Nr 43, poz. 430).
10. Rozporządzenie Ministrów Infrastruktury oraz Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 lipca 2002 r. w sprawie znaków i sygnałów drogowych (Dz. U. z 2002 r. Nr 170, poz. 1393).
11. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko (Dz. U. z 2010 r. Nr 213, poz. 1397).
12. Rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z dnia 3 lipca 2003 r. w sprawie warunków technicznych dla znaków i sygnałów drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego i warunków ich umieszczania na drogach (Dz. U. 220, poz. 2181 ze zm.).
13. Rozporządzeniu Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 10 września 1998 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budowle kolejowe i ich usytuowanie (Dz. U. z 1998 r. Nr 151, poz. 987 ze zm.).
14. Rozporządzeniu Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 26 lutego 1996 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać skrzyżowania linii kolejowych z drogami publicznymi i ich usytuowanie (Dz. U. z 1996 r. Nr 33, poz. 144 ze zm.).
15. Ustawa o lasach z dnia 28 września 1991 r. (Dz. U. z 2011 Nr 12, poz. 59 z późn. zm.).
16. Ustawa z dnia 12 września 2002 r. o normalizacji (Dz. U. z 2002 r. Nr 169, poz. 1386 ze zm.).
17. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880 ze zm.).
18. Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. – Prawo wodne (Dz. U. z 2001 Nr 115, poz. 1229).
19. Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. z 2012 r., poz. 1137 ze zm.).
20. Ustawa z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (Dz. U. z 2013 r., poz. 611).
21. Ustawa z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych (Dz. U. z 1985 r. Nr 14, poz. 60 ze zm.).
22. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 223, poz. 2268).
23. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. z 2010 r. Nr 215, poz.1415 ze zm.).
24. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 ze zm.).
25. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 1994 r. Nr 89, poz. 414 ze zm.).

26. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r o ochronie zwierząt (Dz. U. z 1997 r. Nr 111, poz. 724 ze zm.).
27. Ustawą z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93 ze zm.).
28. Ustawą z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013 r., poz. 1232 ze zm.).
29. Ustawą z dnia 6 lipca 2001 r. o zachowaniu narodowego charakteru strategicznych zasobów naturalnych kraju (Dz. U. z 2001 r. Nr 97, poz. 1051 ze zm.).

B. Orzecznictwo

1. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 10 kwietnia 2013 r., sygn. akt: I ACa 26/13, LEX nr 1307392.
2. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 4 października 2011 r., sygn. akt: VI ACa 281/11, Legalis nr 440209.
3. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 4 października 2011 r., sygn. akt: VI ACa 282/11, Legalis nr 440210.
4. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 października 1975 r., sygn. akt: I CR 656/75, LEX nr 7759.
5. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 stycznia 2011 r., sygn. akt: I CSK 218/10, MoP 2011 nr 18, str. 997, Biul. SN 2011 nr 3, Legalis nr 309870.
6. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 września 1986 r., sygn. akt: IV CR 279/86, LEX nr 530539.
7. Wyrok WSA w Lublinie z dnia 6 maja 2008 r., sygn. akt II SA/Lu 76/08.
8. Wyroku Sądu Najwyższego z dnia 19 kwietnia 1974 r., sygn. akt: II CR 157/74, OSP 1975/5/104.

C. Literatura pomocnicza

1. Accessible Gates for Trails and Road – United States Department of Agriculture Forest Service.
2. Bell S., 2008, Design for outdoor recreation, Taylor&Francis, New York.
3. Blendinger W., 2002, Wstęp do psychologii konia, JiK.
4. Campbell J.E., Gibson D.J., 2001, The effect of seeds of introduced species transported via horse dung on vegetation along trail corridors. Plant Ecology 157.
5. Chodkiewicz K., Drabek E., 2009, Organizacja szlaków konnych i animacja rekreacji jeździeckiej jako element promocji Lasów Państwowych, Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, R. 11, Zeszyt 4 (23).
6. Chudoba K., 2007, Sudecki Szlak Konny jako przykład infrastruktury (agro-)turystycznej, [w:] Ekonomiczne Problemy Turystyki, Uniwersytet Szczeciński.
7. Cole D.N., Spildie D.R., 1998, Hiker, horse and llama trampling effects on native vegetation in Montana, USA, Journal of Environmental Management, nr 53/1998.
8. Cosyns E., Hoffmann M., 2005, Horse dung germinable seed content in relation to plant species abundance, diet composition and seed characteristics. Basic Applied Ecology 6.
9. Criteria for bridges for horse travel - Ontario Trail Riders Association.
10. Criteria for equestrian parking lots – Ontario Trail Riders Association.
11. Criteria for hitching rails – Ontario Trail Riders Association.
12. Criteria for horse campgrounds – Ontario Trail Riders Association.
13. Criteria for horse corrals – Ontario Trail Riders Association.
14. Criteria for horse trail rest areas – Ontario Trail Riders Association.
15. Cynarski W., Obodyński K., 2006, Rekreacja konna a turystyka wiejska na przykładzie Podkarpacia, [w:] Aksjologia turystyki: praca zbiorowa, (red.) Zbigniew Dziubiński, Warszawa.
16. Edwards D.R., Moor P.A., Workman S.R., Bushee E.L., 1999, Runoff of metals from alum-treated horse manure and municipal sludge. Journal of the American Water Resources Association 35.
17. Grzybowski M., 2005, Szanse i perspektywy rozwoju turystyki jeździeckiej w Polsce, [w:] Rocznik Naukowy Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji w Warszawie.
18. Hancock J., 2009, Equestrian Design Guidebook for Trails, Trailheads, and Campgrounds, USDA Forest Service Technology and Development Program Missoula, MT.
19. Kieszek A., 2005, Hipoterapia jedną z form jeździectwa w agroturystyce, [w:] Turystyka i Rekreacja, Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie, T.1.
20. Kacprzyk W., 2013, Las bez barier – obiekty terenowe, ORWLP w Bedoniu.
21. Kacprzyk W., Rothert M., 2013, Turystyka konna w Lasach Państwowych, Studia i Materiały CEPL w Rogowie, R. 15, Zeszyt 37/4.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

22. Kacprzyk W., 2012, Turystyka konna w Lasach Państwowych, ORWLP w Bedoniu.
23. Kasworm W.F. and Monley T.L., 1990, Road and trail influences on grizzly bears and black bears in northwest Montana, [w:] L.M. Darling & W.R. Archibald (red.), *Bears: Their Biology and Management: Proceedings of the 8th International Conference* (pp. 79–84). Victoria, BC: International Association for Bear Research and Management.
24. Kowalczyk K., Walczak T., 2009, *Księga znakarstwa Warmii i Mazur*, Olsztyn.
25. Kozak M., 2013, Turystyka jeździecka w Polsce: stan rzeczy, szanse i bariery wpływu na rozwój lokalny, [w:] *Folia Turistica*, 2013, nr 1.
26. Kucina W., 2006, Turystyka konna w nadleśnictwie, ORWLP, Bedoń.
27. Kwiatkowski Z., 2003, Turystyka jeździecka jako nowa forma wypoczynku i aktywizacji PTTK, [w:] *Gościniec, PTTK*.
28. Legienis H., 1997, Jeździectwo – rozwojowa forma rekreacji i turystyki kwalifikowanej, [w:] *Rynek Turystyczny*.
29. Liddle M.J., 1997, *Recreation Ecology*, Chapman and Hall, London.
30. Lisowska J., 2006, Jazda konna jako atrakcyjna oferta turystyczna, [w:] *Strategia rozwoju turystyki w Polsce na lata 2007–2013. Założenia teoretyczne jako inspiracja dla praktyki*, (red.) A. Dąbrowski, R. Rowiński, Warszawa.
31. Marcinkiewicz J., 2001, Turystyka konna – wakacje w siodle, [w:] *Poznański Magazyn Targowy*.
32. Marzano M., Dandy N., 2012, Recreational use of forests and disturbance of wildlife, *Forestry Commission, Scotland*.
33. Mastsui A., Inoue Y., Asai Y., 2003, The effects of putting the bag with collecting faces and urea (Equine Diaper) to the amount of ammonia gasses concentrated in Horse's, pen. *Journal of Equine Science* 14.
34. Mróz W., 2004, Rekreacja i turystyka konna w gospodarstwie agroturystycznym – poradnik, Wydawnictwo Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Instytut Turystyki – Oddział w Krakowie, Kraków.
35. Newsome D., Sith A., Moore S.A., 2008, Horse riding in protected areas: a critical review and implications for research and management, *Current issues in tourism*, vol. 11, nr 2.
36. Pilis W., Langfort J., 2006, Turystyka przygodowa – jazda konna, [w:] *Zeszyt Naukowy Katedry Turystyki, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa*.
37. Salita J., 1999, Jeździectwo jako forma turystyki aktywnej, [w:] *Turystyka aktywna – turystyka kwalifikowana*, Warszawa.
38. Siikamäki P., Törn A., Tolvanen A., 2006, Environmental Impacts of Recreational Horse Riding in Protected Areas, [w:] Siegrist D., Clivaz C., Hunziker M. & Iten S. (red.), *Exploring the Nature of Management. Proceedings of the Third International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas*. University of Applied Sciences Rapperswil, Switzerland, 13–17 September 2006, Rapperswil.
39. St John-Sweeting R.S., Morris K., 1991, Seed transmission through the digestive tract of a horse, [w:] *Proceedings of the 9th Australian Weeds Conference*.
40. Törn A., Tolvanen A., Norokorpi Y., Tervo R., Siikamäki P., 2009, Comparing the impacts of hiking, skiing and horse riding on trail and vegetation in different types of forest, *Journal of Environmental Management* 90/2009.
41. Westendorf M., 2009, *Horses and Manure. Fact Sheet FS036*. Rutgers University, New Brunswick.
42. Wojtowiak A., 2008, Turystyka jeździecka w mieście, [w:] *Turystyka i rekreacja w mieście*, (red.) Michał Lisowski, Białystok.

Załączniki

Załącznik nr 1 – Propozycja wzoru regulaminu szlaku konnego

UWAGA: Niniejszy regulamin zabezpiecza jednostki organizacyjne PGL LP od strony prawnej w sposób możliwie najszerszy. Kierownicy jednostek mogą go zmieniać, dostosowując do własnych potrzeb z uwzględnieniem zakresu odpowiedzialności.

Regulamin powinien być dostępny przy każdym wejściu do lasu i wyjściu z lasu, wzdłuż szlaku konnego oraz na stronach internetowych jednostek organizacyjnych PGL LP udostępniających teren oraz formalnego organizatora turystyki konnej.

Las pełni wiele funkcji i zaspokaja potrzeby różnych grup użytkowników. Aby nie uszczuplić jego zasobów, granice swobody użytkowania określają normy prawne, kulturowe i zasady współżycia społecznego obowiązujące w Rzeczypospolitej Polskiej.

1. Szlak konny Nadleśnictwa [...] przeznaczony jest wyłącznie do turystycznego, rekreacyjnego i szkoleniowego użytkowania **koni wierzchowych**, a tam, gdzie pozwalają na to warunki terenowe i formalnoprawne, również zaprzęgów konnych.
2. Przed skorzystaniem ze szlaku konnego każdy użytkownik zobowiązany jest do zapoznania się z niniejszym regulaminem.
3. **Organizatorem** turystyki konnej na terenie Nadleśnictwa [...] nie jest PGL Lasy Państwowe, lecz są nimi ośrodki jeździeckie, stadniny, gospodarstwa agroturystyczne posiadające konie na cele rekreacyjne itp. [...] Za ewentualne wypadki na szlakach konnych odpowiada organizator turystyki.
4. Szlak konny ma **charakter terenowy** i nie posiada specjalnych przystosowań zwiększających bezpieczeństwo, dlatego też należy zachować szczególną ostrożność, zwłaszcza przy pierwszym przejeździe nieznanym odcinkiem szlaku.
5. Każdy użytkownik dorosły korzysta ze szlaku na własną **odpowiedzialność**, a dzieci użytkują szlak na odpowiedzialność opiekuna. Zabrania się jazdy konnej bez opieki osobom w wieku poniżej 17 lat.
6. Jazda konna jest dopuszczona stępem jedynie po wyznaczonych **drogach leśnych** i terenach/placach do tego przeznaczonych.
7. Wskazane jest poruszanie się konno **środkiem drogi**.
8. Podczas wymijania i/lub omijania innych użytkowników szlaku obowiązuje ruch prawostronny.
9. **Zbaczanie ze szlaków konnych** jest dopuszczone jedynie w sytuacji wyższej konieczności (ratowania życia i zdrowia ludzi lub koni, alarmu o pożarze lasu, ominięcia powstałych przeszkód).
10. Poruszanie się po szlaku konnym jest dozwolone **od świtu do zmroku**.
11. Liczba koni wjeżdżających w tym samym momencie na dany odcinek szlaku konnego nie powinna być większa niż 10 (**zastęp**). W ciągu doby szlakiem nie powinno przemieszczać się więcej niż 10 zastępów konnych, tj. około 100 koni.
12. Na szlaku konnym mogą pojawić się **przeszkody powstałe w sposób naturalny** bez wiedzy organizatora turystyki, np. złomy, wywroty, konary złamane okiścią, drzewa ścięte przez bobry. O ich istnieniu prosimy poinformować zarządcę terenu – Nadleśnictwo [...] pod numerem telefonu [...].
13. Urządzenia zlokalizowane wzdłuż szlaku konnego są sprawne technicznie. **Korzystanie z tych urządzeń odbywa się jednak wyłącznie na ryzyko uczestnika**. Organizator nie

Szlaki konne w Lasach Państwowych

- ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek szkody osobowe lub rzeczowe powstałe wskutek nieprawidłowego ich użytkowania.
14. Zabronione jest **przywiązywanie koni** do urządzeń nieprzeznaczonych dla koni.
 15. **W boksie popasowym** może jednocześnie przebywać tylko jeden koń.
 16. Miejsce rozstawiania **tymczasowych zagród popasowych** wyznacza administrator terenu – nadleśniczy [...] poprzez stosowne ich oznakowanie.
 17. Obowiązek **uprzątnięcia po koniu** korytarza szlaku konnego i powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych – miejsc odpoczynku, parkingów leśnych – spoczywa na jeźdźcu.
 18. Woda znajdująca się na terenie Nadleśnictwa [...] jest **niezdatna do picia przez ludzi i zwierzęta**, może być wykorzystywana jedynie do celów gospodarczych. Ewentualne spożycie następuje na własną odpowiedzialność, a Nadleśnictwo [...] nie odpowiada za skutki niezastosowania się do ostrzeżenia.
 19. Jazda po szlakach konnych, znajdujących się poza lasem bądź takich, gdzie istnieje prawdopodobieństwo napotkania pojazdów kołowych, dozwolona jest jedynie pod warunkiem przestrzegania przepisów o ruchu drogowym, w tym m.in.:
 - a. jeździec może prowadzić luzem tylko jedno zwierzę – konia po swojej prawej stronie;
 - b. jazda wierzchem powinna się odbywać po drodze przeznaczonej do pędzenia zwierząt. W razie braku takiej drogi – po poboczu, a jeżeli brak pobocza – po jezdni;
 - c. **zabrania się jazdy wierzchem poza terenami leśnymi:**
 - i. bez uzdy,
 - ii. obok innego uczestnika ruchu na jezdni,
 - iii. po drodze twardej w czasie niedostatecznej widoczności,
 - iv. **po drodze twardej osobie w wieku poniżej 17 lat.**
 20. Szlak konny wyposażony jest w **infrastrukturę informacyjno-porządkową:**
 - a. oznakowanie przebiegu szlaków konnych – czarny emblemat jeźdźca na koniu na białym tle ze strzałką informującą o kierunku przebiegu szlaku konnego (wzór graficzny);
 - b. tablice kierunkowe (wzór graficzny);
 - c. tablice informacyjne i edukacyjne zawierające m.in. informacje o potencjalnych niebezpieczeństwach, np. toksycznych roślinach występujących w lesie;
 - d. znaki o potencjalnym niebezpieczeństwie i ograniczeniach;
 - e. znaki drogowe.
 21. Poszczególne odcinki szlaku mogą być **okresowo zamykane** z powodu prowadzenia prac leśnych lub innych ważnych względów. Będą wówczas oznaczone tablicami ZAKAZ WSTĘPU, czerwoną chorągiewką lub w inny czytelny sposób.
 22. Osoby korzystające ze szlaku zobowiązane są do **podporządkowania się poleceniom pracowników Straży Leśnej**.
 23. Za niestosowanie się do jakiegokolwiek punktu niniejszego regulaminu zostanie nałożona na turystę konnego **grzywna w wysokości ... zł** i w przypadkach określonych we właściwej ustawie lub kara pieniężna w wysokości ... zł za każde niestosowanie się do jakiegokolwiek punktu niniejszego regulaminu.
 24. Każda osoba, która zauważyła **ogień w lesie**, ma obowiązek niezwłocznego poinformowania o tym najbliższego leśniczego lub Straży Pożarnej.
 25. **Biwakowanie, parkowanie samochodów i palenie ognisk** może się odbywać tylko w miejscach do tego przeznaczonych i oznaczonych.
 26. Nadleśniczy może udzielić **zezwoleń grupom zorganizowanym** na poruszanie się końmi wierzchowymi poza wyznaczonymi szlakami konnymi w określonym miejscu i czasie. W takim wypadku Nadleśnictwo [...] nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek szkody powstałe podczas poruszania się przez grupę poza wyznaczonymi szlakami.
 27. Na organizowanie **impresz o charakterze wyczynowym lub masowym** należy uzyskać zgodę nadleśniczego Nadleśnictwa [...]. Organizator musi wówczas poinformować Nadleśnictwo [...] o terminie i miejscu planowanych rajdów, wycieczek, imprez grupowych

itp. nie później niż 14 dni przed ich planowaną organizacją. Na organizatorze spoczywa obowiązek sprzątania miejsca imprezy w jej trakcie i po jej zakończeniu.

28. Nadleśnictwo [...] nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek szkody rzeczowe lub osobowe powstałe w trakcie korzystania ze szlaków konnych.
29. **Rozpoczęcie korzystania ze szlaku konnego uważa się za akceptację niniejszego regulaminu w całości przez użytkownika.**

Pod regulaminem obowiązkowo musi znajdować się numer telefonu do Straży Pożarnej i nadleśnictwa, na którego terenie znajduje się szlak konny, i tablica z regulaminem jego udostępnienia.

Załącznik nr 2 – Propozycja wzoru regulaminu powierzchniowego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego, np. parkingu leśnego

Regulamin parkingu leśnego określa warunki korzystania z parkingów leśnych zarządzanych przez Nadleśnictwo

1. Każda osoba korzystająca z parkingu leśnego wyraża zgodę na postanowienia niniejszego regulaminu i obowiązuje się do przestrzegania jego postanowień.
2. Parking leśny jest dostępny we wszystkie dni w roku.
3. Parking leśny przystosowany jest do postoju koniowozów i innych samochodów do transportu zwierząt tylko w obrębie oznakowanych stanowisk postojowych.
4. Na terenie parkingu leśnego należy zachować szczególną ostrożność, gdyż w miejscu manewrowania mogą znajdować się konie.
5. Parking leśny nie jest strzeżony, dlatego ryzyko wynikające z uszkodzenia lub utraty pojazdu, ewentualnie jego wyposażenia, a także utraty przedmiotów pozostawionych w pojeździe, ponosi wyłącznie osoba korzystająca z parkingu.
6. Podczas wykonywania pojazdem manewrów na terenie miejsca postoju należy zachować szczególną ostrożność i poruszać się z prędkością nie większą niż 10 km/h, a także bezwzględnie przestrzegać przepisów ustawy z dnia 20 czerwca 1997 roku Prawo o ruchu drogowym [Dz. U. z 2012 r., poz. 1137 ze zm.].
7. W przypadku kolizji lub wypadku na terenie miejsca postoju obowiązują zasady i przepisy określone ustawą z dnia 20 czerwca 1997 roku Prawo o ruchu drogowym [Dz. U. z 2012 r., poz. 1137 ze zm.].
8. Każda z osób korzystających z parkingu leśnego zobowiązana jest do podporządkowania się poleceniom pracowników Służby Leśnej.
9. Osobom korzystającym z parkingu leśnego zabrania się:
 - a. wykonywania jakichkolwiek czynności związanych z obsługą techniczną pojazdu;
 - b. mycia, sprzątania, naprawy pojazdów;
 - c. zaśmiecania terenu;
 - d. wyrzucania odpadów komunalnych do koszy na śmieci znajdujących się na parkingu leśnym;
 - e. pozostawiania pojazdów w sposób utrudniający korzystanie innym użytkownikom z parkingu leśnego;
 - f. pozostawiania pojazdów w sposób utrudniający korzystanie z dróg pożarowych;
 - g. prowadzenia działalności usługowej lub handlowej bez stosownej zgody właściwego nadleśniczego oraz innych kompetentnych organów;
 - h. puszczania luzem zwierząt domowych;
 - i. rozstawiania namiotów;
 - j. pozostawiania przyczep kempingowych lub pojazdów turystycznych na czas dłuższy niż jedna doba (24 godziny);
 - k. rozpalania ognisk i korzystania z otwartego ognia;
 - l. sprzedaży płodów runa leśnego.
10. Należy korzystać z wyposażenia parkingu leśnego w sposób zgodny z jego przeznaczeniem.
11. Zabronione jest przywiązywanie koni do urządzeń nieprzeznaczonych dla koni.
12. Wszelkie uwagi użytkowników o parkingu leśnym proszę zgłaszać miejscowemu leśniczemu – tel. lub do biura nadleśnictwa – tel.

Załącznik nr 3 – Propozycja formularza okresowej kontroli obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego na terenie zarządzanym przez PGL LP¹⁰⁹

Imię i nazwisko prowadzącego
okresową kontrolę

Rodzaj obiektu / miejsc
udostępnianych turystycznie

Zwyczajowa nazwa obiektu / miejsc prowadzonej okresowej
kontroli

Data przeprowadzonej
okresowej kontroli

Lp.	Lokalizacja obiektu (nadleśnictwo, leśnictwo, oddział i pododdział)	Rodzaj urządzeń obsługi ruchu turystycznego ¹¹⁰	Bieżący ogólny stan techniczny urządzenia				Zaobserwowane nieprawidłowości / usterki techniczne urządzenia						Zaobserwowane nieprawidłowości przy urządzeniu	
			Urządzenie sprawne do użytku i estetyczne wizualnie	Urządzenie sprawne do użytku i mało estetyczne wizualnie	Urządzenie do naprawy i/lub konserwacji	Urządzenie do usunięcia lub wymiany na nowe	Urządzenie do oczyszczenia lub ogólnej konserwacji	Wada elementów drewnianych	Wada elementów stalowych/metalowych	Wady innych elementów – podać, jakich	Wady w fundamentowaniu i montażu w podłożu	Inne nieprawidłowości lub uwagi	Nawierzchnia pod i w bezpośrednim ¹¹¹ sąsiedztwie urządzenia	Roślinność pod/nad i w bezpośrednim sąsiedztwie urządzenia ¹¹²
1.														
2.														
3.														

¹⁰⁹ Obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy (liniowy, punktowy lub powierzchniowy) jest udostępniany turystycznie i służy wypoczynkowi turystów. Jest on wyposażony w szereg urządzeń obsługi ruchu turystycznego. Obiektami są np.: **miejsca odpoczynku, parkingi leśne itd.**

¹¹⁰ Urządzeniem obsługi ruchu turystycznego nazywamy każdy element wyposażenia przestrzeni leśnych służący turystom, pozwalający na komfortowy i bezpieczny wypoczynek. Do urządzeń tego typu zaliczamy: **bramę do lasu, ławy, stoły, ławostoły, wiaty, kosze na śmieci, ogrodzenia i bariery ochronne, paleniska na ognisko, toalety i ich obudowę, stelaże na tablice informacyjne, kierunkowskazy, tablice informacyjne i inne.** Jeżeli na terenie danego obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego znajduje się kilka takich samych urządzeń, np. ław, każda z nich powinna mieć przeprowadzone oględziny i być wyszczególniona w niniejszym formularzu okresowych kontroli.

¹¹¹ Nieprawidłowości nawierzchni pod urządzeniem i w bezpośrednim jego sąsiedztwie (w rękawie do 1,2 m, licząc od zewnętrznej krawędzi urządzenia) to np. kałuże, nierówności, gruz, kawałki szkła i innych śmieci.

¹¹² Nieprawidłowości związane z roślinnością znajdującą się pod i nad urządzeniem oraz w bezpośrednim jego sąsiedztwie (w rękawie do 1,2 m, licząc od zewnętrznej krawędzi urządzenia) to np. zwisające gałęzie poniżej 3,0 m w przypadku szlaków konnych.

Załącznik nr 4 – Propozycja formularza okresowej kontroli szlaku konnego na terenie zarządzanym przez PGL LP¹¹³

.....
Imię i nazwisko prowadzącego
okresową kontrolę

.....
Nazwa szlaku konnego

.....
Data przeprowadzonej
okresowej kontroli

Lp.	Lokalizacja problematycznego miejsca na szlaku konnym (nadleśnictwo, leśnictwo, oddział i pododdział)	Zaobserwowane nieprawidłowości w nawierzchni szlaku konnego								
		Nawierzchnia o złych parametrach technicznych np. zniszczona w wyniku użytkowania, erozja mechaniczna, wodna, wietrzna itd.	Przeszkody wypukłe np. skały, kamienie, powalone drzewa.	Przeszkody wklęsłe np. dziury i wyrwy	Przeszkody zwisające np. gałęzie drzew	Nawierzchnia niewidoczna – zarośnięta roślinnością	Zbyt mała wysokość i/lub szerokość szlaku ¹¹⁴	Zbyt duże pochylenie podłużne lub poprzeczne	Elementy informacyjno-porządkowe	Inne
1.										
2.										
3.										

¹¹³ Podstawą do prowadzenia okresowej kontroli szlaku konnego powinna być mapa, a załącznikiem do niej niniejszy formularz.

¹¹⁴ Dotyczy wyłącznie szlaków rekreacyjnych o łatwym poziomie trudności. Wysokość powinna wówczas wynosić minimum 300 cm a szerokość minimum 240 cm.

Załącznik nr 5 – Konwersja pochylenia nawierzchni

Tabela prezentuje, jak w szybki i prosty sposób dokonać konwersji pochylenia terenu, wartości podanej w procentach [%], na stopnie [°] i odwrotnie. Jest ona przydatna szczególnie w chwili wykonywania pomiarów pochylenia przy użyciu laserowych pochyłomierzy, które bardzo często podają wyżej wymienione parametry w stopniach, a nie procentach.

Tablica konwersji pochylenia											
Procent	Stopnie	Procent	Stopnie	Procent	Stopnie	Procent	Stopnie	Procent	Stopnie	Procent	Stopnie
[%]	[°]	[%]	[°]	[%]	[°]	[%]	[°]	[%]	[°]	[%]	[°]
0,9	0,516	3,1	1,776	5,3	3,034	7,5	4,289	9,7	5,540	11,9	6,786
1	0,573	3,2	1,833	5,4	3,091	7,6	4,346	9,8	5,597	12	6,843
1,1	0,630	3,3	1,890	5,5	3,148	7,7	4,403	9,9	5,654	12,1	6,899
1,2	0,688	3,4	1,947	5,6	3,205	7,8	4,460	10	5,720	12,2	6,956
1,3	0,745	3,5	2,004	5,7	3,262	7,9	4,517	10,1	5,767	12,3	7,012
1,4	0,802	3,6	2,062	5,8	3,319	8	4,574	10,2	5,824	12,4	7,069
1,5	0,859	3,7	2,119	5,9	3,377	8,1	4,631	10,3	5,881	12,5	7,125
1,6	0,917	3,8	2,176	6	3,434	8,2	4,688	10,4	5,937	12,6	7,182
1,7	0,974	3,9	2,233	6,1	3,491	8,3	4,745	10,5	5,994	12,7	7,238
1,8	1,031	4	2,291	6,2	3,548	8,4	4,802	10,6	6,051	12,8	7,295
1,9	1,088	4,1	2,348	6,3	3,605	8,5	4,858	10,7	6,107	12,9	7,351
2	1,146	4,2	2,405	6,4	3,662	8,6	4,915	10,8	6,164	13	7,408
2,1	1,203	4,3	2,462	6,5	3,719	8,7	4,972	10,9	6,221	15	8,531
2,2	1,260	4,4	2,519	6,6	3,776	8,8	5,029	11	6,277	20	11,310
2,3	1,318	4,5	2,577	6,7	3,833	8,9	5,086	11,1	6,334	25	14,036
2,4	1,375	4,6	2,634	6,8	3,890	9	5,143	11,2	6,390	30	16,699
2,5	1,432	4,7	2,691	6,9	3,947	9,1	5,200	11,3	6,447	35	19,290
2,6	1,489	4,8	2,748	7	4,004	9,2	5,256	11,4	6,504	40	21,801
2,7	1,547	4,9	2,805	7,1	4,061	9,3	5,313	11,5	6,560	45	24,228
2,8	1,604	5	2,862	7,2	4,118	9,4	5,370	11,6	6,617	50	26,565
2,9	1,661	5,1	2,920	7,3	4,175	9,5	5,427	11,7	6,673	100	45,000
3	1,718	5,2	2,977	7,4	4,232	9,6	5,484	11,8	6,730		

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 6 – Propozycja wzoru wniosku ws. przebiegu i funkcjonowania szlaków konnych w regionie

Miejscowość, data [...]

[...]

Dane Wnioskodawcy: imię, nazwisko, adres

Nadleśnictwo [...]

Wniosek ws. przebiegu i funkcjonowania szlaków konnych w nadleśnictwie

W związku z prowadzoną przez Nadleśnictwo [...] procedurą tworzenia szlaków konnych niniejszym wnoszę swoje uwagi i zastrzeżenia sprecyzowane poniżej:

.....
.....
.....
.....

.....
Podpis Wnioskodawcy

Załączniki:

1. [...].
2. [...].
3. [...].

Załącznik nr 7 – Propozycja wzoru protokołu końcowego odbioru robót budowlanych

PROTOKÓŁ ODBIORU KOŃCOWEGO BUDOWY OBIEKTU BUDOWLANEGO – [...] – wykonanego przez Wykonawcę [...] z siedzibą w [...], na podstawie umowy [...] z dnia [...] dla Inwestora [...] z siedzibą w [...]
spisany w dniu [...] o godz. [...] w [...].

- I. Niniejszy protokół odbioru końcowego robót budowlanych (dalej „**Protokół**”) dotyczy robót polegających na [...].
- II. Niniejszy Protokół sporządzony został w obecności następujących osób:
 - a. przedstawicieli Inwestora (stosownie do postanowień zawartej umowy / udzielonych pełnomocnictw):
- [...] imię, nazwisko, funkcja, kwalifikacje, uprawnienia;
 - b. przedstawicieli Wykonawcy (stosownie do postanowień zawartej umowy / udzielonych pełnomocnictw):
- [...] imię, nazwisko, funkcja, kwalifikacje, uprawnienia.

Osoby wymienione powyżej wchodzi w skład komisji (dalej „**Komisja**”) dokonującej odbioru robót budowlanych stwierdzonego niniejszym Protokołem.
- III. Roboty były realizowane na podstawie decyzji [...] z dnia [...] r. wydanej przez [...], zatwierdzającej projekt budowlany autorstwa [...].
- IV. Roboty wykonywano w okresie od [...] do [...].
- V. Roboty zakończono w terminie określonym w umowie / Robót nie ukończono w terminie określonym w umowie, opóźnienie wyniosło [...] i powstało z przyczyn:
 - a. zależnych od Wykonawcy, tj. [...];
 - b. zależnych od Inwestora, tj. [...];
 - c. niezależnych od ww. stron, tj. [...].

Z powodu opóźnienia Inwestor/Wykonawca zapłaci Wykonawcy/Inwestorowi [...].
- VI. Komisja nie stwierdziła żadnych wad. / Komisja stwierdziła następujące wady:
 - a. [...],
 - b. [...],
 - c. [...].

Termin usunięcia stwierdzonych wymienionych powyżej wad określono na dzień [...].
- VII. Teren budowy został uporządkowany / nie został uporządkowany – Wykonawca zobowiązuje się do uporządkowania terenu budowy w terminie do [...].
- VIII. Inwestorowi przekazuje się przy niniejszym protokole następujące dokumenty:
 - a. oryginał dziennika budowy;
 - b. oświadczenia kierownika budowy o zgodności wykonanych robót budowlanych z zatwierdzoną dokumentacją projektową, wydanymi decyzjami administracyjnymi, przepisami prawa oraz zasadami sztuki budowlanej;
 - c. uzgodnioną z Inwestorem dokumentację podwykonawczą wraz ze wszelkimi protokołami badań i sprawdzeń;
 - d. wszystkie wymagane stanowiska organów, o których mowa w prawie budowlanym;
 - e. inwentaryzację geodezyjną powykonawczą;
 - f. kopie rysunków z oznaczeniem ewentualnych zmian projektowych;
 - g. [...].

Stwierdzono, że przekazywane dokumenty są kompletne/niekompletne – brak [...].
- IX. Komisja stwierdza na podstawie przedstawionych dokumentów oraz dokonanych w trakcie pracy komisji wizji i sprawdzeń, że roboty budowlane,

montażowe i instalacyjne związane z budową obiektu budowlanego [...] zostały wykonane:

- a. zgodnie/niezgodnie z dokumentacją techniczną [...];
 - b. zgodnie/niezgodnie z pozwoleniem na budowę [...];
 - c. zgodnie/niezgodnie z umową [...] zawartą [...];
 - d. zgodnie/niezgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, w tym:
 - zgodnie/niezgodnie z prawem budowlanym,
 - zgodnie/niezgodnie z Polskimi Normami;
 - e. zgodnie/niezgodnie z zasadami sztuki budowlanej.
- X. Stwierdzono, że zrealizowane roboty spełniają warunki przekazania Inwestorowi, w związku z czym Inwestor dokonuje odbioru końcowego. / Stwierdzono, że zrealizowane roboty nie spełniają warunków przekazania Inwestorowi, w związku z czym Inwestor odmawia dokonania odbioru i przerywa spisywanie Protokołu oraz wyznacza nowy termin odbioru na dzień [...] . Do tego czasu Wykonawca własnym kosztem usunie braki polegające na: [...] .
- XI. Inne ustalenia powzięte podczas dokonywania czynności związanych z odbiorem:
- a. [...],
 - b. [...].
- XII. Osoby uczestniczące w odbiorze zakończyły na tym prace, przekazując załączoną dokumentację i dokumenty Inwestorowi w dniu [...].

Podpisy ze wskazaniem funkcji osób uczestniczących przy odbiorze końcowym.

Załącznik nr 8 – Propozycja wzoru zarządzenia o udostępnieniu szlaku konnego w nadleśnictwie

Zarządzenie¹¹⁵ nr [...]
Nadleśniczego Nadleśnictwa [...]
z dnia [...]
w sprawie ustalenia przebiegu szlaków konnych w Nadleśnictwie [...]

Na podstawie § 22 Statutu Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe, nadanego Zarządzeniem nr 50 Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 18 maja 1994 r. w sprawie nadania statutu Państwowemu Gospodarstwu Leśnemu Lasy Państwowe, zarządzam, co następuje:

§ 1

Ustanawiam przebieg szlaków konnych w Nadleśnictwie [...] określając ich położenia w terenie, które obrazuje mapa, stanowiącą załącznik nr 1 do niniejszego zarządzenia.

§ 2

Zasady korzystania ze szlaków konnych w Nadleśnictwie [...] określa regulamin, stanowiący załącznik nr 2 do niniejszego zarządzenia.

§ 3

Mapa, o której mowa w § 1, oraz regulamin, o którym mowa w § 2 niniejszego zarządzenia, podlegają publikacji na stronie internetowej [...] oraz umieszczane są przed wjazdem na szlak konny w sposób pozwalający na zapoznanie się z ich treścią.

§ 4

Nadleśniczy w ramach polecenia wskazuje dwóch pracowników Nadleśnictwa uprawnionych do wykonywania czynności w terenie zarządzanym przez Nadleśnictwo [...] poprzez dokonywanie co [...] miesiące/raz na kwartał] dozoru i okresowych kontroli stanu technicznego szlaków konnych, powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych im dedykowanych i urządzeń obsługi ruchu turystycznego oraz identyfikacji istniejących i potencjalnych zagrożeń w ich obrębie. Czynności sprawdzające będą potwierdzane podpisanym protokołem okresowej kontroli przez dwóch członków zespołu. Wzór protokołu stanowi załącznik nr 3 do zarządzenia.

§ 5

Za wszelkie zdarzenia i wypadki na szlakach konnych ponosi odpowiedzialność ich użytkownik lub organizator turystyki.

§ 6

Zarządzenie wchodzi w życie z dniem [...].

Podpis

¹¹⁵ Zgodnie z § 22 Statutu PGL LP nadleśniczy wykonuje swoje zadania poprzez wydawanie decyzji i zarządzeń. Ustalenie szlaku konnego jest zwykłą czynnością nadleśniczego, który działa w charakterze reprezentanta Skarbu Państwa, i nie następuje w formie decyzji administracyjnej. Z tego też względu proponuje się unikać sformułowania decyzja, by nie wprowadzać osób trzecich w błąd, stąd – zarządzenie.

Załącznik nr 9 – Podstawy i tryb zawierania umów przez nadleśnictwo¹¹⁶

Zgodnie z art. 39 ustawy o lasach:

1. lasy, o których mowa w art. 3 pkt 1 lit. a ustawy o lasach, tj. **grunt o zwartej powierzchni, co najmniej 0,10 ha, pokryty roślinnością leśną (uprawami leśnymi) – drzewami i krzewami oraz runem leśnym – lub przejściowo jej pozbawiony, przeznaczony do produkcji leśnej** oraz lasy, o których mowa w art. 3 pkt 2 ustawy o lasach, tj. **grunt związany z gospodarką leśną, zajęty pod wykorzystywane na potrzeby gospodarki leśnej: budynki i budowle, urządzenia melioracji wodnych, linie podziału przestrzennego lasu, drogi leśne, tereny pod liniami energetycznymi, szkółki leśne, miejsca składowania drewna, a także wykorzystywany na parkingi leśne i urządzenia turystyczne**, pozostające w zarządzie PGL LP, mogą być **za zgodą dyrektora regionalnej dyirekcji Lasów Państwowych wydierżawione przez nadleśniczego** z zachowaniem celów i zadań gospodarki leśnej określonych w planie urządzenia lasu;
2. inne nieruchomości, o których mowa w art. 4 ust. 3 ustawy o lasach, tj. **grunty i inne nieruchomości związane z gospodarką leśną**, pozostające w zarządzie PGL LP mogą być **wydierżawiane i wynajmowane przez nadleśniczego za zgodą dyrektora regionalnej dyirekcji Lasów Państwowych**.

Na podstawie § 24 Statutu Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe nadleśniczy:

1. wydierżawia lasy, o których mowa w art. 3 pkt 1 ustawy o lasach, tj. **grunty o zwartej powierzchni, co najmniej 0,10 ha, pokryte roślinnością leśną (uprawami leśnymi) – drzewami i krzewami oraz runem leśnym – lub przejściowo jej pozbawione, przeznaczone do produkcji leśnej lub stanowiące rezerwat przyrody, lub wchodzące w skład parku narodowego, lub wpisane do rejestru zabytków**, w trybie określonym art. 39 ustawy o lasach;
2. wydierżawia i wynajmuje grunty oraz inne nieruchomości w gospodarczo uzasadnionych przypadkach na zasadach określonych Kodeksem cywilnym.

Mając powyższe na uwadze, nadleśniczy reprezentujący Skarb Państwa winien zawrzeć z zainteresowanym podmiotem umowę dzierżawy, której przedmiotem będzie dzierżawa m.in. dróg leśnych, a także gruntów przeznaczonych na parkingi leśne i urządzenia turystyczne, po uzyskaniu zgody właściwego dyrektora regionalnej dyirekcji Lasów Państwowych. Dzierżawa musi być udzielona z zachowaniem celów i zadań gospodarki leśnej określonych w planie urządzenia lasu (art. 39 ustawy o lasach) oraz wyłącznie w gospodarczo uzasadnionych przypadkach (§ 24 Statutu Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe).

Brak w ustawie o lasach przepisów regulujących sposób wyrażenia zgody przez właściwego dyrektora regionalnej dyirekcji Lasów Państwowych. Wskazuje się, że jest to okoliczność skutkująca nieważnością czynności prawnej, do dokonania której jest wymagana. Ponadto podnosi się, że wyrażenie zgody w tym trybie nie jest ani zgodą osoby trzeciej w rozumieniu art. 63 Kodeksu cywilnego¹¹⁷, ani zgodą organu administracji publicznej. Jedynym wymaganiem jest **uprzednie** wyrażenie zgody na dokonanie czynności (por. B.

¹¹⁶ Załącznik przygotowany przez AKGK Adwokaci Kostański Gradzi Kuczara s.c. www.akgk.pl

¹¹⁷ Art. 63 Kodeksu cywilnego.

§ 1. Jeżeli do dokonania czynności prawnej potrzebna jest zgoda osoby trzeciej, osoba ta może wyrazić zgodę także przed złożeniem oświadczenia przez osoby dokonywające czynności albo po jego złożeniu. Zgoda wyrażona po złożeniu oświadczenia ma moc wsteczną od jego daty.

§ 2. Jeżeli do ważności czynności prawnej wymagana jest forma szczególna, oświadczenie obejmujące zgodę osoby trzeciej powinno być złożone w tej samej formie.

Rakoczy, Ustawa o lasach. Komentarz. Komentarz do art. 37 i 39 ustawy o lasach, Warszawa 2011), a dla celów dowodowych zgoda ta powinna zostać wyrażona **na piśmie**.

Art. 39 ustawy o lasach stanowi jedynie podstawę do zawierania przez Skarb Państwa, reprezentowany przez jednostki PGL LP, umów najmu lub dzierżawy lasów i nieruchomości w tym przepisie wymienionych, natomiast nie zawiera szczególnych warunków dotyczących trybu ich zawierania. Należy w związku z tym ustalić, czy warunki takie znajdują się w szczególnych przepisach, czy też PGL LP na podstawie swobody umów może dowolnie zawierać te umowy. Ma to szczególne znaczenie wobec faktu, że ogólne zasady gospodarowania nieruchomościami stanowiący własność Skarbu Państwa określa ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2010 r. Nr 102, poz. 651), dalej „**u.g.n.**”.

Zgodnie z pierwszym poglądem ogólna zasada prawa cywilnego o swobodzie umów obejmuje również pełną swobodę wyboru kontrahenta (tak W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, Zobowiązania. Zarys wykładu, wyd. 10, Warszawa 2007, s. 160, cyt. za B. Rakoczy, Ustawa o lasach. Komentarz. Komentarz do art. 39 ustawy o lasach, nb. 4, Warszawa 2011). Oznaczałoby to, że Lasy Państwowe nie są zobowiązane do przeprowadzania przetargu w przedmiocie dzierżawy, jako że ustawa o lasach nie zawiera w tym zakresie odesłania do ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami, a zatem Lasy Państwowe mogą swobodnie zawierać umowy z dowolnymi podmiotami.

Drugi z poglądów prezentowanych w doktrynie zakłada, że PGL LP do zawierania umów dzierżawy stosuje przepisy ustawy o gospodarce nieruchomościami. Zgodnie z art. 2 u.g.n. ustawa ta nie narusza innych ustaw w zakresie dotyczącym gospodarki nieruchomościami, a w szczególności ustawy o lasach. Rozdział 6a ustawy o lasach, zatytułowany „Gospodarowanie mieniem Skarbu Państwa będącym w zarządzie Lasów Państwowych” zawiera szereg przepisów regulujących gospodarowanie nieruchomościami Skarbu Państwa. Wśród nich można wyróżnić te, które w sposób, co do zasady wyczerpujący regulują tryb zawierania umów zbycia nieruchomości, tj. art. 37, 38, 38a czy art. 40a ustawy o lasach, w ich przypadku zatem brak jest potrzeby sięgnięcia do ustawy o gospodarce nieruchomościami. Poza tym w rozdziale tym znajdują się przepisy, które nie regulując trybu stanowią podstawę dla zawierania wskazanych w nich umów, m.in. art. 38b ustawy o lasach, przewidujący możliwość nieodpłatnego przekazywania przez Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych nieruchomości na rzecz Agencji Nieruchomości Rolnych. Podobnym przepisem jest art. 39 ustawy o lasach, stanowiący podstawę zawierania przez jednostki organizacyjne PGL LP umów najmu i dzierżawy lasów i nieruchomości, niewskazujący jednak na tryb ich zawarcia. W tym wypadku, skoro PGL LP reprezentuje Skarb Państwa w zakresie powierzonego mienia, a także wobec braku uregulowań szczegółowych, wydaje się, że do zawarcia umowy zastosowanie znajdą na podstawie art. 2 u.g.n. jej przepisy (tak też: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2009 r., sygn. akt: I CSK 389/08, LEX nr 560511; B. Rakoczy, Ustawa o lasach. Komentarz. Komentarz do art. 39 ustawy o lasach, nb. 4, Warszawa 2011).

Przyjęcie drugiego poglądu implikuje konieczność stosowania ustawy o gospodarce nieruchomościami do zawierania przez nadleśniczych umów najmu lub dzierżawy. Nadleśniczy powinien sporządzić i podać do publicznej wiadomości wykaz nieruchomości przeznaczonych do oddania w najem lub dzierżawę. Wykaz ten wywiesza się na okres 21 dni w siedzibie nadleśnictwa, urzędzie gminy, a ponadto informację o wywieszeniu tego wykazu podaje się do publicznej wiadomości przez ogłoszenie w prasie lokalnej oraz w inny sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, a także na stronach internetowych nadleśnictwa (art. 35 ust. 1 u.g.n.). Obowiązek ten nie dotyczy oddania nieruchomości w najem lub dzierżawę na czas oznaczony do 3 miesięcy, jeżeli jednak po umowie zawartej na czas oznaczony do 3 miesięcy strony zawierają kolejne umowy, których przedmiotem jest ta sama nieruchomość, wykaz sporządza się i podaje do publicznej wiadomości (art. 35 ust. 1b u.g.n.).

W wykazie określa się:

- 1) oznaczenie nieruchomości według księgi wieczystej oraz katastru nieruchomości;
- 2) powierzchnię nieruchomości;
- 3) opis nieruchomości;
- 4) przeznaczenie nieruchomości i sposób jej zagospodarowania;

Szlaki konne w Lasach Państwowych

- 5) termin zagospodarowania nieruchomości;
- 6) wysokość opłat z tytułu użytkowania, najmu lub dzierżawy;
- 7) terminy wnoszenia opłat;
- 8) informacje o przeznaczeniu do oddania w najem lub dzierżawę (art. 35 ust. 2 u.g.n.).

Zgodnie z art. 37 ust. 4 u.g.n. zawarcie umów najmu lub dzierżawy na czas oznaczony dłuższy niż 3 lata lub czas nieoznaczony następuje w drodze przetargu. Przetarg nie jest wymagany w przypadku, gdy wojewoda albo odpowiednia rada lub sejmik wyrazi na to zgodę (art. 37 ust. 4 zd. 2 u.g.n.) albo gdy najemcą lub dzierżawcą jest organizacja pożytku publicznego (art. 37 ust. 4a u.g.n.).

Zawarcie umowy w trybie przetargu reguluje częściowo u.g.n. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 19 listopada 2009 r., sygn. akt: IV CSK 211/09, LEX nr 1232802, przepisy art. 37–42 u.g.n. traktować trzeba jako szczególne względem przepisów art. 70^{1–5} Kodeksu cywilnego¹¹⁸, w związku z czym wymienione przepisy Kodeksu cywilnego o aukcji

¹¹⁸ Art. 70¹ Kodeksu cywilnego.

§ 1. Umowa może być zawarta w drodze aukcji albo przetargu.

§ 2. W ogłoszeniu aukcji albo przetargu należy określić czas, miejsce, przedmiot oraz warunki aukcji albo przetargu albo wskazać sposób udostępnienia tych warunków.

§ 3. Ogłoszenie, a także warunki aukcji albo przetargu mogą być zmienione lub odwołane tylko wtedy, gdy zastrzeżono to w ich treści.

§ 4. Organizator od chwili udostępnienia warunków, a oferent od chwili złożenia oferty zgodnie z ogłoszeniem aukcji albo przetargu są obowiązani postępować zgodnie z postanowieniami ogłoszenia, a także warunków aukcji albo przetargu.

Art. 70² Kodeksu cywilnego.

§ 1. Oferta złożona w toku aukcji przestaje wiązać, gdy inny uczestnik aukcji (licytant) złożył ofertę korzystniejszą, chyba, że w warunkach aukcji zastrzeżono inaczej.

§ 2. Zawarcie umowy w wyniku aukcji następuje z chwilą udzielenia przybicia.

§ 3. Jeżeli ważność umowy zależy od spełnienia szczególnych wymagań przewidzianych w ustawie, zarówno organizator aukcji, jak i jej uczestnik, którego oferta została przyjęta, mogą dochodzić zawarcia umowy.

Art. 70³ Kodeksu cywilnego.

§ 1. Oferta złożona w toku przetargu przestaje wiązać, gdy została wybrana inna oferta albo gdy przetarg został zamknięty bez wybrania którejkolwiek z ofert, chyba że w warunkach przetargu zastrzeżono inaczej.

§ 2. Organizator jest obowiązany niezwłocznie powiadomić na piśmie uczestników przetargu o jego wyniku albo o zamknięciu przetargu bez dokonania wyboru.

§ 3. Do ustalenia chwili zawarcia umowy w drodze przetargu stosuje się przepisy dotyczące przyjęcia oferty, chyba że w warunkach przetargu zastrzeżono inaczej. Przepis art. 70² § 3 stosuje się odpowiednio.

Art. 70⁴ Kodeksu cywilnego.

§ 1. W warunkach aukcji albo przetargu można zastrzec, że przystępujący do aukcji albo przetargu powinien, pod rygorem niedopuszczenia do nich, wpłacić organizatorowi określoną sumę albo ustanowić odpowiednie zabezpieczenie jej zapłaty (wadium).

§ 2. Jeżeli uczestnik aukcji albo przetargu, mimo wyboru jego oferty, uchyla się od zawarcia umowy, której ważność zależy od spełnienia szczególnych wymagań przewidzianych w ustawie, organizator aukcji albo przetargu może pobraną sumę zachować albo dochodzić zaspokojenia z przedmiotu zabezpieczenia. W pozostałych wypadkach zapłacone wadium należy niezwłocznie zwrócić, a ustanowione zabezpieczenie wygasa. Jeżeli organizator aukcji albo przetargu uchyla się od zawarcia umowy, ich uczestnik, którego oferta została wybrana, może żądać zapłaty podwójnego wadium albo naprawienia szkody.

Art. 70⁵ Kodeksu cywilnego.

§ 1. Organizator oraz uczestnik aukcji albo przetargu może żądać unieważnienia zawartej umowy, jeżeli strona tej umowy, inny uczestnik lub osoba działająca w porozumieniu z nimi wpłynęła na wynik aukcji albo przetargu w sposób sprzeczny z prawem lub dobrymi obyczajami. Jeżeli umowa została zawarta na cudzy rachunek, jej unieważnienia może żądać także ten, na czyj rachunek umowa została zawarta, lub dający zlecenie.

i przetargu będą mieć zastosowanie tylko w sytuacji, gdy w szczególnych przepisach u.g.n. brakuje innych regulacji.

Przetarg może być przeprowadzony w formie:

- 1) przetargu ustnego nieograniczonego;
- 2) przetargu ustnego ograniczonego;
- 3) przetargu pisemnego nieograniczonego;
- 4) przetargu pisemnego ograniczonego (art. 40 ust. 1 u.g.n.);

przy czym o zastosowanej formie przetargu decyduje jego organizator (art. 40 ust. 3 u.g.n.).

Przetarg ustny ma na celu uzyskanie najwyższej ceny, natomiast przetarg pisemny ma na celu wybór najkorzystniejszej oferty (art. 40 ust. 2 u.g.n.) Przetarg ograniczony organizuje się, jeżeli warunki przetargowe mogą być spełnione tylko przez ograniczoną liczbę osób (art. 40 ust. 3 u.g.n.). *Na przykład, gdy wymagane jest posiadanie przez nabywcę koncesji albo, gdy sprzedaż, która na rzecz podmiotu spełniającego określone w ustawie warunki mogłaby nastąpić w trybie bezprzetargowym, zainteresowanych jest więcej podmiotów spełniających te warunki. Przepis ten odnosi się do możliwości spełnienia warunków przez ewentualnych uczestników przetargu i nie obejmuje zakreślania przez organizatora przetargu warunków wykluczających udział części podmiotów niezwiązanych ze sposobem funkcjonowania tych podmiotów. Na przykład zawężenie kręgu podmiotów mogących brać udział w przetargu na nabycie nieruchomości gminnej wyłącznie do mieszkańców danej gminy nie może mieć miejsca, bo narusza nie tylko art. 40 ust. 2a u.g.n., ale też dodatkowo przepisy Unii Europejskiej w zakresie swobody przepływu osób i kapitału (E. Bończak-Kucharczyk, Ustawa o gospodarce nieruchomościami. Komentarz. Komentarz do art. 40 ustawy o gospodarce nieruchomościami, nb. 1, Warszawa 2013).*

Przetarg uważa się za zakończony wynikiem negatywnym, jeżeli nikt nie przystąpił do przetargu ustnego lub żaden z uczestników nie zaoferował postąpienia ponad cenę wywoławczą albo, jeżeli w przetargu pisemnym nie wpłynęła ani jedna oferta lub żaden z uczestników nie zaoferował ceny wyższej od wywoławczej, a także jeżeli komisja przetargowa stwierdziła, że żadna oferta nie spełnia warunków przetargu (art. 40 ust. 4 u.g.n.).

Uczestnik przetargu może, w terminie 7 dni od dnia ogłoszenia wyniku przetargu ustnego lub doręczenia zawiadomienia o wyniku przetargu pisemnego, zaskarżyć czynności związane z przeprowadzeniem przetargu do wojewody, jeżeli przetarg dotyczy nieruchomości Skarbu Państwa (art. 40 ust. 5 u.g.n.). *Efektom uznania skargi za zasadną może być albo nakazanie powtórzenia czynności przetargowych, albo unieważnienie przetargu (a także to, że nieruchomość nie może zostać zbyta podmiotowi wyłonionemu w kwestionowanym przetargu). Jeżeli jednak przed rozpatrzeniem skargi nieruchomość zostanie sprzedana, skarga będzie mogła zostać rozpatrzona tylko przez sąd, gdyż ani wojewoda, ani organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego nie będą już kompetentni do jej rozpatrzenia. Dopiero po wyczerpaniu możliwości przewidzianych w art. 40 ust. 5 u.g.n. można złożyć skargę do sądu administracyjnego. W razie złożenia takiej skargi sąd może badać jedynie zarzuty dotyczące naruszania przepisów prawa regulujących tryb przeprowadzenia przetargu, natomiast nie jest władny dokonywać merytorycznej oceny zasadności rozstrzygnięć komisji przetargowej, co do złożonych ofert (por. uchwała SN z dnia 25 kwietnia 1996 r., III CZP 36/96, OSNC 1996, nr 9, poz. 115). Pismo wojewody unieważniające przetarg nie jest decyzją administracyjną, lecz cywilnoprawnym oświadczeniem o uchyleniu się od skutków prawnych przeprowadzonego przetargu (por. postanowienie SN z dnia 30 października 1990 r., I CZ 265/90, OSNCP 1991, nr 10–12, poz. 132). Zasada ta dotyczy także odpowiednich oświadczeń organów jednostek samorządu terytorialnego o unieważnieniu przetargu (E. Bończak-Kucharczyk, Ustawa o gospodarce nieruchomościami. Komentarz. Komentarz do art. 40 ustawy o gospodarce nieruchomościami, nb. 3, Warszawa 2013).*

Poza wymienionymi wyżej przepisami, do przetargu zastosowanie znajdują przepisy art. 70¹–70⁵ Kodeksu cywilnego. W ogłoszeniu o przetargu należy określić czas, miejsce, przedmiot oraz warunki przetargu albo wskazać sposób udostępnienia tych warunków, np.

§ 2. Uprawnienie powyższe wygasa z upływem miesiąca od dnia, w którym uprawniony dowiedział się o istnieniu przyczyny unieważnienia, nie później jednak niż z upływem roku od dnia zawarcia umowy.

poprzez wskazanie, że znajdują się w budynku nadleśnictwa bądź stronie internetowej (art. 70¹ § 2 Kodeksu cywilnego). Ogłoszenie, a także warunki przetargu mogą być zmienione lub odwołane tylko wtedy, gdy zastrzeżono to w ich treści (art. 70¹ § 3 Kodeksu cywilnego). Organizator od chwili udostępnienia warunków, a oferent od chwili złożenia oferty zgodnie z ogłoszeniem przetargu są obowiązani postępować zgodnie z postanowieniami ogłoszenia, a także warunków przetargu.

Co do przebiegu przetargu pisemnego zastosowanie znajdują odpowiednie przepisy o przetargu, tj. art. 70³–70⁵ Kodeksu cywilnego, natomiast z uwagi na to, że przetarg ustny w istocie jest aukcją w rozumieniu Kodeksu cywilnego, zastosowanie do niego znajdują odpowiednie przepisy art. 70², 70⁴, 70⁵ Kodeksu cywilnego.

W związku z powyższym oferta złożona w toku aukcji (przetargu ustnego) przestaje wiązać, gdy inny uczestnik aukcji (licytant) złożył ofertę korzystniejszą chyba, że w warunkach aukcji zastrzeżono inaczej. Zawarcie umowy w wyniku aukcji (przetargu ustnego) następuje z chwilą udzielenia przybicia. Natomiast w przypadku przetargu pisemnego oferta złożona w toku przetargu przestaje wiązać, gdy została wybrana inna oferta albo, gdy przetarg został zamknięty bez wybrania którejkolwiek z ofert chyba, że w warunkach przetargu zastrzeżono inaczej. Organizator jest obowiązany niezwłocznie powiadomić na piśmie uczestników przetargu o jego wyniku albo o zamknięciu przetargu bez dokonania wyboru.

Ponadto w warunkach aukcji (przetargu ustnego) albo przetargu (przetargu pisemnego) można zastrzec, że przystępujący do aukcji albo przetargu powinien, pod rygorem niedopuszczenia do nich, wpłacić organizatorowi określoną sumę albo ustanowić odpowiednie zabezpieczenie jej zapłaty (wadium). Jeżeli uczestnik aukcji albo przetargu, mimo wyboru jego oferty, uchyla się od zawarcia umowy, której ważność zależy od spełnienia szczególnych wymagań przewidzianych w ustawie, organizator aukcji albo przetargu może pobraną sumę zachować albo dochodzić zaspokojenia z przedmiotu zabezpieczenia. W pozostałych wypadkach zapłacone wadium należy niezwłocznie zwrócić, a ustanowione zabezpieczenie wygasa. Jeżeli organizator aukcji albo przetargu uchyla się od zawarcia umowy, ich uczestnik, którego oferta została wybrana, może żądać zapłaty podwójnego wadium albo naprawienia szkody (art. 70⁴ Kodeksu cywilnego).

Organizator oraz uczestnik aukcji albo przetargu może żądać unieważnienia zawartej umowy, jeżeli strona tej umowy, inny uczestnik lub osoba działająca w porozumieniu z nimi wpłynęła na wynik aukcji albo przetargu w sposób sprzeczny z prawem lub dobrymi obyczajami. Jeżeli umowa została zawarta na cudzy rachunek, jej unieważnienia może żądać także ten, na czyj rachunek umowa została zawarta, lub dający zlecenie. Uprawnienie powyższe wygasa z upływem miesiąca od dnia, w którym uprawniony dowiedział się o istnieniu przyczyny unieważnienia, nie później jednak niż z upływem roku od dnia zawarcia umowy (art. 70⁵ Kodeksu cywilnego).

Załącznik nr 10 – Propozycja umowy dzierżawy (najmu) dróg wewnątrzzakładowych nadleśnictwa dla organizatora turystyki konnej celem turystycznych przejazdów konnych

UMOWA DZIERŻAWY¹¹⁹

zawarta w [...] dnia [...] pomiędzy
Skarbem Państwa – Państwowym Gospodarstwem Leśnym Lasy Państwowe – Nadleśnictwem [...] z siedzibą w [...], NIP [...], Regon [...], zwanym w dalszej części umowy „**Wydzierżawiającym**”, reprezentowanym przez Nadleśniczego [...], działającym za zgodą dyrektora regionalnej dyrekcji Lasów Państwowych [...],
a [...] z siedzibą w [...], NIP/pesel [...], Regon [...], zwanym w dalszej części umowy „**Dzierżawcą**”, reprezentowanym przez [...],
zwanymi również w dalszej części umowy „**Stronami**”.

§ 1

Wydzierżawiający zobowiązuje się oddać Dzierżawcy organizatorowi turystyki konnej (w rozumieniu ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych – Dz. U. z 2004 r. Nr 223, poz. 2268) wewnątrzzakładowe drogi nadleśnictwa, wskazany grunt leśny określony w § 2 niniejszej umowy, celem dokonywania przez Dzierżawcę turystycznych przejazdów konnych / turystyki konnej, a Dzierżawca zobowiązuje się płacić Wydzierżawiającemu umówiony czynsz oraz korzystać z przedmiotu dzierżawy w sposób przewidziany niniejszą umową.

§ 2

¹¹⁹ W umowie, jeśli zajdzie taka potrzeba, mogą być dodatkowo uwypuklone następujące informacje:

- adres wg ewidencji gruntów i budynków, adres leśny (oddział, pododdział), powierzchnia dzierżawy/najmu;
- zasady udostępnienia szlaków konnych i powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, w tym m.in. ramy czasowe udostępnienia szlaku (w godzinach od ... do ...), liczba koni, które mogą wjechać do lasu z określonego ośrodka jeździeckiego w określonym momencie oraz w ciągu całego dnia (np. liczba koni wjeżdżających w tej samej chwili na dany odcinek szlaku konnego nie powinna być większa niż 100 – zastęp. W ciągu doby szlakiem nie powinno przemieszczać się więcej niż 10 zastępów konnych, tj. około 100 koni);
- zasady korzystania ze szlaków konnych przez indywidualnych turystów konnych, przyjeżdżających do lasu z własnymi końmi, np. że organizator turystyki zobowiązuje się do nieutrudniania przechodu/wjazdu na szlak konny osobom trzecim, w szczególności poprzez grodzenie szlaku i pobieranie opłat;
- zasady waloryzacji stawek czynszu oraz sankcji związanych z nieterminowymi wpłatami;
- zasady stawiania nowych urządzeń obsługi ruchu turystycznego w obrębie szlaków i poszczególnych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, eksploatacji, prac porządkowych, usuwania awarii i napraw, sankcji związanych z niedotrzymaniem umów w tym zakresie oraz podziału kosztów;
- zasady dokonywania okresowych kontroli stanu szlaku i urządzeń obsługi ruchu turystycznego oraz sposobów ich dokumentowania (np. organizator turystyki zobowiązuje się do dokonania na własny koszt raz w [...] przeglądu technicznego korytarza szlaku konnego, powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i urządzeń zlokalizowanych na wydzierżawianym terenie. Przegląd techniczny polega na [...]. Raport z przeglądu technicznego organizator turystyki dostarcza nadleśnictwu nie później niż 7 dni po jego dokonaniu);
- zasady informowania udostępniającego teren o wypadkach spowodowanych przez siły natury lub innych wypadkach losowych, np. zwalonych drzewach;
- określenie ewentualnego protokolarnego przekazywania i zwrotu dzierżawionych/najmowanych obiektów.

Szlaki konne w Lasach Państwowych

Przedmiotem dzierżawy są wewnątrzzakładowe drogi nadleśnictwa oraz grunty leśne – tereny nadleśnictwa, wskazane na mapie gospodarczej nadleśnictwa [...] w skali 1: 10 000, stanowiącej załącznik do niniejszej umowy.

§ 3

Dzierżawca nie ma prawa przenieść swoich praw lub zobowiązań wynikających z umowy na osoby trzecie bez pisemnej zgody Wydierżawiającego, uzyskanej uprzednio. Bez pisemnej, uzyskanej uprzednio zgody Wydierżawiającego, Dzierżawca nie ma prawa oddać przedmiotu umowy do bezpłatnego korzystania osobie trzeciej, ani go poddzierżawić.

§ 4

Dzierżawca zobowiązuje się do zorganizowania swej działalności w sposób wykluczający zaśmiecanie dróg przejazdu i poboczy tych dróg oraz niszczenie infrastruktury drogi (mosty, przepusty itp.). W wypadku zniszczenia jakiegokolwiek fragmentu infrastruktury technicznej Wydierżawiającego Dzierżawca zobowiązany jest do bezzwłocznego usunięcia szkody. W wypadku zaśmieszczenia dróg przejazdu i ich poboczy Dzierżawca zobowiązany jest do ich bezzwłocznego sprzątnięcia.

§ 5

Dzierżawca zobowiązuje się do przestrzegania przepisów przeciwpożarowych na trasie przejazdu, w szczególności poprzez eliminowanie wyrzucania przez turystów niedopałków papierosów na teren leśny.

§ 6

Strony ustalają, że czynsz za dzierżawę w wysokości [...] zł plus należny podatek VAT będzie uiszczony do kasy nadleśnictwa w dniu podpisania umowy. Czynsz płatny jest co miesiąc z góry, do 10. dnia każdego miesiąca, bezpośrednio w kasie nadleśnictwa / przelewem na rachunek bankowy prowadzony przez [...]. Wszelkie opłaty bankowe związane z realizacją płatności ponosi Dzierżawca.

§ 7

Umowa zostaje zawarta na okres od [...] do [...] / na czas nieoznaczony. Strony mogą wypowiedzieć niniejszą umowę z zachowaniem trzymiesięcznego terminu wypowiedzenia, liczonego od pierwszego dnia miesiąca następującego po dacie złożenia pisemnego oświadczenia w tym przedmiocie.

§ 8

Spełnienie wszystkich wymogów w obowiązującym prawie (podatkowym i innych przepisach szczególnych), określających zasady organizowania i rozliczania działalności gospodarczej prowadzonej na gruntach stanowiących przedmiot dzierżawy, spoczywa wyłącznie na Dzierżawcy. Dzierżawca zobowiązuje się uiszczać podatki i inne ciężary związane z własnością przedmiotu dzierżawy, ponosić koszty utrzymania i ubezpieczenia przedmiotu dzierżawy.

§ 9

Dzierżawca odpowiada w pełni za szkody spowodowane swoją działalnością. W tym samym zakresie Dzierżawca odpowiada za szkody powstałe w trakcie prowadzenia działalności. Dzierżawca przedkłada umowę ubezpieczenia OC do wysokości [...] w [...] i zobowiązuje się do jej kontynuowania przez cały czas trwania niniejszej umowy.

§ 10

Dzierżawca zobowiązuje się do wykorzystywania i udostępniania turystom wewnątrzzakładowych dróg nadleśnictwa oraz terenów nadleśnictwa w sposób zgodny z regulaminem, stanowiącym załącznik do niniejszej umowy. Dzierżawca informuje turystów o regulaminie korzystania z wewnątrzzakładowych dróg nadleśnictwa oraz terenów nadleśnictwa. Dzierżawca zapewnia uzyskanie pisemnego potwierdzenia zapoznania się

z regulaminem przez turystów korzystających ze szlaku w ramach prowadzonej przez niego działalności turystycznej. Za nieprzestrzeganie regulaminu przez Dzierżawcę oraz turystów odpowiedzialność ponosi Dzierżawca.

§ 11

Dzierżawca zobowiązuje się do bezzwłocznego dokonywania na swój koszt prac porządkowych, konserwacyjnych i naprawczych w przedmiocie dzierżawy oraz do ponoszenia związanych z nim wszelkich należności publicznoprawnych.

§ 12

W przypadku naruszenia przez Dzierżawcę postanowień paragrafu 3–10 niniejszej umowy Wydierżawiający może rozwiązać umowę ze skutkiem natychmiastowym i bez zachowania terminu wypowiedzenia. Jeżeli do rozwiązania umowy dochodzi po zapłacie przez Dzierżawcę czynszu, nie podlega on zwrotowi. Niezależnie od powyższego Dzierżawca zobowiązuje się do zapłaty na rzecz Wydierżawiającego kary umownej w wysokości [...] w przypadku naruszenia paragrafów 3–11 niniejszej umowy. Zapłata kary umownej nie wyłącza dochodzenia przez Wydierżawiającego od Dzierżawcy odszkodowania przenoszącego jej wysokość.

§ 13

W wypadku naruszenia przez Dzierżawcę § 11 niniejszej umowy Wydierżawiający wyznacza Dzierżawcy odpowiedni dodatkowy termin do wykonania z zagrożeniem, że w razie bezskutecznego upływu wyznaczonego terminu rozwiąże umowę ze skutkiem natychmiastowym i bez zachowania terminu wypowiedzenia. Jeżeli do rozwiązania umowy dochodzi po zapłacie przez Dzierżawcę czynszu, nie podlega on zwrotowi.

§ 14

Wydierżawiający zwolniony jest z odpowiedzialności za całkowite lub częściowe niewywiązanie się z zobowiązań wynikających z umowy, powstałe wskutek zdarzeń mających charakter siły wyższej, takich jak: pożar, klęski żywiołowe, zmiany w prawodawstwie, a także innych niezależnych od Stron przyczyn. Wywiązywanie się Wydierżawiającego z umowy zawiesza się na czas trwania tych zdarzeń.

§ 15

Zmiany niniejszej umowy wymagają zachowania formy pisemnej pod rygorem nieważności.

§ 16

Do spraw nieuregulowanych niniejszą umową mają zastosowanie przepisy Kodeksu cywilnego.

§ 17

Sprawy sporne wynikłe z niniejszej umowy będą rozpatrywane przez sąd właściwy miejscowo dla Wydierżawiającego.

§ 18

Paragraf 17 ma zastosowanie także po wygaśnięciu, rozwiązaniu, wypowiedzeniu, odstąpieniu od umowy lub dokonaniu innej równoważnej w skutkach czynności prawnej lub faktycznej.

§ 19

Wydierżawiający może odstąpić od umowy, jeżeli Dzierżawca nie przystąpi do wykonywania niniejszej umowy w terminie 1 miesiąca.

§ 20

Szlaki konne w Lasach Państwowych

W przypadku zgłaszania przez osoby trzecie roszczeń względem Wydierżawiającego Dzierżawca zobowiązuje się przyłączyć do wszelkich postępowań sądowych, arbitrażowych lub mediacyjnych oraz zwolnić Wydierżawiającego z obowiązku świadczenia. Dzierżawca jest odpowiedzialny względem Wydierżawiającego za to, że osoby trzecie nie będą od niego żądać spełnienia świadczenia z powyższych tytułów.

§ 21

Po zakończeniu przedmiotowej dzierżawy Dzierżawca zobowiązuje się zwrócić przedmiot dzierżawy w stanie nie pogorszonym, zgodnym z zasadami prawidłowej gospodarki.

§ 22

Strony zobowiązują się do zachowania w tajemnicy wszelkich informacji zawartych w umowie, jak również związanych z umową, oraz do nieudostępniania ich osobom trzecim bez pisemnej zgody drugiej Strony. Określony powyżej obowiązek zachowania tajemnicy trwa także po wygaśnięciu, wykonaniu, rozwiązaniu, odstąpieniu, wypowiedzeniu umowy lub innej równoważnej w skutkach czynności prawnej lub faktycznej.

§ 23

W umowie, o ile z jej kontekstu wyraźnie nie wynika inaczej, odniesienie do przepisu prawa obejmuje ten przepis z wszelkimi jego późniejszymi zmianami.

§ 24

Umowa zostaje zawarta w formie pisemnej bez odrębnych dopisków i skreśleń w jej treści.

§ 25

Adresy podane na wstępie umowy są adresami do doręczeń dla Stron wszelkiej korespondencji, w szczególności sądowej. Zmiana tych adresów nie stanowi zmiany umowy i jest skuteczna, gdy druga Strona została o niej poinformowana w sposób wyraźny.

§ 26

Jeżeli jakiegokolwiek postanowienia umowy staną się niezgodne z prawem, nieważne lub niewykonalne w świetle obowiązującego prawa, taka niezgodność, nieważność lub niewykonalność nie będzie mieć wpływu na inne postanowienia tej umowy, które pozostają w mocy, w pełni ważne i skuteczne.

§ 27

Umowa została sporządzona w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach, po jednym dla każdej ze stron.

Wydierżawiający

Dzierżawca

Załączniki:

1. Wrys z mapy gospodarczej Nadleśnictwa [...] w skali 1 : 10 000.
2. Regulamin.
3. Zgoda Dyrektora Regionalnej Dyrekcji LP.

